

T.C.
KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
FİNANS VE BANKACILIK BİLİM DALI

**KARA SINIRI KOMŞULARI İLE TİCARETİN
TÜRKİYE’NİN KALKINMASINA ETKİSİ
-ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI-**

Doktora Tezi

GÖKÇE TEKİN TURHAN

İstanbul, 2012

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
FİNANS VE BANKACILIK BİLİM DALI

**KARA SINIRI KOMŞULARI İLE TİCARETİN
TÜRKİYE’NİN KALKINMASINA ETKİSİ
-ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI-**

Doktora Tezi

GÖKÇE TEKİN TURHAN

Danışman: PROF. DR. KEREM ALKİN

İstanbul, 2012

ÖZET

Türkiye, bölge ekonomileri ile ticaret hacmini ve ekonomik kapsama alanını genişletmek amacıyla dış politika değişiklikleri, vize muafiyeti, sınır illerine veya belirli sektörlerle yönelik teşvikler kullanmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmada Türkiye'nin diğer ülkeler ile ticari ilişkilerini ve genel olarak dış ticaret hacmini etkileyen unsurların belirlenmesi, her bir unsurun etkinliğinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Bu yolla coğrafi mesafe, ortak sınır, vize muafiyeti, bölgesel ekonomik birliklere üyelik gibi mekanizmaların Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkileri belirlenerek planlama ve önceliklendirme çalışmalarına yön vermede kullanılabilir.

Belirtilen hedef doğrultusunda ticaret ve kalkınma teorileri incelenmiş, sonuç olarak Çekim Modeli yaklaşımı ile çok değişkenli bir zaman serisi regresyon analizi kullanılmıştır. Çekim Modeli kapsamında kullanılacak, ticareti etkileme potansiyeli olan değişkenleri belirlemek için Türkiye'nin kalkınma süreci ve geçmişte uyguladığı kalkınma programları incelenmiştir. Sonuçta Çekim Modeli kullanılarak Türkiye'nin 1996-2010 yılları arasında 72 ülke ile gerçekleştirdiği ticari ilişki analiz edilmiştir. Çekim Modeli analizi, ülkelerin Türkiye ile gerçekleştirdikleri dış ticareti artırması yönünden, ülkenin ekonomik büyüklüğü ile AB ve İİT gibi uluslararası ekonomik yapılanmalara üyeliğin olumlu etkilerini, coğrafi mesafe, vize muafiyeti ve ortak sınırın ise etkisiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1996-2010 yılları arasında Türkiye, sınır komşuları ile ticari ilişkilerini farklılaştıramamış, ortak sınır veya vize muafiyetlerini kullanarak önemli bir ticari avantaj sağlayamamıştır. Çalışma sonucundan yola çıkarak ortak sınır unsurunun sınır bölgelerinin kalkınması ile bağlantısı kurulmuş ve ileriye dönük etkili bir hale gelmesi için sınır ticareti ile bağlantılı gelişme fırsatları ortaya koyulmuştur.

Anahtar kelimeler: Çekim Modeli, dış ticaret, sınır ticareti, komşu ülkeler arası ticaret, bölgesel kalkınma, ticareti etkileyen unsurlar, çok değişkenli zaman serisi analizi.

ABSTRACT

In order to increase its eco-political impact and improve trade relationships with other economies in the region, Turkey uses a wide range of tools including foreign policy changes and incentive programs for target sectors and geographic areas. The purpose of this study was to identify and evaluate the impact of each of these mechanisms on Turkey's foreign trade volumes with other economies. The results will support planning and prioritization of investments that are based on geographic proximity to other economies, common borders with neighboring countries, visa exemption and membership to regional economic integrations.

The study has utilized the Gravity Model approach and used a multi-variate time series regression analysis in order to achieve its purpose. Previous studies around the Gravity Model as well as Turkey's previous development programs have been investigated in detail to identify the list of factors that have been used to influence trade volumes and support regional development. The Gravity Model has been used to analyze Turkey's trade relationships with 72 other countries between the years 1996 and 2010. As a result, the economic size of the corresponding country and its participation in international economic integrations such as European Union (EU) and Organisation of Islamic Cooperation (OIC) have had positive impacts on a given country's trade volumes with Turkey. However, geographic distance, visa exemptions or common borders have had no statistically significant effects. Turkey has not been able to differentiate its trade relationships with neighboring economies and has not been successful in turning common borders or visa exemptions into a trade advantage between the years 1996 and 2010. Emphasizing the connection between land border trade and economic development of Turkey's border regions, the study has identified opportunities to increase trading volumes across land borders as a means to improve trade relationships with neighboring economies and turning common borders into an effective tool.

Search keywords: Gravity Model, foreign trade, border trade, trade between neighboring countries, regional development, factors that influence trade, multivariate time series analysis

ÖNSÖZ

Ülkelere yakın mesafedeki ekonomilerin büyüklük ve kalkınmışlık seviyeleri o ülkenin ekonomik geleceğini belirlemede önemli bir role sahiptir. Ülkelerin ve bölgelerin ticaret hacimlerini genişletme kapasiteleri ve kalkınma süreçleri değerlendirilirken diğer kalkınmış ekonomilere olan mesafe önemli bir unsur olarak dikkate alınmalıdır. Avrupa komşuluğu, İslam ülkeleri ile yakınlık, denizlere açılabilme fırsatı, Türki Cumhuriyetler ile etnik ve dil bağlantısı, çok sayıda kara ve deniz sınır komşusu Türkiye'ye çeşitli pazarlarla derin ticari ilişkiler geliştirme fırsatları sunar. Türkiye, her geçen yıl bu coğrafi gücü ekonomik faydaya dönüştürmek, ticaret hacmini ve ekonomik kapsama alanını genişletmek amacıyla yeni adımlar atmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin sınır komşusu ülkeler ile olan ticari ilişkilerini ve genel olarak dış ticaret hacmini etkileyen unsurları belirlemeyi, her bir unsurun etkinliğini ölçmeyi ve gelişme fırsatlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çekim Modeli'nin avantajı çok sayıda değişkenin bir arada incelenmesine izin vermesi, karşılıklı ticaret akımlarını sebepleriyle açıklayabiliyor olması ve istatistiki modelleme fırsatı tanınmasıdır. 1996 - 2010 yılları arasındaki dönem Çekim Modeli kullanılarak incelendiğinde sınır komşuluğu veya yakın ülkelerle olan ilişkiler yerine bölgesel ekonomik işbirliği süreçlerinin içinde yer almanın ve ekonomik açıdan daha büyük ülkeler ile ticari ilişkiler geliştirmenin Türkiye'nin kalkınmasına daha fazla katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'nin dış ticaret yapısında gözlenen eksen kaymasının önümüzdeki dönemde komşu ülkeler ile ticari ilişkileri ve sınır ticaretini güçlendirmesi, ve bunların Türkiye'nin kalkınmasına olan etkilerini istatistiki olarak anlamlı bir hale getirmesi beklenmektedir.

İstanbul, 2012

Gökçe TEKİN TURHAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
TABLO LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

1. ULUSLARARASI TİCARET VE BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI

1.1. Uluslararası Ticaret Teorileri.....	5
1.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi.....	5
1.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	6
1.1.3. Heckscher – Ohlin (Faktör Donanımı) Teorisi	7
1.2. Kalkınma İktisadı Kavramı ve Dış Ticaret ile İlişkisi.....	9
1.2.1. Kalkınma Kavramı ve Kalkınma İktisadı	10
1.2.2. Temel Kalkınma Teorileri	11
1.2.2.1. Walt Whitman Rostow'un Kalkınma Teorisi - Safhalara Göre Kalkınma	12
1.2.2.1.1. Geleneksel Toplum	12
1.2.2.1.2. Kalkışa Geçiş Aşaması.....	13
1.2.2.1.3. Kalkış Dönemindeki Toplum	14
1.2.2.1.4. Olgunluk Aşaması	14
1.2.2.1.5. Kitle Tüketim Çağı.....	15
1.2.2.2. Az Gelişmiş Ekonomilerde “Dengeli Büyüme” - Kalkınmaya Yönelik Teoriler	15
1.2.2.2.1. P.N.Rosenstein - Rodan'ın Sanayileşme Yaklaşımı.....	15
1.2.2.2.2. Ragnar Nurkse'ün Kalkınma Sorunu Yaklaşımı	17
1.2.2.2.3. W.Arthur Lewis'in Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma Modeli.....	18
1.2.2.3. Dengesiz Kalkınma.....	19
1.2.2.3.1. A.O.Hirschman'ın Kalkınma Modeli.....	20
1.2.2.3.2. F.Perroux'ın Kalkınma Kutupları Yaklaşımı	20
1.2.3. Kalkınma ve Dış Ticaret İlişkisi.....	22

2. TÜRKİYE'NİN KALKINMA TARİHİ VE BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

2.1. Ulusal Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Kavramları	25
2.2. Türkiye'de Kalkınmanın Tarihsel Perspektifi ve Gelişim Süreci	26
2.2.1. Devlet Planlama Teşkilatı Öncesi Dönemde Kalkınma Çalışmaları	27
2.2.2. Devlet Planlama Teşkilatı ve Planlı Kalkınma Dönemi	27
2.2.3. Bölgesel Kalkınma Planları Çalışmaları.....	28
2.2.3.1. 1.BYKP (1963 – 1967).....	28
2.2.3.2. 2. BYKP (1968 – 1972)	29
2.2.3.3. 3. BYKP (1973 -1977).....	29

2.2.3.4. 4. BYKP (1979 – 1983)	30
2.2.3.5. 5. BYKP (1985 – 1989)	31
2.2.3.6. 6. BYKP (1990 -1992).....	32
2.2.3.7. 7. BYKP (1996 – 2000)	33
2.2.3.8. 8. BYKP (2001 -2005).....	34

2.3. Avrupa Birliği'nde Bölgesel Kalkınma Kavramı'nın Tanımı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Resmen Üye Adayı Olması Sonrası Yeni Kalkınma Stratejileri	35
--	----

3. ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI VE ÇEKİM MODELİ KULLANILARAK TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNİN İNCELENMESİ

3.1. Çekim Modeli'nin Tanımı	39
3.2. Çekim Modeli'nin Ekonomi Literatüründeki Yeri	41
3.3. Çekim Modeli Yaklaşımı Açısından Türkiye'nin Dış Ticaretini Etkileyen Değişkenlerin Analizi.....	46
3.3.1. Birlik ve Topluluklar	46
3.3.1.1. Avrupa Birliği.....	46
3.3.1.2. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	47
3.3.1.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)	48
3.3.2. Ortak Sınır Değişkeni - Türkiye'nin Kara Sınırı Komşu Ülkeleriyle Ticari İlişkinin İncelenmesi.....	50
3.3.2.1. Azerbaycan (Nahçıvan)	51
3.3.2.1.1. Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	51
3.3.2.2. Bulgaristan	55
3.3.2.2.1. Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	55
3.3.2.3. Gürcistan.....	58
3.3.2.3.1. Türkiye ile Gürcistan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	59
3.3.2.4. Irak.....	63
3.3.2.4.1. Irak ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	64
3.3.2.5. İran.....	67
3.3.2.5.1. İran ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	68
3.3.2.6. Suriye.....	71
3.3.2.6.1. Türkiye ile Suriye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	72
3.3.2.7. Yunanistan	75
3.3.2.7.1. Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	75
3.3.3. Vize Uygulaması	79
3.4. Metodoloji ve Data	79
3.5. Panel Regresyon Analizi	79
3.6. Model Seçimi	82
3.7. Model ve Veri Setinin Tanımlanması	84
3.8. Ampirik Bulgular	89

4. SINIR TİCARETİ KAVRAMI VE SINIR TİCARETİNİN KALKINMAYA ETKİSİ

4.1. Sınır Ticareti Kavramının Tanımı.....	98
4.2. Sınır İllerinin Genel Dış Ticaret Hacimlerinin İncelenmesi.....	101
4.3. Sınır Ticaretinin Ulusal ve Bölgesel Kalkınmaya Etkileri	106
4.4. Sınır Ticaretine İlişkin Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	108

SONUÇ	123
EKLER	123
KAYNAKÇA.....	128

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1.1: İki Ülkenin X ve Y Mallarını Üretme Kapasiteleri.....	6
Tablo 3.2: Türkiye'nin KEİ Ülkeleri ile Dış Ticareti	49
Tablo 3.3: Yıllara göre Türkiye'nin Azerbaycan ile Dış Ticareti.....	53
Tablo 3.4: Türkiye'nin Azerbaycan ile Fasıllara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri.....	54
Tablo 3.5: Yıllara göre Türkiye'nin Bulgaristan ile Dış Ticareti	56
Tablo 3.6: Türkiye'nin Bulgaristan ile Fasıllara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri	57
Tablo 3.7: Yıllara göre Türkiye'nin Gürcistan ile Dış Ticareti	60
Tablo 3.8: Türkiye'nin Gürcistan ile Fasıllara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri	62
Tablo 3.9: Yıllara göre Türkiye'nin Irak ile Dış Ticareti	64
Tablo 3.10: Türkiye ve Irak Fasıllara göre İhracat ve İthalat İşlemleri	66
Tablo 3.11: Yıllara göre Türkiye'nin İran ile Dış Ticareti	68
Tablo 3.12: Türkiye ve İran Fasıllara göre İhracat ve İthalat İşlemleri.....	70
Tablo 3.13: Yıllara göre Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticareti	73
Tablo 3.14: Türkiye ve Suriye Fasıllara göre İhracat ve İthalat İşlemleri.....	74
Tablo 3.15: Yıllara göre Türkiye'nin Yunanistan ile Dış Ticareti	76
Tablo 3.16: Türkiye ve Yunanistan Fasıllara göre İhracat ve İthalat İşlemleri	78
Tablo 3.17: Panel Unit Root Test Sonuçları	83
Tablo 3.18: F (Chow) Testi Sonuçları	84
Tablo 3.19: Çekim Modeli'nde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması	85

Tablo 3.20: Çekim Modeli Sonuç Tablosu.....	90
Tablo 3.21: LR Test Sonuçları.....	95
Tablo 3.22: Wooldridge Oto-Korelasyon Test Sonuçları.....	95
Tablo 3.23: Çoklu Doğrusal Değişken Test Sonuçları	96
Tablo 4.24: Sınır Şehirleri ve Sınır Kapılarının Açıldığı Ülkeler.....	100
Tablo 4.25: Sınır İlleri Bazında İhracat Rakamları.....	102
Tablo 4.26: Sınır İlleri Bazında İhracatçı Firma Sayısı	103
Tablo 4.27: Sınır İlleri Bazında Kişi Başı Mevduat Miktarı ve Açılan / Kapanan Şirket Sayıları	104
Tablo 4.28: Sınır İlleri Vergi, Kredi ve İhracat Değerleri	105

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 3.1: Newton Evrensel Kütle Çekim Yasası	39
Şekil 3.2: Türkiye Haritası.....	51

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APEC	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation)
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
Bkz.	Bakınız
BKA	Bölgesel Kalkınma Ajansları
CIF	Mal Bedeli, Sigorta ve Navlun (Cost, Insurance, Freight)
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DOKAP	Doğu Karadeniz İlleri Hizmet ve Kalkınma Birliği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EFTA	European Free Trade Association
EGLS	İki Yönlü Rastlantısal Etki (Two way random effect)
FOB	Free on Board
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
G7	Group of Seven (Gelişmiş 7 Ülke)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İBBS	İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması

İGEME	İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KİBİ	Kalkınma için Bölgesel İşbirliği
MG	Milli Gelir
NAFTA	Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
s./ss.	Sayfa / Sayfalar
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİKA	Türkiye İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜR	Türkiye
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
vb.	Ve benzeri
WTO	Dünya Ticaret Organizasyonu (World Trade Organization)

GİRİŞ

Bir ülkenin yer aldığı coğrafyada, birinci ve ikinci kuşak komşu konumunda yakın mesafedeki ekonomilerin büyüklük ve kalkınmışlık seviyeleri ülkenin ekonomik geleceğini belirlemede önemli bir rol üstlenmektedirler. Bu temel öncelikten hareketle, ülkelerin ve bölgelerin ticaret hacimlerini genişletme ve kalkınma süreçleri incelenirken diğer kalkınmış ekonomilere olan mesafe önemli bir unsur olarak dikkate alınmalıdır. Son 15-20 yıllık dönemde bölgesel kalkınma konusu üzerinde çalışan iktisatçılar zamanlarının büyük bir kısmını bölgesel kalkınmayı analiz etmekte kullanılacak yeni modellerin arayışına adanmışlardır.

İktisat teorisinde nispeten yeni bir alt disiplin olan “bölgesel ekonomiler” (spatial economies) kapsamında geliştirilen ve “Çekim Modeli” olarak adlandırılan yaklaşım bu arayışın sonucunda doğmuştur. Bu yaklaşım kısaca “iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ile ticari ilişkinin büyüklüğü arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu” tezine dayanmaktadır. Mesafenin ekonomik yakınlaşmayı etkilediği tezi sonucunda, gelişmiş ve büyük ekonomilere coğrafi yakınlığın büyümeyi kolaylaştıran ve kalkınmayı hızlandıran bir unsur olduğu tezi de ortaya çıkmaktadır. Bunun beraberinde getirdiği bir soru da ülkeler arası coğrafi yakınlığın dış ticaret, ekonomik büyüme ve kalkınmayı nasıl bir mekanizma ile ve ne oranda etkilediğidir.

Avrupa komşuluğu, İslam ülkeleri ile yakınlık, denizlere açılabilme fırsatı, Türki Cumhuriyetler ile etnik ve dil bağlantısı, çok sayıda kara ve deniz sınır komşusu Türkiye’ye çeşitli pazarlarla derin ticari ilişkiler geliştirme fırsatı sunar. Türkiye, her geçen yıl bu coğrafi gücü ekonomik faydaya dönüştürmek, ticaret hacmini ve ekonomik kapsama alanını genişletmek amacıyla yeni adımlar atmaktadır. Son yıllarda atılan adımlar arasında bölge ekonomileri ile ticari ilişkilerini güçlendirecek ekonomik ve politik yatırımlar, vize muafiyet çalışmaları, sınır illerine bölgesel teşvikler ve diğer ticari teşvikler örnek olarak gösterilebilir. Kullanılan mekanizmaların ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçebilmek, atılacak adımları doğru bir şekilde planlamak ve önceliklendirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu tez çalışması Türkiye'nin sınır komşusu ülkeler ile olan ticari ilişkilerini ve genel olarak dış ticaret hacmini etkileyen unsurları belirlemeyi, her bir unsurun etkinliğini ölçmeyi ve gelişme fırsatlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Tezin ilk bölümünde öncelikle uluslararası ticaret teorileri incelenerek ülkeler arasında ticareti etkileyen faktörlerin neler olduğu değerlendirilmeli, kabul gören ticaret teorileri arasından Türkiye için en doğru model belirlenmelidir. Bu sebeple çalışmanın birinci bölümünde öncelikle ticaret teorilerini anlamak ve karşılaştırmak hedeflenmiştir. Kalkınma ve dış ticaret arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması ve Türk dış ticareti ile bağlantılı bir araştırma için uygun olan teorinin belirlenmesi amacıyla Adam Smith'in "Mutlak Üstünlükler Teorisi," David Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi," ve 1990'lı yılların başlarında Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından geliştirilen "Faktör Donanımı Teorisi" incelenmiştir.

Dış ticaretin kalkınma ile bağlantısı kurulurken kalkınmanın da doğru bir şekilde tanımlanması ve uygun modellerle incelenmesi önem taşımaktadır. Kalkınma teorileri incelenerek konunun kapsamına ve ülkenin dinamiklerine en uygun model belirlenmelidir. Bu nedenle ticaret teorilerini takiben kalkınma teorileri detaylandırılmıştır. Öncelikle temel kalkınma teorilerinden W.W.Rostow'un "Safhalara göre Kalkınma Modeli" incelenmiş, gelişmekte olan ekonomilerde "Dengeli Kalkınma" ve "Dengesiz Kalkınma" yaklaşımları değerlendirilmiştir. Türkiye özelinde kalkınma ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi açıklamakta "Hirschman Kalkınma Modeli" ile "Kalkınma Kutupları" bir arada ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye'nin kalkınma süreci ve bugüne kadar edinilen deneyimler detaylandırılmıştır. Konunun doğru bir şekilde aktarılması için Türkiye'nin Devlet Planlama Teşkilatı öncesi ve sonrası dönemleri ile beş yıllık kalkınma planları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu incelemede ülkenin kalkınma kavramına yaklaşması ve bölgesel kalkınma kavramını belirli bölgelerde uygulamaya geçirmesi tarihi gelişimi içinde ortaya koyulmuştur.

Üçüncü bölümde, kalkınma ve dış ticaret ekseninde yapılan çalışmayı komşu ülkelerle bağlantılı olarak inceleyecek, Türkiye için potansiyel fırsatları ortaya çıkarabilecek bir modele ihtiyaç duyulmuştur. Ülkelerin ekonomik büyüklüğü, dış

ticaret hacmi, nüfusu ve özellikle de ülkeler arası mesafe, ortak sınır ve ortak birlik üyelikleri gibi unsurları hesaba katabilen Çekim Modeli'nin bu çalışmada kullanılacak en uygun model olduğu görülmüştür. Çekim Modeli'nin tanımı yapılarak, bugüne kadar literatürde bu model ile ilgili yapılan araştırma çalışmalarının Türkiye ile bağlantısı irdelenmiş ve modelin neden Türkiye için doğru model olduğu açıklanmıştır. Çekim Modeli'nin avantajı çok sayıda değişkenin bir arada incelenmesine izin vermesi, karşılıklı ticaret akımlarını sebepleriyle açıklayabiliyor olması ve istatistiki modelleme fırsatı tanınmasıdır. Dış ticaret ve kalkınmanın bağlantılı olarak incelendiği bir çalışmada komşuluk, nüfus, kişi başına GSYH, ortak birlik üyelikleri gibi çok sayıda unsur devreye girmektedir. Çekim Modeli sayesinde çeşitli unsurların dış ticaret hacmine etkileri kapsamlı ve ölçülebilir bir şekilde ele alınabilmektedir. Niron Hashai (Tel Aviv University) ve Seev Hirsch (Hebrew University) 2000 yılında Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki ticaret potansiyelini çekim modeli ile incelemişlerdir. Daniele Antonucci ve Stefano Manzocchi ise 2005 yılında yaptıkları çalışmada “Türkiye'nin Avrupa Birliği ile özel bir ticari ilişkisi var mı?” sorusuna cevap bulmak için Çekim Modeli'ni kullanmışlardır.

Üçüncü bölümde Çekim Modeli ile Türkiye'nin dış ticaretini açıklamada kullanılacak olan değişkenler de tanımlanmıştır. Modelin verimli bir şekilde çalıştırılabilmesi ve sonuçları verebilmesi için doğru faktörlerin analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin dış ticaretine etki edebilecek çeşitli konuların modellenmesi hedeflenmiştir. Örneğin, Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği Avrupa Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi çevre birliklere katılımı, komşu ülkeler ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri ve vize uygulamaları detaylandırılmıştır. Model kapsamında değerlendirilmesi uygun bulunan 72 ülkenin 1996 - 2010 yılları arasında Türkiye ile gerçekleştirdikleri ticaret hacmi incelenmiş ve model sonuçları açıklanmıştır.

Ortak sınır değişkenininin 1996 - 2010 yılları arasında gerçekleşen ticaret hacmi üzerinde etkili olmaması bu dönemde Türkiye'nin sınır komşuları ile ticari ilişkilerini farklılaştıramadığı, ciddi bir avantaja dönüştüremediği şeklinde yorumlanmıştır. Bunun üzerine dördüncü bölümde Türkiye'nin sınır komşuları ile gerçekleştirdiği sınır

ticaretinin güncel durumu analiz edilmiş, kalkınma ile bağlantısı kurulmuş ve gelişme fırsatları ortaya koyulmuştur.

Bu tezin yazılma amacı Türkiye'nin dış ticaretine yön veren unsurları belirlemek, her bir unsurun etkinliğini ölçmek ve özellikle komşu ülkeler ile olan ticari ilişkiler kapsamında gelişme fırsatlarını ortaya koymaktır. Bu sayede kalkınma ve büyüme planları dahilinde ticareti geliştirmek için atılması gereken adımlar arasında komşu ülkelerle olan ticari ilişkiler ve sınır ticaretini geliştirmek için kullanılabilir mekanizmalar doğru şekilde nceliklendirilebilecektir.

1. ULUSLARARASI TİCARET VE BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMLARI

İktisat teorisinde kalkınma, gelişmekte olan ülkelerde milli gelir artışları sonucunda üretim tekniklerinde, sosyal, kültürel ve kurumsal yapıda meydana gelen kalıcı değişiklikleri kapsamaktadır. Günümüzde küreselleşme sebebiyle dış ticaretin kalkınmaya katkıda bulunan önemli unsurlardan biri olduğu görüşü yaygındır. Bu sebeple ekonomide, dış ticaret ve ekonomik kalkınmanın bağlantısı en çok incelenen konular arasındadır. Bu incelemeler ışığında, dış ticaretin ekonomiye olan etkisi ve kalkınma üzerine çok farklı görüşler ve teoriler ortaya atılmıştır.

Bu bölümde kalkınma ve dış ticaret kavramları tanımlanarak, ilişkiyi daha iyi açıklamak için uluslararası ticaret ve kalkınma teorileri detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.1. Uluslararası Ticaret Teorileri

Uluslararası ticaret teorilerinin başlıca amacı ülkeler arasındaki mal ve hizmet alım satımlarının nedenlerini açıklamaktır. Bu bölümde ülkeler arası ticareti etkileyen faktörlerin neler olduğunun anlaşılması için uluslararası ticaret teorileri incelenecektir.

1.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith serbest ticaretin faydalarını “Mutlak Üstünlük Teorisi” (Theory of Absolute Advantages) ile açıklar. Bu teoriye göre, her ülke hangi malları daha düşük bir maliyet ile üretiyorsa o mallar üzerinde uzmanlaşmalı, bu malları ihraç etmeli ve kendisinin ucuz üretmediği malları da ithal etmelidir. Bu teori Adam Smith’in ilk olarak 1776 yılında yayınladığı “Ulusların Zenginliği” (“The Wealth of Nations”) kitabında gündeme getirdiği Merkantilist düşüncenin bir eseridir.

Tablo 1.1.

İki Ülkenin Aynı Toplam Maliyetle X ve Y Mallarını Üretme Kapasiteleri

	X Mali	Y Mali
İngiltere	60 birim	30 birim
Fransa	20 birim	70 birim

Tablo 2.1’de verilen örneğe göre, daha ucuza üretebildikleri için İngiltere X malının, Fransa ise Y malının üretiminde uzmanlaşacaktır. Bu duruma göre İngiltere ticarete 60 birim X malına karşılık 30 birimden daha fazla Y malı bulabilirse karlı çıkacaktır. Aynı durum Fransa için 70 birim Y malı karşılığında 20 birimden daha fazla X malı bulması durumunda gerçekleşecektir. Bu durum üretim üzerindeki maliyet etkisine göre ticaretin şekilleneceğini göstermektedir. Bu duruma göre İngiltere’nin Fransa’dan Y malını, Fransa’nın ise İngiltere’den X malını ithal etmesi iki ülkenin de gelişmesine olumlu yönde etki edecektir.

Mutlak Üstünlük Teorisi uluslararası ticareti açıklamada ilk teori olmasından dolayı önemlidir ancak modelin eksik olduğu konular vardır. Örneğin, bir ülkenin diğerinden daha gelişmiş olması veya bütün üretim mallarını bir diğer ülkeye göre daha ucuza üretebilmesi durumunda modelin nasıl işleyeceği belirsizdir. Bu ve benzeri eksiklikler sebebiyle uluslararası ticarete yeni bir teoriye ihtiyaç duyulmuştur.

1.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo’nun geliştirdiği model aynı zamanda “Mukayeseli Avantajlar Teorisi” ya da “Karşılaştırmalı Maliyetler Doktrini” olarak da adlandırılmaktadır. Bu teori hala günümüzde geçerli olan ticareti de açıklayabilmektedir.

Ricardo’ya göre uluslararası ticareti mutlak üstünlüklere göre açıklamaya gerek yoktur, çünkü karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu yerde mutlak üstünlük de vardır ancak bunun tersi geçerli değildir. Ricardo’ya göre bazı ülkelerin diğerlerine göre belirli ürünleri daha ucuza üretmesi o ülkelerin mutlak üstünlüklerini değil, uluslararası görece üstünlüklerinin derecesini göstermektedir. Bu üstünlük ise o ülkenin uzmanlaşması gereken alanları göstermektedir.

David Ricardo'nun modelinin aşağıda listelenen varsayımlar sebebiyle bazı zayıflıkları olduğu söylenebilir:

1. Emek, yani işgücü, yaratılan değerın nihai kaynağı kabul edilir. Oysa sermaye, doğal kaynaklar ve girişimciliğın dışarıda bırakılması kıt kaynakların etkinliğini etkileyen bir durumdur. Aynı şekilde Ricardo emeği tek tip ve değişmeyen bir faktör olarak görür. Ancak gerçek dünyada iş gücünün yetkinliği, eğitim durumu ve deneyimi gibi pek çok değişken emeğın maliyetinde değişkenliğe sebep olur.
2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi sabit maliyetlere ve uzmanlaşmaya dayalı bir modeldir. Halbuki gerçek dünyada ülkeler ihraç ettikleri mal için üretim yaparken diğer taraftan ithalata rakip olabilmek için de üretim yapmaktadırlar.
3. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi statiktir, değişme ve zaman faktörleri yer almamaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerdeki sermaye hareketliliği ve işgücü yapısı ise dinamiktir.
4. Ricardo'ya göre emek sektörler arasında hareket edebilen ancak uluslararası anlamda hareket edemeyen bir unsurdur. Gerçekte işçilerin yurtiçi ve sektörler arası hareketliliği tam değil, uluslararası hareketliliği ise sıfır değildir.
5. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi bir arz teorisidir. Teoride maliyet ve fiyat gibi kavramlar sadece arz ve üretim koşullarınca belirlenir; talep koşulları dikkate alınmamıştır. Oysa iktisat teorisine göre fiyat belirlemede arzın yanında talebin de etkisi vardır.

Yukarıda belirtilen maddelerden görüldüğü üzere Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin de eksiklikleri vardır ve uluslararası ticareti incelerken tek başına yeterli olamamaktadır.

1.1.3. Heckscher – Ohlin (Faktör Donanımı) Teorisi

1990'lı yılların başlarında Eli Heckscher ve Bertil Ohlin adlı iki İsveçli ekonomist tarafından geliştirilen “Faktör Donanımı Teorisi” (Factor Endowment Theory) Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni daha da geliştirmekte ve bu

teorinin temelinde üretim faktörlerinin bolluğunun yattığını belirtmektedir. Örneğin işgücü, emek kaynağı bol bir ülkede emek yoğun mallar daha düşük fiyatlı olacaktır. Benzer şekilde sermaye yoğun ekonomilerde de sermaye yoğun mallar daha düşük fiyatlı olacaktır.

Faktör Donanımı Teorisi'nin dayandığı iki ana varsayım şunlardır:¹

1. Ülkeler faktör donanımları bakımından birbirinden farklıdır. İki ülkeli modelde bir ülke emek, diğeri ise sermaye bakımından zengin olabilir.
2. Mallar faktör yoğunlukları ya da nispi faktör oranları bakımından farklılık gösterirler. Diğerleriyle karşılaştırıldığında, bazı mallar emeğe oranla daha çok sermaye, ya da tam tersi sermayeye göre daha çok emek gerektirirler.

Birinci türdeki mallara sermaye-yoğun, ikinci türdekilere de emek-yoğun mal adı verilir. Faktör Donanımı Teorisi'ne üretim faktörleri yönünden bakıldığında yukarıda da belirtildiği gibi emek ve sermaye üzerinde durulmaktadır. İş gücü yoğun olan ülkelerin emek-yoğun ürünleri daha ucuza üretebilecekleri, sermaye-yoğun ülkelerin sermaye-yoğun ürünleri daha ucuza üretebilecekleri düşünülerek bu ülkelerin birbirleri ile ihracat ve ithalat yaparak eksiklerini gidermeleri önerilmektedir.

Faktör Donanımı Teorisi'nden iki önemli varsayım çıkmaktadır. Birincisi, uluslararası faktör fiyatları eşitliği, ikincisi ise Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi'dir. Uluslararası faktör fiyatları eşitliğine göre serbest uluslararası ticaret faktörlerin fiyatlarını hem mutlak hem de göreceli olarak birbirlerine eşitler. Böylece faktör fiyatlarını eşitleme açısından serbest mal ticareti uluslararası fiziki faktör hareketleri ile aynı sonucu doğurmuş olacaktır. Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi'ne göre ise, ticaret başladıktan sonra ürün fiyatındaki yükselmeler ürün içinde yoğun olan faktörün fiyatında daha da büyük oranda yükselmeye sebep olurken, daha az yoğun olan faktörün fiyatında ise düşmeye sebep olmaktadır. Böylece ürünün

¹Prof.Dr. Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, No:22, İstanbul, Güzem Can yayınları, 2007, s.80.

üretiminde yoğun olan faktörün sahipleri reel gelirlerini artırırken yoğunluğu az olan faktörlerin sahipleri için reel gelir azalacaktır.²

Faktör Donanımı Teorisi ilk kez 1953 yılında yayınladığı çalışması ile Wassily Leontief tarafından test edilmiştir. Leontief çalışmasında ABD'nin sermaye bakımından bolluk içinde olmasına rağmen, ihracatındaki sermaye/emek yoğunluğu oranının ithalatına göre daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Yani ABD'nin ithalatındaki sermaye yoğunluğu ihracatından daha fazladır. Bu durum ABD'nin güçlü olduğu otomotiv sektörüyle bağlantılı ihracat hareketleri ile örneklenebilir. Faktör Donanımı Teorisi'ne ters olan bu duruma da "Leontief Paradoksu" denmektedir. Leontief Paradoksu ile ilgili çok fazla eleştiri yapılmıştır, ancak hiç biri teorik bir temele dayanmamaktadır.

Leontief Paradoksu'na rağmen Heckscher – Ohlin Faktör Donanımı Teorisi uluslararası ticaretin incelenmesinde öne çıkan model olmuştur. Leontief Paradoksu tam olarak modellenip çözülmemiş olsa da Staffan Linder'in geliştirdiği alternatif bir teori ile açıklanması yolunda adım atılmıştır. Linder'e göre ülkelerin belirli hizmet ve ürünlere yönelik talepleri o ülkelerdeki ticaret eğiliminin de belirli yönde gelişmesine sebep olmaktadır. Örneğin ABD ve Almanya'da otomotiv sektörüne olan talep bu sektörlerin gelişmesine sebep olmuş, benzer sektörlerle yönelik farklı ürün ve hizmet kalemlerinin ticaretini geliştirmiştir. Ülkeler arası sektörel eğilim benzerliklerini göz önüne alan bu çalışma dış ticaret araştırmalarında "Linder Etkisi" olarak hesaba katılmaktadır.

1.2. Kalkınma İktisadı Kavramı ve Dış Ticaret ile İlişkisi

"Ekonomi İktisadı" Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler dışında, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin milli gelirlerindeki artışların yarattığı ekonomik, sosyal, kurumsal ve siyasal yapılarıdaki kalıcı değişiklikleri ve ekonomik anlamda büyümeyi araştıran bir ekonomi bilimi dalıdır. Mukayeseli üstünlüklerden kaynaklanan statik kazançlar dışında ticaret, kalkınan ülkelere çok

² J.Peter Neary, **The Stolper Samuelson Theorem**, University College Dublin and CEPR, Prepared for Encyclopedia of World Trade Since 1450, J.J. McCusker et al., New York: Macmillan Reference, February 6, 2004, <http://www.economics.ox.ac.uk/members/peter.neary/papers/pdf/stolpers.pdf>, (04.02.2012), ss.1-4.

önemli kazançlar sağlar. Dış ticaret olmadığı takdirde kullanılmayacak, değerlendirilmeyecek olan dahili kaynaklar dış ticaret sayesinde istihdam edilir.

Bu bölümde kalkınma kavramı tanımlanacak, temel kalkınma teorilerine ve son olarak kalkınmanın dış ticaret ile olan ilişkisine değinilecektir.

1.2.1. Kalkınma Kavramı ve Kalkınma İktisadı

Kalkınma kavramı reel ve nominal olarak değerlendirilmektedir. Nominal değerlere göre “kalkınma”, ülke ekonomisinde belirli bir dönemde üretim faktörlerindeki verimlilik ve etkinliğin düzenli olarak artması sonucunda GSYH’da veya kişi başına düşen milli gelir’de (MG) artışların gözlemlendiği ekonomik, sosyal ve siyasal gelişime denir.³

Reel olarak değerlendirildiğinde ise “kalkınma”, ülke ekonomisinde fiziki üretim kapasitesinin artmasını, alt yapı yatırımlarının tamamlanmasını, teknolojik birikimin sağlanmasını, doğal kaynakları bulma ve ürüne dönüştürme kapasitesinin geliştirilmesini ifade eden ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları olan, uzun dönemleri kapsayan (sürdürülebilir) gelişmelere denir⁴

Kalkınma kavramı makro ölçekli gelişmeleri kapsamaktadır, yani bir ülkenin ekonomik altyapısı, doğal ve fiziki sermayesi, verimliliği, GSYH’sı, üretim girdileri ve kişi başı milli gelir göstergeleri bu kapsamın içindedir. Kalkınma kavramının içinde yer alan diğer faktörler ise sosyal boyutlu faktörler (nüfus, eğitim, kültürel ve sosyal altyapı), siyasal boyutlu faktörler (yönetim ve siyasal altyapı, destek mekanizmaları, girişimlere yaratılan destekler) ve beşeri boyutlu faktörler (bilim ve teknoloji, ekonomi) olarak özetlenebilir.

Bazı iktisatçılar klasik iktisat okulunun görüşlerine dayanarak büyüme ve kalkınma kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmaktadırlar. Klasik yaklaşım kalkınmayı büyüme içinde doğal ve kendiliğinden ortaya çıkan bir süreç olarak görmektedir.

³World Bank, What is Development, http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/beyondco/beg_01.pdf, (24.11.2011), ss.7-11.

⁴Dr. Birol Akgül, **Odaklı Yerel Kalkınma Modeli ve Planlaması**, Kayseri, Kayseri Üniversitesi, 2008, ss.41-42

Prof.Dr. Zeyyat Hatiboğlu, Ekonomik büyümeği kişi başına düşen milli gelirin uzun bir dönemde devamlı olarak artması ve bunun kendini besleyerek sürmesi olarak tanımlamıştır. Önce büyüme ve kalkınma arasındaki farkı açıklamak gerekir. Büyüme, kişi başına ulusal geliri yüksek ülkelerin bunu daha da yükseltme süreci olarak tanımlanır. Kalkınma veya gelişme ise yine kişi başına düşen milli gelirin devamlı olarak artmasını ifade eder. Ne var ki gelişme veya kalkınma kişi başına düşen ulusal gelirin düşük olduğu ülkelerdeki büyümedir.⁵

Kalkınma teorileri ile büyüme teorileri arasında kesin bir ayırım yapılamayacak olsa da büyüme teorileri az gelişmiş ekonomilerin gelişmelerini açıklamaktan daha çok kalkınmış ekonomilerdeki büyümeği ele alan teori ve modellerdir. Kalkınmanın büyümeden ayrıldığı ana nokta, “yapı” değişikliği ile ilgilidir. Büyüme teorilerinde sermaye, emek ve büyüme arasındaki ilişki ele alınırken yapısal değişim geri planda kalmaktadır. Kalkınma teorilerinde ve modellerinde ise az gelişmiş bir ekonominin kalkınması durumu “yapı değişikliği” çerçevesinde ele alınmaktadır.

Schumpeter’a (1934) göre kalkınma, iktisadi akımın alışılmış biçimini bırakıp daha yüksek düzeyde bir dengeye ulaşmak şeklinde nitelendirilmiştir.⁶ Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda kalkınma ekonomisinin ortaya çıkışı kalkınma sorunlarının farklı olduğunu göstermektedir. Bu ayırım sayesinde kalkınmanın sosyo-ekonomik “yapısal bir değişim” olduğundan hareket edilerek değişik kalkınma modellerine yer verilmektedir. Schumpeter’a göre kalkınma gelişme, sıçrama ve dalgalanmalar şeklinde ortaya çıkmakta ve ekonomideki yenilikler ve girişimlerin etkisi ön planda olmaktadır. Bu yaklaşım kalkınma ekonomisini teorik olarak desteklese de çoğunlukla gelişmiş olan ekonomilerde ortaya çıkan durumlara yoğunlaşmış olması kalkınma alanında kullanışlığını sınırlamıştır.

1.2.2. Temel Kalkınma Teorileri

Temel kalkınma teorileri üç bölüm altında incelenecektir. Öncelikle W.W.Rostow’un Safhalara göre Kalkınma Modeli toplumların değişim aşamalarına göre incelenecektir.

⁵Prof.Dr. Zeyyat Hatiboğlu, **Gelişme İktisadı**, Ankara, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş, 2000,ss.42-44.

⁶Schumpeter, J.A. The theory of economic development : an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle translated from the German by Redvers Opie (1961) New York, 10.6.2011, ss.12-48.

İkinci olarak kalkınma dengeli ve dengesiz olarak ikiye ayrılacaktır. Dengeli kalkınma teorileri incelenirken, P.N.Rosenstein'in sanayileşme ile ilgili teorilerine, R.Nurkse'in kalkınma sorunu yaklaşımına ve A.Lewis'in sınırsız emek arzı ile kalkınma modeline değinilecektir. Dengesiz Kalkınma teorileri incelenirken A.O.Hirschman'ın kalkınma modeli ve kalkınma kutupları açıklanacaktır.

1.2.2.1. Walt Whitman Rostow'un Kalkınma Teorisi - Safhalara Göre Kalkınma

W.W.Rostow, Karl Marks'ın modern tarih teorisine bir öneri olarak 1960 yılında yayınladığı çalışmasında, ülkelerin gelişmesinde başlıca beş safhanın bulunduğunu öne sürmüştür ve tarihsel sıraya göre ülkelerin gelişme aşamalarını açıklamıştır.⁷

Rostow, Marks'ın aksine siyasetin, sosyal organizasyonun ve kültürün ekonomiye dayalı üst yapılar olduğunu kabul etmemiştir. Ekonomik değişimin siyasal ve sosyal sonuçlar yaratacağını kabul etmiş, ancak ekonomik etkenler kadar sosyal ve siyasal etkenlerin de ekonomik değişimlere neden olabileceğini savunmuştur.⁸

Bu etkenler toplumların kalkınma sürecinde geçeceği aşamalar etrafında incelenebilir.⁹

1.2.2.1.1. Geleneksel Toplum

Bu tip toplum, esas olarak tarıma dayalıdır. Ekilebilir alanların genişlemesi ya da bazı teknik buluşlar tarım, sanayi ve ticareti etkileyebilir. Genellikle bu toplum tipinin gelir seviyesi çok düşüktür, gelirin tasarrufa dönüşebildiği kesimlerde bu tasarruflar sosyal verimi çok düşük alanlara kaymaktadır. Toplumun her kesimi için finansal kararlar kısa dönemli olarak belirlenmektedir. Toplumsal olarak ekonomideki

⁷ G.A.Cohen, **Karl A. Marks Theory of History A Defence**, United States Princeton University Press, 1960, Seventh Printing 2001, ss.297-322

⁸ Prof.Dr. Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, Cilt 453, İstanbul, İstanbul Üniversitesi – İktisat Fakültesi Yayınları, 1988 s.453.

⁹ **W.W. Rostow**, The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto, **Cambridge: Cambridge University Press, 1960, Chapter 2**, "The Five Stages of Growth--A Summary," ss. **4-16**

durgunluğu giderecek yapılar yoktur ve bu sebeple kişi başına düşen milli gelirin artmaması da geleneksel toplumun bir özelliği olarak ele alınmaktadır.

1.2.2.1.2. Kalkışa Geçiş Aşaması

Bu tip toplumlarda ekonomik, sosyal, kültürel ve politik değerler bireysel ve kurumsal düzeyde değişmektedir. Yatırımlarda meydana gelen artış nedeniyle üretim, nüfus artışından daha hızlı büyümektedir.

Ekonomide milliyetçilik görüşü ön plana çıkmaktadır. Geçen yüzyılda serbest dış ticaret görüşüne karşı çıkan farklı görüşler olduğu ve bu görüşlerin iç üretim gücünün sanayiye dayalı olarak geliştirilmesini önerdiği görülmüştür. Ancak Rostow için müteşebbis sınıfının ortaya çıkması önemlidir ve devlet müdahalesi gereklidir.

Kalkışa geçiş aşamasındaki bir toplumda aşağıdaki değişimlerin gerçekleşmesi beklenir:¹⁰

1. Tarımın ekonomideki zayıflamakta olan yerini sanayi ve ticaret almaya başlar,
2. Tarım ve sanayide verimlilik artmaya başlar,
3. Toplumda modern bilimin uygulayıcıları sayılan yeni bir kesim oluşur,
4. Siyasal, sosyal ve ekonomik yapı genişlemeye başlar,
5. Sermaye sahibi müteşebbis sınıfı ortaya çıkar,
6. Doğum oranları düşmeye başlar.

Özetle, kalkış dönemine geçişte yatırımların artması ile doğal kaynaklar kullanılmaya başlanmış ve yeni uygulama yöntemleriyle üretimde artışların meydana gelmesi sağlanmıştır.

¹⁰ W.W. Rostow, **The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto**, ss.6-9.

1.2.2.1.3. Kalkış Dönemindeki Toplum

Rostow toplumsal olarak ekonomik büyümenin normal olduğu bir döneme geçişi “kalkış” dönemi olarak tanımlamıştır. Rostow’a göre kalkış aşamasına geçmek için bir toplumun aşağıdaki 3 koşulu yerine getirmesi gerekmektedir.¹¹

1. Verimli yatırımların oranlarının %5’ten %10’a yükselmesi,
2. Modern kesime yatırım yaparak büyümeyi ekonominin normal bir süreci haline getirebilecek, politik, sosyal ve kurumsal bir yapının oluşması,
3. Yüksek hızla gelişen üretim alt yapısının ortaya çıkması, yani tarımsal üretimin modern yöntemlerle işlenmesi.

Kalkışa önderlik edebilmesi için yeni bir ekonomik faaliyetin şu koşullara sahip olması gerekir.¹²

1. Üretilen mal için talebin yeterince artmış olması gereklidir. Bu durum tarihte gelirin tüketimden verimli yatırımlara doğru kaydırılması veya sermaye ithali ile oluşmuştur.
2. Yatırımların artışı yanında yeni üretim yöntemlerinin uygulanması gerekmektedir.
3. Gerekli tasarrufların temin edilmesi gerekir.
4. Ortaya çıkan yeni faaliyet kolu diğer ekonomik faaliyetleri de etkileyebilmelidir.

1.2.2.1.4. Olgunluk Aşaması

Olgunluk aşamasına gelmiş bir ekonomi artık bir refah toplumdur, gerek kişi başı gelir seviyesi, gerek gelir paylaşımı bakımından yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Ekonominin her alanında modern teknoloji kullanılmaya başlanmıştır. Gelişmiş

¹¹Walt Whitman Rostow, Ekonomik Gelişme ve İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, Ötüken Yayınları, 1999, ss.48-52

¹²İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, ss.47-59.

teknoloji ile her türlü ürün üretilebilmektedir. Ekonomi teknoloji ihraç edebilecek ve en yeni teknolojileri kullanabilecek duruma gelmiştir. Olgunluk aşamasında en önemli sorun, ülkenin belirli bölgelerine son teknolojinin ulaşamamış olması ve bu sebeple ülkede gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler bulunmasıdır.

1.2.2.1.5. Kitle Tüketim Çağı

Bu aşamada toplumda sosyal refah ve güvenlik ön plandadır. ABD, kitle tüketim çağına 1913 - 1914 yıllarında Henry Ford'un kitle halinde otomobil üretimine başlamasıyla geçmiştir. Batı Avrupa ise bu çağa ancak 1940 - 1960 yıllarında geçebilmiştir.

1.2.2.2. Az Gelişmiş Ekonomilerde “Dengeli Büyüme” - Kalkınmaya Yönelik Teoriler

Birinci Dünya Savaşı'ndan beri dengeli büyüme teorilerine Rosenstein-Rodan, R.Nurkse, T.Scitovsky, A.Lewis, Myrdal, H.Leibenstein, W.Galenson, Tinbergen, O.Eckstein, B.Balassa, H.Chenery, C.P.Kindleberger gibi iktisatçılar katkıda bulunmuştur. Bu görüşü savunan iktisatçılar ekonomi içinde kaynakların dağılımı sorununu birinci derecede önemli bir sorun olarak incelemişlerdir. Kaynak dağılımına bağlı olarak yatırım kriterleri de ön plana çıkmıştır.

Bu bölümde dengeli büyümeyi savunan başlıca görüşler ele alınacaktır.

1.2.2.2.1. P.N.Rosenstein - Rodan'ın Sanayileşme Yaklaşımı

Rosenstein - Rodan kaynakların yetersizliğine odaklanarak, kalkış ve kişi başına gelir artış hızı üzerinde durmaktadır

Rodan, kalkış aşamasını Büyük İtiş (Big Push) ile açıklamaya çalışmıştır. Büyük İtiş çalışmasına göre sürekli bir büyüme sağlamak için bir çok alanda eş zamanlı yatırımlar yapılmalıdır. Bu yatırımlar kalkınmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Rodan aynı zamanda yatırımlarda bölünmezlik ilkesini savunmaktadır. Bölünmezlik üretim fonksiyonunun ve talep fonksiyonunun koşulları ile ilgilidir. Üretim tarafından hem

yatırımların birbirlerini tamamlayıcı özelliği olmalı hem de pazar bu yatırıma uygun büyüklükte olmalıdır.

Rodan'a göre özel sektör piyasanın küçük olması nedeniyle yatırımdan korkmaktadır. Dolayısıyla pazarın genişlemesi gerekmektedir. Rodan, gittikçe artan yatırımların daha fazla gelir yaratmasını beklemektedir ve gizli işsiz kesimin de kullanılması ile pazarın genişleyeceğini düşünmektedir.

Kişi başına gelir artış hızı bakımından Rodan az gelişmiş ülkeleri üçe ayırmıştır. Hızlı büyüyen ülkeler (kişi başı gelir artış hızı %2,0 ve üstü), yavaş büyüyen ülkeler (kişi başı gelir artış hızı %0,5 ve %2,0 arası) ve durgun ülkeler (kişi başı gelir artış hızı %0,5'den az). Bu ayırmadan yola çıkarak Rodan, ülkelerin belirli seviyede kişi başı gelir büyüme hızına ancak belirli bir gelişmişlik düzeyine eriştikten sonra ulaşabileceğini belirtmektedir.¹³

Rodan ek olarak sanayi işletmelerinin ideal ölçüğe ulaşması için sanayileşme bölgesinin yeterince büyümüş olması gerektiğini savunmaktadır. Rodan sanayileşme için iki farklı yol izleme görüşündedir. Bunlardan birincisinde bölge dışarıdan gelen herhangi bir yatırım olmaksızın, otarşik bir sanayileşme stratejisi içinde "dikey sanayileşme modeli" ile kendi olanakları ile gelişecektir. Dikey sanayileşme modelinde sanayinin bütün dallarında yatırım yapılması zorunluluğu vardır. Ancak aynı dönemde sermaye birikiminin sınırlı olması sebebiyle gelişme çok yavaş gerçekleşecektir. Bölgede ağır sanayi işletmelerinin kurulması ise tüm Dünya için kapasite fazlası yaratacaktır.

Sanayileşme için izlenebilecek ikinci yol ise bölgeye dışarıdan yatırım kaynağı bulmaktır. Bu durumda daha az bir fedakarlık ile daha hızlı bir kalkınma yolu izlenebilecektir. Bu ikinci sanayileşme yolunun bir diğer faydası ise Dünya ekonomilerinde ağır sanayi işletmelerinin gelişmekte olan ülkelere ürün satma olanağını ortaya çıkarmasıdır.

¹³Prof.Dr. Rodan Rosenstein, Industrialization of Eastern Only South Eastern Europe, The Economic Journal, 1943,s.3-17.

Bu model tam olarak dengeli bir kalkınma modeli ortaya koymuyor olmakla birlikte daha sonra ortaya çıkacak olan dengeli kalkınma modellerinin temeli niteliğindedir.

1.2.2.2. Ragnar Nurkse'ün Kalkınma Sorunu Yaklaşımı

Ragnar Nurkse piyasadaki kısır döngünün belirli sektörlere yatırım yaparak giderilebileceğini savunmuştur. Az gelişmiş bir ekonomide kişi başına düşen gelirin düşük olması nedeniyle tasarruflar da yeterince birikmemektedir. Bu duruma bağlı olarak yatırım yapılamamakta, üretim faaliyetlerinin verimi ve gelir seviyesi düşük kalmaktadır. R.Nurkse az gelişmiş ekonomilerde “dengeli büyüme” sorununa büyük önem vermiş ve gelişmekte olan ekonomiler için temel faktörlerden birisi olarak kabul etmiştir.

R.Nurkse kendi deyimiyle bir kaç sanayi dalında birden başlatılacak yatırımı ‘cephedeki hücum’a benzetmiş, böylelikle birbirini tamamlar nitelikte girişilecek üretim faaliyetlerinin hem ‘piyasanın sınırlarını’ genişleteceğini hem de piyasaya bir dinamizm getireceğini öne sürmüştür.¹⁴

Bir kaç alanda birden yapılan sanayi yatırımları, iç piyasadaki üretimde artış yaratarak iç piyasanın sınırlılığı sorununu ortadan kaldıracaktır. Bu şekilde dengeli büyüme piyasaya üretkenlik getirebilecektir.

Nurkse'nin dengeli kalkınma stratejisinin nicel ve nitel etkileri bulunmaktadır. Nicelik bakımından, iç piyasayı genişletme ve verimlilik artışları az gelişmiş ekonomileri kalkınma süreci içine sokacaktır. Nitelik bakımından ise, iç piyasaya yatırımın gelmesi yatırım iştahını artıracaktır. Bu ayırım yapılmış olsa da bir süre sonra nicelik ve nitelik etkileri birbirinin içine girmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere iç piyasadaki dinamikler ile dış piyasadaki hareketler birbirine bağlı niteliktedir. Bu nedenle dengeli büyüme stratejisi tek başına bir iç ekonomi politikası olarak görülemez. Bu politikanın dış ekonomi politikası ile bağlanması doğaldır.

¹⁴ Prof.Dr. Erol Manisalı, Gelişme Ekonomisi, Cilt 417, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayınları, 1978

1.2.2.2.3. W.Arthur Lewis'in Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma Modeli

W.Arthur Lewis'in modeli bütün klasik iktisatçıların kabul ettiği gibi geçinilebilecek ücret karşılığında emek arzının sınırsız olduğu varsayımına dayanır. A.Lewis, 1945'te yayınladığı "Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma" makalesinde modern bilgilerin ışığı altında çağdaş sorunları çözmek amacıyla olduğunu belirtmektedir.¹⁵

A.Lewis bu modelde, sorunları önce kapalı ekonomi çerçevesinde sonra dışa açık bir ekonomide çözümlenmeye çalışmıştır.

Kapalı Ekonomi:

Doğal kaynaklara ve sermayeye oranla nüfusun daha fazla olduğu ülkelerde sınırsız iş gücü bulunmaktadır. Bunun anlamı marjinal emeğin değerinin sıfır veya çok az olmasıdır. Bu tip ekonomilerde tarım sektörü, sanayi sektörüne emek transfer eden depo görevindedir. Bu şekilde gelen işçinin gelir düzeyi asgari geçim düzeyindedir, yani en az geçim seviyesinde belirlenecek ücret için emek arzı sonsuzdur.

A.Lewis'e göre ekonomide iki farklı kesim vardır. Birincisi kapitalist kesim, diğeri ise geçim kesimidir. Kapitalist kesimde sermaye birikimi vardır, geçim kesimi ise geçim seviyesi sınırındadır. Tarım sektöründen sanayi sektörüne geçen emek gücü geri kalmış tarım sektöründeki kötü koşullar ve düşük yaşam standartları sebebiyle düşük ücretlerle çalışmayı kabul eder. Diğer taraftan kapitalist sektörde elde edilen karlar tasarrufları giderek büyütmede, kapitalist sektörün büyümesine ve dolaylı olarak da kalkınmaya yol açmaktadır.

A.Lewis ayrıca sanayi sınıfının nispeten az olduğu az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde enflasyonun sermaye birikimine etkisinin az, sanayileşmiş ülkelerde ise daha fazla olduğunu belirtmiştir. Çünkü sanayileşmiş ülkelerde enflasyon, mal ve döviz spekülasyonlarına yol açar. Toprak sahibi daha çok toprak almayı, bankacı daha fazla mevduatı arzulamaktadır. Oysa sanayici elde ettiği daha fazla rantı,

¹⁵İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi** , s. 58.

fabrikasını büyütmek için yatırım yapmak amaçlı kullanır. Örneğin 1919 yılı Almanya'sında büyük enflasyon arkasında yüksek bir sermaye birikimi bırakmıştır.

Açık Ekonomi:

A.Lewis'e göre, emek fazlası biten açık ekonomideki bir ülkede, kapitalistler ya göçleri teşvik edeceklerdir ya da sermayelerini diğer bölgelere ihraç edeceklerdir. Sermaye sahipleri emek fiyatları yükseldiğinde örneğin sermayelerini daha ucuz olan X ülkesinden, Y ülkesine aktaracaklardır. Ancak sermaye sahipleri bu işlemi gerçekleştirirken öncelikli olarak doğal kaynakları zengin ve alt yapı yatırımlarını tamamlamış ülkeleri tercih edeceklerdir.

Kalkınma ve dış ticaret ekseninde yürütülen araştırma çalışmalarında dengeli kalkınma modellerinden Lewis Kalkınma Modeli klasik bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Ancak Türkiye üzerinde yürütülen bir çalışmanın ülkeye özel değişkenleri ve ülkenin makro ekonomik yapısını hesaba katabilmesi önemlidir. Bu sebeple sektörler arası dengeli bir büyümeyi vurgulayan dengeli kalkınma modelleri yanında, öne çıkan sektörlerdeki görece hızlı ilerlemeyi de hesaba katabilen dengesiz kalkınma modelleri incelenmelidir.

1.2.2.3. Dengesiz Kalkınma

Dengesiz kalkınma görüşü dengeli kalkınma görüşlerinin geçerli olmadığını düşünen iktisatçılar tarafından ortaya atılmıştır. Dengesiz kalkınma modellerinin içerdiği en önemli iki ana görüş şu şekildedir.

1. Belirli koşullarda dengesizlik iktisadi büyümeyi hızlandırabilir.
2. İktisadi büyümeye ulaşmak için bazı dengesizlikler göze alınabilir. Dengesiz bir kalkınma modeli, dengeli büyümenin masraflı olduğu durumlarda, ölçek büyütme maliyetlerinin yüksek ve ulaşılamaz olduğu durumlarda, bölgesel bölünmezliğin olduğu durumlarda seçilmesi iktisadi açıdan mantıklı bir yol olabilir.

1.2.2.3.1. A.O.Hirschman'ın Kalkınma Modeli

Dengesiz kalkınma teorisi, en önemli kurucularından biri olan Hirschman tarafından sektörler arası ilişkilere ve sektörlerin durumuna dayandırılmıştır. Ekonomi içinde öyle sektörler vardır ki bu sektörler dengesiz bir biçimde de olsa sıçrama yani büyük itişe geçebilir. Bir ülkede yetersiz sermaye birikimi var ise bu sermayenin etkin kullanılması gerekir. Hirschman'a göre elde var olan sermaye piyasada büyük bir etkinlik yaratacak tek bir sektöre aktarılmalıdır. Seçilen sektör öyle bir sektör olmalıdır ki bu sektör zincirleme bir etki yaparak piyasadaki diğer sektörleri de etkilemelidir. Hirschman bu sektörü "öncü sektör" olarak adlandırmıştır.

Hirschman'a göre devlet ekonomide kalkınmanın sürekli olarak gerçekleşmesi için dengesizlik yaratmalıdır. Devlet öncelikle bir Planlama Teşkilatı kurmalıdır ve bu Devlet Planlama Teşkilatı piyasada yatırım yapılacak öncü sektörü belirlemelidir. Türkiye'de 1970'li yıllarda öncü sektör olarak tekstil sektörünün seçilmesi Hirschman'ın modeline örnek gösterilebilir.

Hirschman, R.Nurkse gibi iktisatçıların Büyük İtiş teorilerini kabul eder, ancak bütün sektörlerin bir araya gelerek birbirini beslediği dengeli kalkınma tezini kabul etmez. Lewis'in eksik istihdam tezini genelleştiren Hirschman, az gelişmiş ülkelerin yalnız emek değil tasarruf, müteşebbis ve başka kaynaklar yönünden de gizli bir takım rezervlere sahip olduklarını savunmuştur. Bu kaynakları harekete geçirebilmek için Keynes'in yetersiz kaldığını, hız düzenleme araçları ve baskı mekanizmaları gerektiğini, bu şekilde dengesiz büyüme mekanizmasının harekete geçirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

1.2.2.3.2. F.Perroux'ın Kalkınma Kutupları Yaklaşımı

Kaynakların etkinliğini savunan F.Perroux'ın ortaya koyduğu model de Kalkınma Kutupları Modeli'dir. Kalkınma Kutupları Modeli sanayileşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Ülke bazında gerçekleştirilen ampirik çalışmalar kalkınma döneminde ülkenin belirli şehirlerinin ön plana çıktıklarını göstermiştir. Tokyo'da Osaka, Fransa'da Paris ve Türkiye'de İstanbul örnek olarak gösterilebilir. F.Perroux, kalkınmanın ülkenin

her şehrinde aynı anda gerçekleşmeyeceğini yani kalkınmada kutuplaşma olduğunu öne sürmüştür¹⁶

Gerçekte her ülkenin kalkınma sürecinde sanayileşmesinin belirli şehirlerde toplanması bir rastlantı değildir. En önemli sebep sermayenin etkin bir şekilde kullanılmasıdır. Birden çok sanayi şirketinin aynı coğrafyada bir araya gelmesinin sebepleri aşağıda açıklanmıştır:¹⁷

1. Pazar büyüklüğü: Ürünün pazarlanmasında pazarın büyüklüğü çok etken bir rol oynamaktadır, özellikle ulaşım olanaklarının yetersiz olduğu koşullarda üretimin talebin fazla olduğu bölgelerde toplanması doğaldır.
2. Altyapı durumu: Yol, su, elektrik vb. altyapının hazır olduğu bölgelerde, işletmelerin kuruluş maliyetleri daha düşük olmaktadır.
3. Hammaddeye yakınlık: Hammaddenin taşınması zor ve pahalı olduğu sanayi dallarında işletme, kuruluş yerini saptarken hammaddeye yakın bir yer seçmek zorundadır.
4. Yan sanayi: Üretimde çok sayıda ara malları kullanan bir işletme, kuruluş yerini saptarken ara mallarını kolay ve ucuz sağlayacağı bölgeyi seçmektedir.
5. İnsan gücü: Bir iktisadi ünite seçtiği teknolojiye uygun personeli temin edebilmek için kuruluş yerini buna göre saptayacaktır.
6. Sosyal üst yapı: Gerek idarecileri, gerek işçileri için belirli bir sosyal tesisin gereğini duyduğunda ya bunları kendisi gerçekleştirecek veya bunların hazır olduğu bir bölgeyi kendine kuruluş yeri olarak seçecektir.

Türkiye’de de sanayinin belirli bölge ve şehirlerde yoğunlaşmış olması kalkınma kutuplarına örnektir. Ülke içerisinde bölgesel kutuplaşma konusu ele alınırken komşu ekonomilerin etkilerinin de belirleyici faktörler arasında olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye jeopolitik konumu gereği çok sayıda sınır şehrine sahiptir ve bu şehirlerin komşu ekonomilerle sınır ticaretinde öne çıkmaları Türkiye’nin kendi bölgesel kalkınma kutuplarını oluşturmada önemli bir potansiyel sunmaktadır.

¹⁶François Perroux, L’*économie du Xxeme siecle*, No: 322, Paris, University of Lion, 1961

¹⁷İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, s.127.

Özet olarak, Türkiye'nin kalkınma ve dış ticaret ilişkisini açıklamayı hedefleyen çalışmada kalkınma modellerinden dengesiz kalkınma modelleri öne çıkmaktadır. Hirschman Kalkınma Modeli ve Kalkınma Kutupları bir arada ele alındığında Türkiye'nin kalkınma geçmişi, ülkenin önündeki seçenekler ve engeller incelenirken kapsamlı bir çerçeve sunabilmektedir.

1.2.3. Kalkınma ve Dış Ticaret İlişkisi

“Dış ticaret” olarak da adlandırılan uluslararası ticaret, nitelik ve nicelik yönünden farklılık gösteren mal, hizmet ve servislerin ihracat veya ithalat yoluyla ülkelerin sınırları arasında değiştirilmesidir.¹⁸ Çoğu ülke için bu kalemler GSYH'nın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

19. yüzyılda İngiltere'nin dış ticaretindeki gelişmeleri incelemek ticaretin kalkınma ile bağlantısını anlamakta faydalı olacaktır. 19. yüzyılda Dünya sanayi üretiminin büyük bir bölümünü karşılayan İngiltere'de hızlı nüfus artışları ve sanayi üretimindeki hızlı büyüme ülkenin gıda ve hammadde talebini artırmıştır. Kaynak yönünden kuvvetli bir ülke olmayan İngiltere, bu ihtiyacını ABD, Avustralya, Arjantin, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi ülkelere karşılamıştır. 1815 - 1913 yılları arasındaki dönemde, İngiltere'nin nüfusu 3 kat, GSYH'sı 10 kat artarken diğer ülkelerden gerçekleştirdiği ithalat hacminde 20 kat artış görülmüştür.¹⁹ Özetle, İngiltere'deki büyümenin etkisiyle zengin kaynaklara sahip diğer ülkelerin de gıda ve hammaddeler ihracatında önemli artışlar olmuştur. Bu durumda İngiltere ile ticari ilişkilerine yatırım yapma seçimi diğer ülkelerin büyüme ve kalkınmasına olumlu etki etmiştir. İngiltere'deki bu büyüme, bilinen Coğaltan - Hızlandırıcı Mekanizması* ile yeni yerleşim yerlerine doğru yayılmıştır. Diğer ülkelerin ihracat hacimlerindeki artış, Nurske'nin de belirttiği gibi bu ülkelere büyüme ve kalkınmayı hızlandıran bir unsur

*Coğaltan Hızlandırıcı Mekanizması; Yatırımlardaki bir artış ulusal gelir kendisi kadar değil, ondan çok daha yüksek miktarlarda artırır. İşte yatırımlarda, daha doğrusu toplam harcamalardaki belirli bir artışın zayıflayan dalgalar biçimindeki ekonomiye yayılarak ulusal geliri ilk harcama düzeyinden daha yüksek ölçülerde artırması olayına çarpan veya çoğaltan etkisi (multiplier effect) adı verilir. Kaynak: Prof.Dr. Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 16.Baskı, İstanbul 2007, s.505.

¹⁸ Prof.Dr. Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 16.Baskı, İstanbul 2007, s.3.

¹⁹ Dominick Salvatore, International Economics, No:12, Newyork Prentice Hall, s.332.

haline gelmiştir. Bu gözlem uluslararası ticaretin “büyümenin motoru” (the engine of growth) olduğu tezini doğrular niteliktedir.²⁰

Uluslararası ticaretin büyüme ve kalkınmada motor etkisi yarattığı tezi, ülkelerin üç önemli değere sahip olması ile mümkündür. Bunlardan birincisi, o ülkenin sahip olduğu verimli topraklar, zengin maden rezervleri gibi doğal kaynaklarıdır. Değerlerden ikincisi, sahip olunan kaynakları işlemek için yeterli becerilere sahip işgücü ve sermayenin varlığıdır. Böylece demiryolları, kanallar ve altyapı yatırımları mümkün olmaktadır. Dış ticareti büyümeyi ve kalkınmayı tetikleyecek bir araç haline getirme yolunda üçüncü değer ise, ekonomik ve politik araçlar kullanılarak “yapı değişiklikleri” yoluyla dış ticaretin kolaylaştırılmasıdır.

“Yapı değişiklikleri” kullanılarak dış ticarete büyüme hedeflerini destekleyecek şekilde yön vermek mümkündür. Örneğin, Hirschman Dengesiz Kalkınma Modeli kapsamında büyümeyi tetiklemek için seçilen ve büyük itişe ön ayak olacak büyüme sektörleri dış ticaret kullanılarak geliştirilebilir. Bunun için hedeflenen kalkınma adımları doğrultusunda desteklenmesi gereken doğru sektörlerin belirlenmesi ve bu sektörlerle ivme kazandıracak ülke ilişkilerinin geliştirilmesi gerekecektir. Kalkınma Kutupları kapsamında ise ülke içinde bölgesel ekonomik kutupların komşu ekonomilerle potansiyel ticaretten faydalanmasının sağlanması için sınır ülkeleri ile ekonomik ilişkilere yatırım yapılması değerlendirilebilir.

Kalkınma modellerini Türkiye'nin dış ticareti ve kalkınma politikaları ekseninde değerlendirirsek Hirschman Dengesiz Kalkınma Modeli kapsamında büyüme sektörlerinin belirlenmesi ve dış ticaret yoluyla geliştirilmesi gündeminin Türkiye için de geçerli olduğu görülecektir. Benzer şekilde Kalkınma Kutupları mantığıyla ülke içinde bölgesel teşvikler uygulanması, sınır illerinde komşu ülkelerle sınır ticaretinin geliştirilmesi de Türkiye'nin kalkınma politikası ile uyumlu bir mekanizmadır. Kalkınma ve dış ticaret ekseninde belirtilen mekanizmaların Türkiye özelinde incelenmesi ve potansiyel fırsatların ortaya çıkarılması için bir metoda ihtiyaç duyulmaktadır. Kalkınma seviyesi, dış ticaret hacmi ve özellikle de ülkeler arası mesafe

²⁰Ragnar Nurkse, Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries and patterns of Trade and Development, The Oxford University Press, 1966, s.55

unsurlarını hesaba katan ve bu yönüyle sınır ülkeleri ile ticaretin incelenmesine olanak veren metot olarak Çekim Modeli kullanılacaktır. Ancak herhangi bir metodolojide doğru değişkenlerin kullanılması ve sonuçların doğru şekilde yorumlanabilmesi için öncelikle Türkiye'nin kalkınma deneyiminin ve bölgesel kalkınma konusundaki çalışmalarının anlaşılması gereklidir.

2. TÜRKİYE’NİN KALKINMA TARİHİ VE BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Bu bölümde Türkiye’nin kalkınma geçmişi özetlenerek bölgesel kalkınma perspektifine geçiş ve Avrupa Birliği’ne kabul sürecinin kalkınma çalışmaları üzerindeki etkileri incelenecektir. Dış ticaret içinde komşu ülkelerle olan ticari ilişkilerin ve sınır ticaretinin incelenmesi yolunda bölgesel kalkınma çalışmalarının anlaşılması önem taşımaktadır.

2.1. Ulusal Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Kavramları

Türkiye’de kalkınma çabaları çok eski yıllara dayanmaktadır. Sanayinin gelişmesi hem ekonomik kalkınmanın hem de yeni kazanılan siyasal bağımsızlığın zorunlu bir ön koşulu olarak görülmüştür. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kalkınma çoğunlukla girişimcilere bırakılmış, ancak ilerleyen yıllarda gerek girişimcilerin sermaye ihtiyacının yeterince karşılanamıyor olması, gerekse deneyim yoksunluğu gibi nedenlerle girişimcilerin yetersiz olduğu anlaşılmıştır. 1929 yılında tüm dünyayı etkileyen Büyük Buhran sonrasında 1930 yılında devlet kalkınma görevini özel sektörden alarak kendisi bizzat yüklenmiştir. Bu yeni uygulamaya “Devletçilik” adı verilmiştir. 1930’lu yıllarda sanayileşme için çalışmalar başlatılırken, ilk Beş Yıllık Sanayi Programı 1931 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu program iyi sonuçlar vermiş olsa da İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması sebebiyle İkinci Sanayi Planı uygulamaya konulamamıştır. 1939 – 1945 savaş yıllarında Türkiye savaşın dışında kalmakla beraber zararlarından kurtulamamıştır. Sürekli savaşa hazır bir durumda bulunmak ve dış ülkeler ile ilişkilerin kesilmiş olması, iktisadi kaynakların orduya verilmesi iktisadi bakımdan sıkıntılı bir dönem geçirilmesine neden olmuştur. 1946 – 1950 savaş sonrası yıllarda Türkiye İkinci Dünya Savaşı’ndan bütün borçlarını ödeyerek çıkmıştır. Genel gidişatın iyileşmesi ile birlikte 1948 yılından itibaren sistemli kalkınma yolunda öncelikli konular ele alınmaya başlanmıştır. 1951 – 1958 yıllarında savaş sonrası sıkıntıların giderilmesi ve dış yardımların artmasıyla Türk ekonomisi dinamik bir döneme girmiştir. Ancak bu dönem uzun sürmemiş ve 1959 – 1961 yıllarında enflasyonun hızlı yükselişi ve dış ticarete yaşanan darboğaz nedeniyle

durulma dönemi yaşanmaya başlanmıştır. 27 Mayıs 1960 ihtilali ile de durgunluğun en yoğun yaşandığı yıllara girilmiştir.²¹

1963 yılında planlı kalkınma dönemine giriş yapılmıştır. Bu döneme geçildiğinde sanayileşme ön plana alınmış ve tüm politikalar bu doğrultuda ilerlemiştir. Planların içeriklerine bakıldığında da sanayinin sürükleyici sektör olduğu görülmektedir. Sanayileşmede gelişme ile birlikte “ithalat ikamesi” ana strateji olarak belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, ithalat ikamesine dayalı dış ticaret politikasının sanayileşme amacını gerçekleştirmede başlıca araç olarak kullanılması öngörülmüştür.²² Türkiye bir yandan ithalat ikamesi politikasını sürdürmeye devam ederken Ankara Anlaşması’nı imzalamış ve Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeliği için ilk adımını atmıştır. 1963 yılından sonra Devlet Planlama Teşkilatı kurularak sistemli bir şekilde kalkınmanın incelendiği ve bölgelere indirildiği döneme geçiş yapılmıştır.²³

Devlet Planlama Teşkilatı sonrası dönem ve kalkınma planlarının detaylarını incelemeye önce Bölgesel Kalkınma kavramının anlaşılması gerekmektedir. Bölgesel Kalkınma, nüfus, gelir, üretim ve istihdamda meydana gelen değerlerin bölgesel üretimde yarattığı değişimdir. Aynı zamanda sosyal kalkınma da devletin sağlık sisteminde, refahında ve yaratıcılığında meydana gelen değişimleri ifade etmektedir.

2.2. Türkiye’de Kalkınmanın Tarihsel Perspektifi ve Gelişim Süreci

Bu bölümde Türkiye’de planlı ve plan öncesi dönemde ekonomik ve bölgesel kalkınmaya yönelik devlet müdahaleleri ile bölgesel gelişmeye yönelik yaklaşımlar anlatılmaktadır. Türkiye’nin gelişim sürecinin bölgesel kalkınma açısından daha iyi anlaşılabilmesi için 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planları detaylandırılacaktır.

²¹ Prof.Dr. Zeyyat Hatiboğlu, Gelişme İktisadı, s.14-57.

²² Prof.Dr. Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat 2000, s.178

²³ Kahraman ARSLAN, Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:4 Sayı:7 Bahar 2005/1, ss.275-294

2.2.1. Devlet Planlama Teşkilatı Öncesi Dönemde Kalkınma Çalışmaları

Ulusal ekonominin gelişmesi için yapılan ilk çalışma 17 Şubat 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'dir. Bu kongrede özel sektörün ve girişimciliğin geliştirilmesine yönelik prensiplerin saptanması amaçlanmıştır. 1927 yılında hayata geçirilen Teşvik-i Sanayi Kanunu ise özel sektörün geliştirilmesi için atılan diğer bir adımdır.

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran tüm Dünya'yı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. 1933 - 1939 yılları arasında beşer yıllık iki sanayi planı hazırlanması ile sanayileşme hareketleri başlamıştır. İlk beş yıllık sanayi planı ile demir çelik ve tekstil sektörlerinin temelleri atılmıştır. Ancak ikinci beş yıllık sanayi planı İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulamaya konulamamıştır.

1950 – 1960 yılları arasında devlet her ne kadar yatırımları ülke geneline yaymak istediye de dağıtım konusunda ülkenin Doğu bölgeleri yeterli yardımı alamamıştır.²⁴

2.2.2. Devlet Planlama Teşkilatı ve Planlı Kalkınma Dönemi

30 Eylül 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve ilk beş yıllık kalkınma planı 1963 yılında uygulamaya konulmuştur. DPT'nin kuruluş amacı, kaynakların verimli kullanılması ve kalkınmanın hızlandırılması amacıyla ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel planlama hizmetlerinin bir bütünlük içerisinde etkin, düzenli ve süratli olarak görülebilmesidir.

Türkiye'de, 1958 yılında kurulan İmar ve İskan Bakanlığı'na bölgesel planlar yapma görevi verilmiştir. Ancak, bu bakanlık bölgesel dengesizliği azaltma amacına yönelik kalkınma planları değil, nüfusun bölgeler arası dengeli dağılımını sağlamaya yönelik planlar hazırlamıştır. Bunun üzerine İmar ve İskan Bakanlığı 1958 yılından itibaren çalışmalarını DPT ile ortak yürütmeye başlamıştır.²⁵

²⁴Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Bölgesel Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1977, s.523.

²⁵Prof.Dr.Zeynel Dinler, Bölgesel İktisat, Cilt:51, Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1991, s.23

Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu tarihten günümüze kadar 9 adet Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. Planların iktisadi felsefeleri ve yaklaşımları kapsamında; 1960 öncesi planları: devletçi, kısmi, 1960 – 1980 planları: karma ekonomi, bütüncül, 1980 – 2000 planları: liberal ve stratejik olarak nitelendirilebilir.

Türkiye, 1963 yılında planlı döneme girerken, ülkenin sosyoekonomik potansiyelini değerlendirmek ve bu potansiyeli orta dönemde planlarla en iyi şekilde yönlendirebilmek için, amaç ve hedeflerin önceliklerini tespit eden 15 yıllık perspektif plan hazırlama gereğini duymuştur. 1980 öncesinde sanayileşme "ithalat ikamesi politikaları", 1980 sonrası ise "açık ekonomiye geçiş" yönlendirici olmuştur.

2.2.3. Bölgesel Kalkınma Planları Çalışmaları

Planlı döneme geçildikten sonra ilk olarak 1963 yılında beş yıllık kalkınma planı ortaya konulmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan başlayarak, hazırlanan beş yıllık planlar içinde bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik farklı ağırlıkta programlar uygulanmıştır. Genel bir değerlendirme yapmadan önce kısaca planlara değinmek faydalı olacaktır.

2.2.3.1. 1.BYKP (1963 – 1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, kalkınmanın bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik olması, nüfus dağılımı ve şehirleşme ile ilgili sorunların çözülmesi, devlet hizmetlerinin gelir dağılımındaki dengesizlikleri giderecek biçimde düzenlenmesi ve doğal kaynakların en verimli şekilde kullanılması üzerinde durulmuştur.

Uygulamada geri kalmış şehirlerde özel sektörü yatırım yapmaya teşvik eden 19 Şubat 1963 tarih ve 202 sayılı kanun ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır ve yatırım indirimi uygulamasına geçilmiştir. Temelinde bir vergisel teşvik paketi olan yatırım indirimi uygulaması, seçilen bölgelere yapılacak yatırımları özendirme ve kalkınmayı hızlandırmak için kullanılmıştır. Gerçekleştirilen yatırımların bir kısmını gelir veya kurumlar vergisinden istisna tutarak vergi tasarrufu sağlar ve yatırımın net maliyetini düşürür. Bölgesel bazda gelişmişlik farklılıklarını

gidermeyi amaçlaması ve günümüzde dahi kullanılan bir uygulama olması sebebiyle önem taşımaktadır.

Aynı plan dahilinde bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının giderilmesi için kalkınma kutuplarının yaratılması uygun bulunmuştur. Örneğin, Doğu Marmara’da sanayi, Çukurova’da tarım ve sanayi, Antalya’da tarım ve turizm ve son olarak Zonguldak Bölgesi’nde ise sanayi geliştirilmesi yönünde çalışmalar planlanmıştır.

2.2.3.2. 2. BYKP (1968 – 1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndaki prensipler aynen korunmuştur. Birinci planda da belirlenmiş olan kalkınma kutuplarına – yani birden fazla yatırım bölgesi belirlenmesine – uygulamanın ekonomik olması koşulu ile kamunun da yatırım yapması uygun görülmüştür. Bölge kalkınma çalışmalarında kamu kuruluşları ile özel sektörün birlikte çalışması öngörülerek, bu çalışma ile ilgili kordinasyon ve metotların geliştirilmesi görevi DPT’ye verilmiştir.

Planda bölge planlama çalışmalarında gelişme gücü az olan bölgelere öncelik verilmesi, büyüme merkezlerinin tespit edilerek alt yapılarının tamamlanması ve özel sektörün bu bölgelere çekilmesi öngörülmüştür. Aynı zamanda yatırım indirimlerine ek olarak kredi imkanlarının artırılması ve organize sanayi bölgelerinin oluşturulması uygun bulunmuştur.

2.2.3.3. 3. BYKP (1973 -1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda “gelişmiş bir bölgede geri yöreler bulunduğu gibi gelişmemiş bir bölge içinde gelişmiş yöreler de vardır”²⁶ denilerek homojen bölge saptamasının zor olduğu ancak homojen yöre saptamasının daha doğru olacağından söz edilmiştir.

Plan dönemi süresince Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi’nin kuruluşu ile birlikte bölgesel çalışmaların yerini yöresel çalışmalara bıraktığı görülmüştür.

²⁶Devlet Planlama Teşkilatı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Devlet Planlama Teşkilatı, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf>, (21.01.2012), s.127.

2.2.3.4. 4. BYKP (1979 – 1983)

Öncekilere benzer bir yaklaşım izlenerek planların daha küçük boyutlara indirgenmesi, ekonomide işbirliği yaklaşımı, hizmetlerin ülke çapında dengeli bir biçimde dağılımı ile belirlenen teşviklerin bölge çapında uygulanabilecek şekilde düzenlenmesi uygun bulunmuştur.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında sektör programlarının yerelleştirilmesi için adımların atılması ile bölgeselleşme çabaları belirginleşmektedir. Planın 215. Maddesinde bu yaklaşım daha net bir şekilde görülebilmektedir: “Sektör programlarının bölgelerin gelişme sorun ve amaçlarına uygun olarak farklılaştırılması, bölge ölçeğinde planlama ve yatırımcı kuruluşlar arasında yatay eşgüdümü zorunlu kılmaktadır. Planlı dönemde gerek bölgesel planlama yapacak, gerek yatay eşgüdümü sağlayacak örgütlenme ve kurumlaşma, yeterli yönetsel ve teknik güçle oluşturulmamış, deneme niteliğindeki birkaç örnek dışında bölgesel gelişme planları hazırlanamamıştır. Yapılmış olan bölgesel planların uygulamalarında belirli uygulama düzeni ve araçları geliştirilmediği için çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu planlar bölgelerin ve sektörlerin bütününe kapsamadığı için bölgelerarası karşılaştırmalar yapılamamış, sonuç ve önerilerinin ulusal ölçüt ve öncelikler açısından değerlendirilmesi, plana ve yıllık programlara alınması mümkün olmamıştır”.²⁷

Bu planda bölgesel gelişme politikalarının altında, ‘Bölgesel Gelişme’ ve ‘Kalkınmada Öncelikli Yörelere’ de yer verildiğini görüyoruz. Uygulamada ise Kalkınmada Öncelikle Bölgelere verilen teşvikler artırılmış ve bu bölgelere yapılacak yatırımların daha cazip hale getirilmesi hedeflenmiştir.

Dördüncü Bölgesel Kalkınma Planı çerçevesinde o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerde Türkiye’nin yükümlülüklerinin bir süre dondurulmasına ve bu süre içerisinde AET ile olan ilişkilerden kaynaklı olarak gelişen sorunların çözümlenmesi için çalışılmasına karar verilmiştir. Bu yönde Türkiye’nin mali projeler geliştirmesine ve kalkınmasına katkı sağlanması adına AET ile birlikte

²⁷Devlet Planlama Teşkilatı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 1664, Ankara,Nisan 1979,<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/13739/plan4.pdf>, 29.01.2012, s.72

çalışılması yönünde kararı alınmıştır. Plan çerçevesinde bölgesel birliklere verilen önemin arttığı, AET ile ilişkilerin geliştirilmesine çalışılırken bir yandan da Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (KİBİ) ülkeleri gibi birlikler ile ilişkilerin geliştirilmesine ve bu bağlamda dış ticarete tarifelerin gevşetilmesi, ortak amaçlı projeler için işbirliği yapılması, Anlaşma kapsamında geliştirilecek projelerin desteklenmesi için KİBİ Yatırım ve Kalkınma Bankası'nın kurulmasına karar verilmiştir. Bu durum Türkiye'nin 1979 - 1983 yılları arasında geliştirilen bu plan kapsamında bölgesel entegrasyonlara verdiği önemi ve teşviklerin seviyesini göstermektedir.²⁸

2.2.3.5. 5. BYKP (1985 – 1989)

Bu planda yeniden yöre yaklaşımından bölge kavramına dönülmüştür ve bölgesel gelişmenin kalkınma ve planlama içindeki konumu kuvvetlendirilmiştir. Bölge planlaması gelişmekte olan bölgeler ile belirli sektörler açısından gelişme potansiyeline sahip bölgelerde, gelişmenin hızlandırılması ve kaynakların etkin kullanımının sağlanması öngörülmüştür.²⁹

Bu plan çerçevesinde sınır ticareti adına herhangi bir önemli adım atılmamıştır. Ancak, Ortadoğu İslâm ülkelerine yönelik Türkiye'yi tanıtıcı yayınlar geliştirilmesine karar verilmiştir. Bunun yanında Türk vatandaşlarına yönelik ve özellikle sınır şehirleri için özel yayınlar geliştirilmesine karar verilmiştir.

Komşu ülkeler ile olan ilişkiler bakımından, Trakya ve Çamurlu sahalarındaki doğalgaz arama ve değerlendirme çalışmaları hızlandırılacak, ayrıca komşu ülkelere doğalgaz temini projelerinin gerçekleşmesi için çalışılmasına karar verilmiştir. Doğalgaz enerjisinin yanında elektrik enerjisi bağlantılarının kurulmasına da öncelik verilmiştir. Ortadoğu, Basra Körfezi ve diğer komşu ülkelere ihraç mallarının kolaylıkla

*Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının 723. Maddesi; Yerleşme birimlerinin karşılıklı mal, hizmet, insan ve haber akımları esas alınarak belirlenen fonksiyonel bölgeler, bölgesel gelişmenin yönlendirilmesi için mevcuttur, özel amaçlı bölgelerin tespitinin gerekmediği durumlarda «Türkiye'de yerleşme merkezlerinin kademelenmesi» çalışmasına dayalı olarak belirlenen 16 bölge ayrıntı kullanılacaktır. Kaynak: Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Devlet Planlama Teşkilatı, T.C. Başbakanlık ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1985, Yayın No: 1974, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>, (30.01.2012), s.161.

²⁸Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Nisan 1979,ss.270-271.

²⁹Dinler, Bölgesel İktisat 1991, s.25.

ulaşmasını gerçekleştirmek amacı ile gerekli ulaşım bağlantılarının yapımı ve entegrasyonun sağlanması öncelikli hedefler arasına alınmıştır.

Avrupa Topluluğu'na tam üyelik ve entegrasyon hedefi doğrultusunda hazırlık ve uyum çalışmaları hızlandırılarak sürdürülecek, Topluluğun iç pazar şartlarına uyum için belirli öncelikler çerçevesinde gerekli önlemler alınmasına karar verilmiştir. Avrupa Topluluğu ile ilişkilerde Türkiye'ye "Katma Protokol" ile sağlanan ayrıcalıklı faydanın ortadan kalktığı görülmüştür. Bu nedenle ekonominin dışa açılma politikasına bağlı olarak AT ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Türkiye'nin bu kalkınma planı çerçevesinde AT'ye tam üye olmadan işçilerin birlik içerisinde kademeli serbest dolaşıma hak kazandığı görülmüştür. Türkiye'nin bu dönemde bu hakkı kaybetmemek için önlem alması plana eklenmiştir. Bölgeselleşme çabaları kapsamında, DPT tarafından 16 bölge* tayin edilmiş ve planlar da bu bölgeler etrafında yapılmıştır. 16 fonksiyonel bölge belirlenmesine karşın uygulamada bölgesel planlama çalışmaları yapılmamıştır. Bu planların kalkınmada öncelikli yörelere kaydırılması uygun görülmüştür. Kentsel altyapının iyileştirilmesi çerçevesinde "Çukurova Metropolitan Bölgesi" Kentsel Gelişme Proje'sinin hazırlık çalışmaları yapılmıştır. GAP'ın yasal çerçevesi oluşturulmuş ve 1985'te yürürlüğe giren İmar Kanunu ile bölge planı yapma görevinin DPT'ye verilmesi uygun bulunmuştur.³⁰

2.2.3.6. 6. BYKP (1990 -1992)

Bu planda bölge planlaması kavramı yerini bölgesel kalkınmaya bırakmıştır. '16 Fonksiyon Bölgesi' kavramı tamamen bırakılarak yerine 'Kalkınmada Öncelikli Yörelere' getirilmiştir. Komşu ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesi ve sınır ticaretinin güçlendirilmesi adına adımlar atılmıştır. Gümrük kapılarında sınır ticaretinin geliştirilmesine önem verilmesine karar verilmiştir. Yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinin gelişmesi, özellikle komşu ülkelerdeki işbirliği imkanları azami ölçüde değerlendirilerek desteklenecek, bu tür faaliyetlerin ihracat ve istihdama katkıda bulunması göz önünde tutulacaktır.

³⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Devlet Planlama Teşkilatı, T.C. Başbakanlık ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1985, Yayın No: 1974, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>, (30.01.2012), ss.31-161.

Bölgesel gelişme kavramına göre bölgenin yapısı araştırılarak verilere bağlı olarak teşvikler yaratılmıştır. Bu planda diğer planlardan farklı olarak Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalarının dikkate alınmasına öncelik verilmiştir.

Üretim yapılarının belirlenmesinde Türkiye'nin dış rekabet imkanları ve dünya ticaretinin şartları dikkate alınırken, özellikle Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedef olarak belirlenmiştir.³¹

2.2.3.7. 7. BYKP (1996 – 2000)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sürdürülebilir kalkınma* kavramı ön plana çıkmıştır. Kalkınmada Öncelikli Yörelere çeşitli illerin ve bölgelerin sorunları, bölgesel gelişmeyi hızlandırıcı tedbirler, kırsal ve kentsel bölgeler arasında gelişmişlik farklılıkları, Güneydoğu Anadolu Projesi, kamu ve özel sektör ile üniversite ve sanayi işbirliği, sanayi bölgeleri ile AR-GE faaliyetlerine değinilmiş ve İl Geliştirme Planlarının hazırlanması öngörülmüştür.³²

Kalkınmada Öncelikli Yörelere dış pazarlar ile gerçekleştireceği ihracat imkanlarının geliştirilmesi ön plana çıkarılmıştır. Bu konuda komşu pazarlara öncelik tanınacak, sınır ticaretinin ve serbest bölgelerin geliştirilmesine çalışılacaktır. Türkiye, bu gelişmeler çerçevesinde, 1980'li yıllardan itibaren dışa açılma hedefi doğrultusunda politikalarını yenilemeye başlamıştır.

Bölgesel bütünleşmelerin güçlenmesi, küreselleşme sürecini olumsuz şekilde etkilemeyecek ve serbest ticaret bölgelerinin veya gümrük birliklerinin kurulmasının ardından bu oluşumlara dahil ülkelerin büyüme hızlarına bağlı olarak, dışarıda kalan ülkelerle ticari ilişkilerini artıracaktır. Türkiye, bu gelişmeler çerçevesinde, 1980'li yıllardan itibaren dışa açılma hedefi doğrultusunda politikalarını yenilemeye

*Sürdürülebilir Kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkan verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamını ve kalkınmasını programlama anlamını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal ve kültürel boyutları olan bir kavramdır. Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <http://www.gap.gov.tr/gap/gap-ve-surdurulebilir-kalkinma/surdurulebilir-kalkinma-nedir>, (13.01.2012), s.1.

³¹Devlet Planlama Teşkilatı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, Devlet Planlama Teşkilatı, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: 2174, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf> , 30.03.2012, ss.29-318 .

³²Ömer Bilen, Bölgesel / Yerel Kalkınmada Kullanılabilecek Finansal Sistemler, Aracı Kurumlar ve Türkiye için Önermeler, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 2003, s. 6.

başlamıştır. Yedinci Kalkınma Planı çerçevesinde serbest ticaret ile ilgili politikalara önem verilmiş, bu duruma bağlı olarak Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecini hızlandıracak sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımı, ortaklık rejiminin düzenlediği diğer konular dikkate alınmıştır.³³

Başta yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri olmak üzere, İslam ülkeleri, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ve NAFTA gibi birlikler ve oluşumlar ile ilişkilere önem verilmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği ile ilişkilerin geliştirilmesi adına işletme ve şirketlerin gerekli önlemleri almasına, bu kapsamda iş adamlarına vize uygulamalarında kolaylıklar sağlanmasına ve KEİ Kalkınma Bankası imkanlarının etkin bir şekilde kullanılması konusuna önem verilmiştir.

Bu dönemde Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri için aksiyon planı uygulamaya koyulmuştur ve bu illerin acil talepleri için 1994 yılında Acil Destek Programı oluşturulmuştur. Bu uygulamalarla il bazında ihtiyaçların giderilmesi hedeflenmiştir.

2.2.3.8. 8. BYKP (2001 -2005)

Bölgesel gelişme plan ve projelerinin ağırlıkta olduğu Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Zonguldak – Bartın – Karabük Bölgesel Gelişme Projesi'nin tamamlandığı, Doğu Karadeniz (DOKAP) ve Doğu Anadolu (DAP) Bölgesel Gelişme Planı çalışmalarının devam etmekte olduğu, Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi ile Marmara Bölge Planının hazırlık çalışmalarının sürdürülmekte olduğu görülmektedir.³⁴

Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi Politikaları kapsamında, sınır ticareti ile ilgili düzenleme yapılarak bu ticaretin kapsamına giren ithalatın sınır ticaretine konu il ve bölge ihtiyaçlarını aşarak haksız rekabete yol açan uygulamalara dönüşmesinin engellenmesi için çalışmalar başlatılmasına karar verilmiştir. Yine bu dönemde serbest

³³Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-200, Devlet Planlama Teşkilatı, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 18.07.1985, Karar No:374, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf>, (20.01.2012), ss.77-87.

³⁴Devlet Planlama Teşkilatı, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Devlet Planlama Teşkilatı, , Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 2001, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>, (21.01.2012) s.23.

bölgelerden yapılan ihracat ve ithalatta artışlar yaşanmış ancak komşu ülkeler ile olan ticaret beklenen şekilde gelişmemiştir. Mevcut durum tespiti kapsamında sektörel bazda analizler, bölgesel potansiyelin belirlenmesi için geliştirme stratejileri, Doğu Anadolu bölgesinin diğer bölgeler ve komşu ülkeler ile ilişkilerinin daha iyi bir noktaya getirilmesi için 2000 yılının sonunda tamamlanacak bir program oluşturulmuştur.

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da güvenliğin sağlanmasına karşılık, komşu ülkelerdeki siyasi sorunlar bu yörelerdeki ticari faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir. Yayla ve mera hayvancılığındaki sorunlar ve bölge içi göçlerin artması sosyal ve ekonomik gelişmenin önünde engel teşkil etmiştir.

Ekonomik entegrasyonlara yaklaşım bakımından, Sekizinci Kalkınma Planı'nda Avrupa Birliği'ne üyelik hedefi doğrultusunda AB müktesebatının üstlenilmesi ve uygulanmasına yönelik adımların atılmasına karar verilmiştir. Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecine verilen önem, bilgi toplumuna dönüşme çabaları, Türkiye'nin olası üyeliğinde Avrupa Birliği'ne katkıları dile getirilmiştir.

2.3. Avrupa Birliği'nde Bölgesel Kalkınma Kavramı'nın Tanımı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Resmen Üye Adayı Olması Sonrası Yeni Kalkınma Stratejileri

Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin başlaması ile birlikte, teşvik sistemine dayalı bölgesel kalkınma programları bir kenara bırakılarak, AB tarafından tüm adaylara benimsetilen özel sektör ve bölgesel rekabet kavramı ön plana çıkarılmıştır.

Türkiye, 1999 yılında Helsinki'de ilk üye adaylığının tescil edilmesiyle birlikte Avrupa Birliği Komisyonu tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde orta vadede oluşturulması gereken yapılardan biri olarak 'Bölgesel Kalkınma Ajansları' (BKA) ile tanışmıştır. Topluluk kurallarına uygun olarak Avrupa Birliği NUTS* sistemi 22 Eylül 2002 tarih ve 4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. 2003 yılında Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, katılım öncesi mali yardım programından yararlanabilmek için Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın kurulması öngörülmüştür.

Türkiye 1999 yılında Avrupa Birliği aday ülke statüsü kazanmış ve 3 Ekim 2005 tarihinde ise üyelik müzakerelerine başlamıştır. 1999 yılından sonra AB bölgesel

politikalarına uyum sağlamaya yönelik programlar hız kazanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde kısa vadede bölgesel politika alanında uyum için belirlenen öncelikler aşağıda sıralanmıştır:³⁵

- Ulusal Kalkınma Planı ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) NUTS 3 ile bağlantılı olarak bölgesel kalkınma planları hazırlanması suretiyle, bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi;
- Bu başlık altındaki mevzuatın uygulanmasını kolaylaştıracak yasal çerçevenin kabul edilmesi;
- Bölgelere yönelik kamu yatırımlarına ilişkin öncelik kriterlerini ortaya koyan çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması;
- Bölgesel Kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesi.

Avrupa Birliği'nde bölge kavramı, coğrafi, ekolojik, ekonomik, kültürel, etnik, kentsel ve yönetsel açıdan benzer, yakın bütün olan alan parçalarıdır.³⁶ Bölgeler AB sınıflandırmasına göre NUTS 1*, NUTS 2**, ve NUTS 3*** olarak isimlendirilmekte, planlama ve bölgeler arası karşılaştırmalar buna göre yapılmaktadır. Avrupa Birliği'nde NUTS'ın kullanım alanları şunlardır:³⁷

*NUTS: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (NUTS, Nomenclature of Territorial Units for Statistics), 25 yıl önce Eurostat tarafından kurulmuş 26 Mayıs 2003 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, AB için üretilecek bölgesel istatistiklerde belirli bir yapı oluşturmaktır.

*NUTS 1, temel bölgelerin bir araya gelerek gruplandığı büyük sosyoekonomik bölgeleri ifade eder. "Gümrük anlaşması ve ekonomik bütünleşmenin bir sonraki düzeyde bulunan alanlar üzerindeki etkileri" gibi bölgesel topluluk problemlerinin çözümünde kullanılır,

**NUTS 2, temel bölgeleri ifade eder. Üye ülkeler tarafından genellikle bölgesel politikaların uygulanması amacıyla kullanılan ve böylece bölgesel-ulusal problemlerin analizi için uygun bir düzey olarak ortaya çıkan yapının çatısıdır.

***NUTS 3, karmaşık ekonomik analizler için çok küçük bölgeleri bir araya getirir ve bölgesel ölçümlerin nereden alınması gerektiğini kesin olarak belirlemek veya özel tanımlar kurmak amacıyla kullanılmaktadır.

³⁵Serap Kayasü ve Diğerleri, Yerel / Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması, Cilt:8, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, s.123.

³⁶Yrd.Doç.Dr Yakup Bulut, Türkiye'de Bölge Yönetimi Arayışları, Cilt:35, Ankara, Amme İdaresi Dergisi, 2002, s.25.

³⁷Dr. Mürteza Hasanoğlu ve Ziya Aliyev, Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları, Cilt:60, Ankara, Sayıştay Dergisi. Ocak-Mart 2006. <http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der60tam.pdf> ss.81-84.

- Topluluk bölgesel istatistiklerinin toplanması, geliştirilmesi ve uyumlulaştırılması,
- Bölgelerin sosyal ve ekonomik analizlerinin gerçekleştirilmesi,
- Topluluğun bölgesel politikasının çerçevesinin oluşturulması,

Birliğin bölgesel politikasının oluşturulmasında ve Avrupa Komisyonu'nun Konseye sunduğu raporlarda bölgeler arası gelişmişlik düzeyleri belirlenirken kullanılan göstergeler ve istatistiki değerler NUTS esaslıdır.³⁸

Avrupa Birliği bölgesel programlarında, az gelişmiş bölgelerin istihdam düzeyi ve rekabet güçlerinin artırılması yoluyla bölgeler arası ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklarının azaltılması temel amaçtır. Bölgesel programların önceliklerine bakıldığında, KOBİ'lerin desteklenmesi ve güçlendirilmesi, küçük ölçekli altyapı inşaatlarının desteklenmesi, yerel kalkınma girişimlerinin desteklenmesi, kurumsal kapasitenin oluşturulması ve güçlendirilmesi yer alır.

Avrupa Birliği'ne bağlı Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) bölgeselleşmeyi ve bölgesel kalkınmayı verimlilik ve rekabetle gerçekleştirmeyi amaçladığından bölgeyi geliştirebilmekte, ama bölgede yaşayanların, vatandaşların veya sınıfların hepsinin gelişimini sağlamamaktadır.

Türkiye'deki Kalkınma Ajansları özel sektör ve sivil toplum örgütleri ile Avrupa Birliği'ndekine benzer bir yapılanmanın içinde olmakla birlikte son söz Devlet Planlama Teşkilatı'na bırakılmıştır. Türkiye'deki yapılanma daha çok DPT'nin "Taşra Teşkilatları" görüntüsü vermektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye aday olması sonrası geliştirilen ve şu anda da Devlet Planlama Teşkilatı tarafından sürdürülen Dokuzuncu Kalkınma Planında Avrupa Birliği uyum süreci ile ilgili bir strateji planı oluşturulmuştur. Dokuzuncu Kalkınma Planı, "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte

³⁸Zelal Şen, Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylığı ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirmesi, Ankara, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ekonomik ve Mali Konular Dairesi Başkanlığı, Mayıs 2004, s.9.

rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve 2023 yılı hedeflenerek hazırlanan Uzun Vadeli Strateji çerçevesinde oluşturulmuştur.³⁹

2006 yılında Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de yerel kalkınma girişimleri ivme kazanmıştır. Yerel ve bölgesel kalkınmada kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini geliştirmek, kaynakların etkin kullanımını sağlamak, yerel dinamikleri ve içsel potansiyeli harekete geçirerek bölgesel gelişmeye yeni bir ivme kazandırmak üzere kaynak ayırılmakta ve teşvikler sağlanmaktadır.

Sınır ötesi işbirliği programlarıyla birlikte, katılım öncesi mali yardımdan tahsis edilen bütçe büyüklüğü yaklaşık 300 milyon Euro'ya ulaşan ve 49 ili kapsayan AB destekli bölgesel kalkınma programlarının yürütülmesi esnasında yerel düzeyde önemli bir kapasite oluşumu da sağlanmaktadır.

Türkiye'nin kalkınma planları ve geçmişte atılmış adımlar incelendiğinde dış ticaretin, bölgesel kalkınma amaçlı teşviklerin ve Avrupa Birliği üyelik sürecinin öncelik verilen konular arasında olduğu görülmektedir. Dokuzuncu Bölgesel Kalkınma Planı'nda sınır ticareti veya komşu ülkeler ile olan ticarete değinilmediği, Avrupa Birliği üyeliğinin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Avrupa Birliği üyelik süreci kapsamında kalkınma yolunda önemli adımlar atılmış olsa da kalkınma planları oluşturulurken bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşmak önem taşımaktadır. Büyümeyle tetikleyecek tüm unsurları değerlendirip ticaret hacmi üzerindeki etkinlik derecelerini belirlemek ve buna göre önceliklendirmek çok daha sistemli bir planlamayı da mümkün hale getirecektir. Bu sebeple bir sonraki bölümde Türkiye'nin dış ticaretini etkileyebilecek unsurlar teker teker belirlenecek ve Çekim Modeli kullanılarak bu unsurların ticaret hacmi üzerindeki etkinlik dereceleri ölçülecektir.

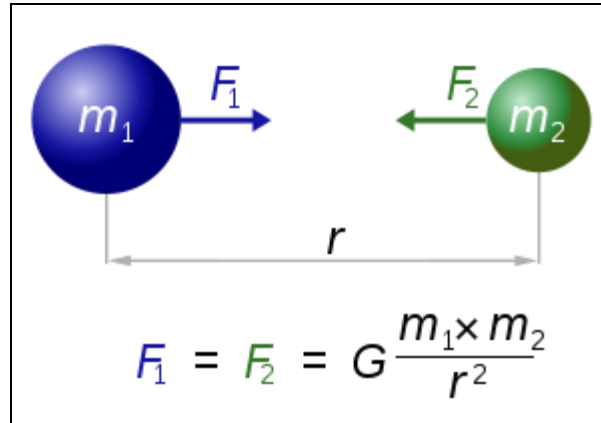
³⁹Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Resmi Gazete 1 Temmuz 2006, Sayı:26215, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, (30.12.2011) s.1.

3. ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI VE ÇEKİM MODELİ KULLANILARAK TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN İNCELENMESİ

3.1. Çekim Modeli’nin Tanımı

17. yüzyılda Isaac Newton’un geliştirdiği Yerçekimi Teorisi’ne göre her bir noktasal kütle diğer noktasal kütleyi, ikisini birleştiren bir çizgi doğrultusunda bir kuvvet ile çeker. Bu kuvvet iki kütlelerin büyüklükleriyle doğru orantılı, aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılıdır.

Şekil 3.1: Newton Evrensel Kütle Çekim Yasası

Kaynak: Orhun, Önder ve Tanışlı, Murat, Kütle Çekimi, Anadolu Üniversitesi,
<https://www.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2279/unite09.pdf>, (03.03.2012), s.143.

F iki kütle arasındaki çekim kuvvetinin büyüklüğü,

G Evrensel çekim sabiti $6,68 \times 10^{-11} \text{ Nm}^2\text{kg}^{-2}$,

m_1 birinci kütlein büyüklüğü,

m_2 ikinci kütlein büyüklüğü,

r ise iki kütle arasındaki mesafedir.

Newton'ın evrensel kütle çekim yasasına göre bir noktasal kütle (m_1) diğer bir nokta kütleyi (m_2) iki kütlein çarpımı ile doğru, aralarındaki (r) uzaklığının karesi ile

ters orantılı olacak büyüklükteki F2 kuvveti ile çeker. Kütlelerden ve bu kütlelerin aralarındaki uzaklıktan bağımsız olarak |F1| ve |F2| kuvvetlerinin büyüklükleri her zaman birbirine eşittir. G ise kütleçekim sabitidir.

Bu durumda iki cisim arasında gerçekleşen çekim, o cisimlerin kütlelerinin artmasıyla artmakta aralarındaki uzaklık arttıkça da çekim gücü azalmaktadır. Benzer şekilde uluslararası ekonomi sisteminde Çekim Modeli, Newton fiziğindeki yakın bir modeldir. Bu model, iki ülke arasındaki ticaret hacmini incelenen ülkelerin ekonomik büyüklüklerine, yani GSYH'larına, ve bu iki ülke arasında olan uzaklığa göre tahmin etmeyi amaçlar. Fizik bilimindeki çekim mantığı ile benzer şekilde ekonomideki Çekim Modeli'nde de iki ülke arasındaki ticaret hacmi ülkelerin GSYH'ları ile doğru orantılı ve aralarındaki fiziksel uzaklık ile ters orantılıdır. GSYH, bir ülkenin gelişmişliği ve yaratabileceği ticaret hacminin aynası gibidir. Ülkenin ekonomik olarak ne kadar güçlü olduğunu gösterdiği için o ülkenin hangi pazarda ne kadar güçlü rekabet edebileceğinin de bir göstergesidir.⁴⁰

Jeffrey Frankel ve Andrew Rose'un (Ekim 2010) yapmış oldukları çalışmaya göre birçok değişik faktör ülkelerin ticaret hareketlerini etkilemektedir. Geleneksel ekonomik faktörler, örneğin sermayenin bolluğu ve GSYH hala önemli etkilere sahiptir. Bu faktörlerden herhangi birinin %1 seviyesinde yükselmesi, ticaret hacminde ortalama %7 veya %8 oranında yükselme sağlayabilmektedir. Diğer değişkenlere bakıldığında, mesafe ile bağlantılı faktörlerin etkilerinin geleneksel ekonomik faktörlerin etkilerinden bile daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmaya göre örneğin, 5.000 mil uzaklıkta olan iki ülkenin birbirlerine uzaklığı 1.000 mil olsaydı, ticaret hacminde %20 artış gözlemlenmesi beklenmektedir. Uzaklığın artmasının iki ülke arasındaki ticareti zorlaştırdığı, taşıma maliyetlerini ve ulaşım süresini arttırdığı söylenebilir. Bu sebeple fiziksel uzaklığın uluslararası ticareti negatif yönde etkilemesi beklenen bir bulgudur. Ancak çalışmanın 1967 – 2001 yılları arasındaki dönem için gerçekleştirilmiş olması,

⁴⁰Murat Can Genç, Metin Berber, Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (22) 2011/2:84-110, http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi22/Genc_Berber.pdf, (05.02.2012) ss.97-101

mesafe unsurunun son yıllarda değişmekte olan önemini hesaba katmasını engellemiştir.⁴¹

Yönetim ve kültürel olarak uzaklığı bulunan ülkelerdeki durum daha da fazladır. Ülkeler arasında yönetsel, ekonomik veya kültürel ortaklıklar bulunması durumunda bir şirketin normalde yapabileceğinden 10 kat daha fazla ticaret etkisi yaratması mümkün görülebilmektedir.⁴² Örneğin, Frankel ve Rose çalışmalarında ortak para birimi bulunan ülkelerin ticaret yapması durumunda ticaret oranının %340 oranında artacağını, ortak bir ekonomik birliğin üyesi olma durumunun ise ticareti %330 oranında arttırabileceğini gözlemlemişlerdir.

3.2. Çekim Modeli'nin Ekonomi Literatüründeki Yeri

Çekim Modeli ilk kez 1962 yılında Jan Tinbergen tarafından kullanılmıştır. Tinbergen 1962 yılında yaptığı çalışmalarda Çekim Modeli'nin uluslararası ticareti, para akışını ve ülkeler arası oluşan göçleri açıklamada faydalı olduğunu belirtmiştir. Tinbergen aynı zamanda Çekim Modeli fonksiyonunun uluslararası göç hareketlerini izlemeye ve tahminlerde bulunmada etkili bir model olduğunu vurgulamıştır.⁴³ Modelin en basit halinde iki ülke arasındaki ticaret hacmini tahmin etmek için aşağıdaki formül uygulanır.

$$F_{ij} = G \frac{M_i M_j}{D_{ij}}$$

Denkleminde yer alan F i ülkesi ile j ülkesi arasındaki ticaret hacmini, M_i i ülkesinin milli gelirini, M_j j ülkesinin geliri, D_{ij} i ve j ülkeleri arasındaki mesafeyi ve G yerçekimi sabitidir (G sabiti yaklaşık olarak 6.68 × 10⁻¹¹ N m² kg⁻²'a eşittir). Yapılan çalışmalarda denklemin logaritması alınarak doğrusal bir sonuç verdiği gözlenmiştir⁴⁴

⁴¹Jeffrey Frankel and Andrew Rose, An Estimate of the Effect of Common Currencies on Trade and Income, The Quarterly Journal of Economics , Vol. 117, No. 2 (May, 2002),The Oxford University Press, ss, 437-466

⁴²Pankaj Ghemawat, Distance Still Matters, The Hard Reality of Global Expansion, No: R0108K Boston, Harvard Business Review, Ekim 2001, s.138.

⁴³Teresa L.Cyrus, International Journal of Trade, Economics and Finance, Income in The Gravity Model of Bilateral Trade: Does Endogeneity Matter, Vol. 1, No. 1, June, 2010, s,81.

⁴⁴Konstantinos Kepaptsoglou, Matthew G. Karlaftis and Dimitrios Tsamboulas, The Gravity Model Specification for Modeling International Trade Flows and Free Trade Agreement Effects: A 10-Year Review of Empirical Studies, The Open Economics Journal, 2010, <http://www.benthamscience.com/open/toeconsj/articles/V003/1TOECONSJ.pdf>, (05.03.2012), ss. 1-13

Tinbergen'i takiben Pöllyhonen (1963), Pulliainen (1963) ve Linneman (1966) da bu teoriyi kullanmışlardır. Daha sonraki çalışmalarda Çekim Modeli kullanılarak dış ticaret analizleri yapılmıştır.

Howard J.Wall (1999), Çekim Modeli'ni dış ticaret üzerine konulan sınırlamaların ülke refahı üzerindeki maliyetini hesap etmekte kullanmıştır. Çalışma 1994 ile 1996 yılları arasında Amerika ile ticaret yapan 85 ülkenin verilerini kullanarak oluşturulmuştur. Modelleme işlemi panel veri çalışması kullanılarak yapılmış ve denkleme yeni bir değişken olarak 'ticari politika endeksi' eklenmiştir.⁴⁵

Denklem (1) şu şekildedir,

$$\ln X_{ijt} = \alpha + \beta \ln Y_{it} + \gamma \ln Y_{jt} + \delta \ln D_{ij} + \omega \ln T_{jt} + \varepsilon_{ijt} \quad (1)$$

Denkleme belirtilen Y, ülkelerin GSYH verilerini, D ABD'nin başkenti Washington DC ile diğer ticaret yapılan 85 ülkenin başkentleri arasındaki uzaklığı, T ise Heritage Foundation'ın yayınlamış olduğu ekonomik özgürlükler endeksinin bir parçası olan ticari politika endeksini, ε_{ij} hata terimini ve α denklemin sabit değerini göstermektedir.⁴⁶

Denklemin sonuçları detaylı olarak incelendiğinde, ekonomik gücü ifade eden GSYH'nin pozitif, uzaklık faktörünün negatif ve denkleme eklenen ticari politika endeksinin de negatif çarpanlara sahip olduğu görülmektedir. Yani ticari politikalar ve korumaların ticareti olumsuz etkilediği gibi bir görüntü oluşur, ancak panel veri yöntemine göre bu değişken anlamlı çıkmamıştır ve bu sebeple kullanılabilir değildir. Regresyonun bu değişkenlerle açıklanabilirliği $R^2 = 0.75$ çıkmıştır.

Helpman ve Krugman (1985) Çekim Modeli'ni doğrulamak ve geliştirmek için ölçeğe göre artan getirili farklılaştırılmış ürün ticaret teorileri kullanmışlardır. Deardorf (1995) çekim modelinin Heckscher - Ohlin Uluslararası Ticaret Teorisi ile uyumluluğunu ve doğruluğunu gösterdikten sonra model birçok iktisatçıdan ilgi

⁴⁵Baldwin, Robert E. "Trade Policies in Developed Countries," Handbook of International Economics, Volume 1, Ronald W. Jones and Peter B.Kenen, eds., North-Holland (1984), ss. 571-619.

⁴⁶Howard. J. Wall, Using the Gravity Model to Estimate the Costs of Protection, Review Journal, Federal Reserve Bank of Saint Louis, January-February 1999, <http://research.stlouisfed.org/publications/review/99/01/9901hw.pdf>, (10.02.2012), ss.36-39.

görmüştür. Modelin başarısı büyük oranda ampirik olarak karşılıklı ticaret akımlarını açıklıyor olmasından ve alternatif uluslararası ticaret teorileri ile uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁷

Çekim Modeli ortaya çıktıktan sonra yukarıda da belirtildiği üzere literatürde teorik altyapıyı kuvvetlendirmek için birçok çalışma yapılmıştır. Modele GSYH ve mesafenin yanında ortak dil, ülkeler arası faktör dağılım farkını gösteren Linder Etkisi (Linder Effect), herhangi bir birliğe üye olup olmama faktörü (Avrupa Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, vb) , serbest ticaret anlaşması, taşıma maliyetleri gibi bir çok faktör eklenebilmektedir.

Niron Hashai ve Seev Hirsch Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki ticaret potansiyelini 2000 yılında Çekim Modeli ile incelemişlerdir. Bu çalışmada yeni olarak sektör ayrımı ile ekonomik ve coğrafi mesafe hesaba katılmıştır. Ancak çalışmada bu ülkelere benzer büyüklük ve serbestlikteki Avusturya'nın verileri kullanılmıştır.

Denklem (2) şu şekildedir,

$$T_{ij} = a + b_1 X_i + b_2 DE_j + b_3 DG_j + u \quad (2)$$

T_{ij} Avusturya'nın ithalatını, X_{ij} j ülkesinin i endüstrisindeki toplam ihracatını, DE_j Avusturya ile ticaret yaptığı ülkeler arasındaki “ekonomik mesafeyi” yani hane başı gelirler arasındaki farkı ve DG_j de Avusturya ile diğer ülkelerin başkentleri arasındaki mil olarak uzaklığı göstermektedir.⁴⁸ Çalışmanın sonucunda Arap ülkeleri ile İsrail arasında coğrafi yakınlığın bulunduğu ancak ekonomik uzaklığın çok büyük olduğu belirtilmiş ve ticaret potansiyelinin coğrafi yakınlıkla pozitif ve ekonomik mesafe ile negatif ilişkili olduğu gösterilmiştir.⁴⁹

Daniele Antonucci ve Stefano Manzocchi 2005 yılında yaptıkları çalışmada Çekim Modeli'ni kullanarak “Türkiye'nin Avrupa Birliği ile özel bir ticari ilişkisi var

⁴⁷ Alan.V.Deardorff, Determinants Of Bilateral Trade: Does Gravity Work In A Neoclassical World, Working Paper 5377, Nber Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, December 1995, http://www.nber.org/papers/w5377.pdf?new_window=1, (11.02.2012), ss. 3-9

⁴⁸ S.Hirsch, N.Hashai, Crisis Moderates The Expansion Of Israeli Multinationals, Working Paper No 15/2010, December 2010, Tel Aviv University, http://reanati.tau.ac.il/Eng/Uploads/dbsAttachedFiles/WP_15-2010_Hirsch.pdf, (10.03.2012), ss,12-20.

⁴⁹ Halit Uçal, Avrupa Birliği Sürecinde Kıbrıs Meselesi, İzmir, Adnan Menderes Üniversitesi, 2006, ss.27-42.

mı?” sorusuna cevap aramışlardır. Gerçekleştirilen analizde 1967 ile 2001 arasındaki 35 yıl baz alınmış ve ticari önemlerine göre 45 ülke dahil edilmiştir.⁵⁰ Çalışmaya katılan ülkeler sırasıyla; Arjantin, Avustralya, Belçika, Lüksemburg, Brezilya, Bulgaristan, Kanada, Çin, Çekoslovakya, Danimarka, Mısır, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hongkong, Macaristan, İzlanda, Hindistan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Malezya, Meksika, Fas, Amsterdam, Yeni Zelanda, Norveç, Pakistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Singapur, Güney Afrika, Güney Kore, Sovyetler Birliği, İspanya, İsveç, İsviçre, Tayvan, Tunus, İngiltere, Amerika, Yugoslavya’dır.

Çalışma yapılırken panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Bağımlı değişken T, Türkiye’nin çalışmada kullanılan ülkelerle yaptığı ihracat veya ithalattır. Çalışmada ihracat ve ithalat için iki ayrı sonuç alınmıştır.

Diğer değişkenler, $SUMGDP_{it}$ ihracat yapan iki ülkenin ekonomik büyüklükleri toplamını ve $SIMSIZE_{it}$ ülkelerin benzerliklerinin ölçüsünü temsil etmektedir. $SIMSIZE_{it}$ “ $-\infty$ ” tam benzemezlik (perfect dissimilarity) ve “-0.69” tam benzerlik (perfect similarity) arasında değer alabilir. $RELENDOW_{it}$ iki ülke arasındaki kişi başı gelir farkını (Linder Etkisi), EU_{it} Avrupa Birliği üyesi ülkeler kukla değişkenini,⁵¹ $EUTREND_{it}$ Avrupa Birliği ile ilişkileri belirten alternatif kukla değişkenini, $CUST_{it}$ Gümrük Birliği kukla değişkenini, AGR_{it} Türkiye’nin AB harici anlaşma içinde olduğu ülkeleri, $DIST_i$ ülkelerin başkentleri ya da ekonomik merkezleri arasındaki mesafeyi, $BORD_i$ Türkiye’nin diğer ülkelerle sınırının olup olmadığını temsil etmektedir.

Denklem (3) ve (4) şu şekildedir,

⁵⁰Daniele Antonucci, Stefano Manzonchi, Does Turkey Have A Special Relation With The EU? A Gravity Model Approach, Elsevier Economic Systems 30 (2006), 24 October 2005, ss.157-169

⁵¹Regresyon Analizinde, kukla değişkeni (endikatör değişken ya da kukla), 0 ile 1 arasında değer alan, sonucun değişmesini sağlayan bir değişkendir. Örneğin klasik bir buğday hasadı modelinde ekilen alanın büyüklüğü ve toprağın verimliliği ölçülebilen değişkenler ise, hasadın hangi ayda yapıldığına dair değişken kukla değişken ile gösterilebilir. Kaynak: Susan Garavaglia and Asha Sharma, Dun & Bradstreet. A Smart Guide To Dummy Variables: Four Applications And A Macro, Murray Hill, New Jersey 07974, University of California, Los Angeles, <http://www.ats.ucla.edu/stat/sas/library/nesug98/p046.pdf>, (15.02.2011), s.1-4.

$$\ln T_{it} = A + A_1 \text{SUMGDP}_{it} + A_2 \text{SIMSIZE}_{it} + A_3 \text{RELENDOW}_{it} + A_4 \text{AGR}_{it} + A_5 \text{EU}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$A = \varphi_0 + \varphi_1 \text{DIST}_i + \varphi_2 \text{BORD} + \sum_{k=1}^n \gamma_k D_{ik} + v_i \quad (4)$$

Denklemin sonucunda, SUMGDP çarpanı pozitif çıkmıştır, buna göre Türkiye kendinden büyük ekonomiler ile ticaret yapmaya eğilimlidir. Bu ticaret hacimleri de SIMSIZE'nin pozitif etkisi ile aynı sanayi dalı içinde kalmayı önermektedir. RELENDOW ise yani iki ülke arasındaki gelir farkı da anlamsız çıkmıştır. BORD etkisi anlamsız çıkmıştır, bu da Türkiye'nin bir ülke ile sınırının olmasının ticaret hacmini belirlemede etkili olmadığını göstermektedir. Bu çalışmanın sonucunda Türkiye ile Avrupa Birliği arasında özel bir ticari ilişki bulunmadığı belirlenmiştir.

Çekim Modeli sadece yukarıda belirtilen denklemlerle de sınırlı kalmamıştır. Çekim Modeli'nde GSYH ve uzaklık sabit tutularak diğer değişkenler ülkelerin gereklerine veya çalışmaların yapılarına göre değiştirilmiştir. Örneğin Dr. Hassan Kalbasi 2007 yılında yaptığı "The Gravity Model and Global Trade Flows" isimli çalışmasında uzaklık değişkenini araba uzaklığı, deniz uzaklığı ve merkeze uzaklık olarak 3 farklı şekilde ele almıştır. Diğer taraftan Nuno Limao ve Anthony J. Venables 2006 yılında yaptıkları "Infrastructure, geographical disadvantage, and transport costs" isimli çalışmada navlun masraflarını, CIF ve FOB gibi değişkenlerini de modele eklemişlerdir.

Çekim Modeli GSYH ve uzaklık temel öğeleri tutulduğu sürece ülkenin ve ekonominin ihtiyaçları veya yapılacak çalışmanın incelemek istediği alanları da içine alacak şekilde değiştirilebilmektedir. Örneğin, günümüzde serbest ticaret anlaşmalarının ya da NAFTA, AB, KEİ gibi birliklere üye olup olma değişkeninin ticarete olan etkilerini incelemek için formüle eklenmesi mümkün olabilmektedir. Bazı çalışmalarda da kültürel ve etnik değerlerin etkilerinin incelenmesi için formüle eklendikleri gözlenmiştir. Örneğin, aynı dili konuşan sınır ülkelere kukla değişken atanarak kültürel yakınlığın bir göstergesi olan dilin ticarete etkisi izlenebilmektedir.

3.3. Çekim Modeli Yaklaşımı Açısından Türkiye'nin Dış Ticaretini Etkileyen Değişkenlerin Analizi

Bu bölümde Çekim Modeli veri setinde kullanılan değişkenler tanımlanarak ortak sınır ve vize uygulamasının Çekim Modeli'nde kullanıldığı şekliyle tanımı yapılacak, bölgesel entegrasyonlar için ise Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin yakınlığına değinilecektir. Bölgesel entegrasyonlar kapsamında Avrupa Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği incelenecektir.

3.3.1. Birlik ve Topluluklar

3.3.1.1. Avrupa Birliği

Kurumsal açıdan Avrupa bütünleşmesi 1952 yılında kurulan “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu” (AKÇT) ile başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen bu bütünleşme hareketi Avrupa'nın yeniden inşası için gerekli ekonomik uzlaşma zeminini yaratmıştır. Ekonomik işbirliğini ilerletmek isteyen Avrupa ülkeleri, 25 Mart 1957'de imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Anlaşması ile Ortak Pazar'ı yani “Avrupa Ekonomik Topluluğu”nu (AET) ve bir sektörel topluluk olan “Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu”nu (AAET) kurmuşlardır. Bu üç topluluk 1967 yılında yürürlüğe giren Birleşme (Füzyon) Anlaşması ile birleşerek “Avrupa Topluluğu” olarak adlandırılmıştır. 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile siyasi birliğe giden önemli adımlar atılmıştır. 2010 yılı itibariyle Avrupa Birliği çoğunluğunun toprağı Avrupa kıtasında bulunan 27 ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç ve İngiltere'dir. Yaklaşık 500 milyon nüfusa sahip olan topluluk, dünyanın nominal gayrisafi yurtiçi hasılasının %30'luk bölümünü oluşturmaktadır.⁵²

Türkiye'nin Avrupa Birliği* (AB) üyelik süreci, 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık anlaşması imzalaması ile başlamış olup, 1987'de tam

⁵²Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Türkiye'nin Katılım Süreci İçin Avrupa Birliği Stratejisi, 52 T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, Ocak 2010, http://www.abgs.gov.tr/files/strateji/yabs_tr1.pdf, 15.02.2012, ss, 1-3.

üyeliğe başvurması ile devam etmiştir. Türkiye'nin adaylığı, 1999 yılında Avrupa Birliği ülkeleri tarafından tanınmıştır ve 2005 yılında resmen tam üyelik müzakerelerine başlanmıştır.

Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretine bakıldığında 2010 yılında AB'ye olan ihracat toplam ihracatın %46'sını oluşturmaktadır. 2010 yılı ithalat rakamlarına bakıldığında ise AB'nin toplam ithalattan %39 oranında pay aldığı görülmektedir.⁵³

3.3.1.2. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

Müslüman ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğini geliştirmek amacıyla İslam Konferansları düzenlenmesi düşüncesi Suudi Arabistan Kralı'nın 1966 yılında "İslam Birliği" sloganı, daha sonra Fas Kralı'nın 1969 yılında "İslam Dayanışması" fikri ile somutlaşmıştır. Arap devletleri ise Arap Zirve Konferansları düzenlenmesini tercih ettiklerini açıklamışlardır.⁵⁴

1969 yılı Eylül ayında 24 ülkenin katılımıyla Rabat'ta Birinci İslam Konferansı Zirvesi gerçekleşmiş, ve bu Zirve'de İslam İşbirliği Teşkilatı'nın temelleri atılmıştır. Zirveyi takiben 1970 yılı Mart ayında İslam ülkeleri dışişleri bakanları Cidde'de toplanmış ve İİT Genel Sekreterliği kurulmuştur. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın faaliyetleri esas olarak Zirve Konferansları, Dışişleri Bakanları Konferansları ve Daimi Komitelerin toplantıları ile belirlenmektedir.

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın amaçları şu şekilde belirlenmiştir.

1. Üye devletler arasında İslam dayanışmasını geliştirmek,
2. Irk ayrımını ve diğer tüm ayrımcılıkları kaldırmaya gayret etmek,
3. Adalet üzerine kurulu, barış ve güvenliği desteklemek için gerekli önlemleri almak,

*Tez çalışmasında tarihsel gelişimi sebebiyle ilgili döneme göre Avrupa Birliği AKÇT, AET, AT ve AB kısaltmaları ile ifade edilmektedir.

⁵³Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Ülke Gruplarına Göre Ticaret,

<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50> (31.12.2010), s.1.

⁵⁴T.C. Dış İşleri Bakanlığı, İslam Konferansı Örgütü, 2011, <http://www.mfa.gov.tr/islam-konferansi-orgutu.tr.mfa>, (24 Nisan 2011), S.1.

4. Kutsal yerlerin korunması için gerekli olan gayretleri ve Filistin halkının mücadelesi için sağlanan desteği koordine etmek, haklarını tekrar kazanması ve topraklarını kurtarması için Filistin halkına yardımlarda bulunmak,
5. Üye devletler arasındaki ilişkileri geliştirmek,
6. Bütün Müslüman milletlerin bağımsızlık ve ulusal haklarını korumak amacıyla verdikleri mücadeleyi desteklemek,
7. Üye devletler ile diğer üye olmayan devletler arasındaki işbirliğini geliştirmek.

Türkiye'nin de 1969 yılında üyesi olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı'nın 2011 yılı itibariyle 57 üyesi bulunmaktadır. Diğer öne çıkan üyeler arasında Afganistan, Bangladeş, BAE, Cezayir, Endonezya, Fas, Irak, İran, Kazakistan, Libya, Malezya, Nijerya, Pakistan, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Uganda ve Yemen sayılabilir.⁵⁵

3.3.1.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)

Eski tarihlerden beri Karadeniz Bölgesi önemli bir ekonomik alan olmuş ve Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru bu önem çerçevesinde bölge ülkeleri arasında ekonomik işbirliği konuları gündeme gelmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Türkiye'nin girişimiyle 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul Zirvesi Bildirisi ile kurulmuş ve Mayıs 1999'da yürürlüğe giren KEİ şartı ile uluslararası örgüt niteliği kazanmıştır. KEİ'nin üyesi olan 12 ülke, Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan ve Sırbistan'dır.⁵⁶

KEİ'nin en önemli unsurlarından biri dünyaya açık bir örgüt olmasıdır. Soğuk Savaş dönemi sonrasında Karadeniz çevresinde oluşan böyle bir işbirliği ile bölgesel barış ve istikrarın sağlanması yanında bölgedeki ekonomik değişim sürecinin hızlandırılması da hedeflenmiştir. KEİ'nin öne çıkan amaçları arasında altyapı

⁵⁵ Organisation of Islamic Cooperation, Ten Year Programme of Action, http://www.oic-oci.org/page_detail.asp?p_id=228, (15.10.2011), ss.1-8.

⁵⁶ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, İslam Konferansı Örgütü, 2012, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa, (27 Nisan 2012), S.1.

çalışmalarının geliştirilmesi, bilişim sektörü, ürünlerin sertifikasyonu ve standardizasyonu, tarımın ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi, bilim ve teknoloji yatırımları yapılması, sağlık, eczacılık ve ulaşımın geliştirilmesi, iktisadi ve ticari bilgi alışverişi sağlanması yer almaktadır.

Ticaret, bölgeler arası ticaretin geliştirilmesi ve ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması KEİ'nin önde gelen misyonları arasındadır. Bu amaçla OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı ve AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) sekreteriyalarının işbirliği ile “Yatırım Reform Süreci” (Investment Reform Process) ve “Karadeniz ve Orta Asya Ekonomik Görünümü” (Black Sea and Central Asia Economic Outlook – BSECAO) adlı iki proje kabul edilmiştir. Bu projeler Türkiye, Romanya ve Yunanistan öncülüğünde başlatılmış ancak daha sonra OECD ülkeleri ve bölgesel kalkınma bankaları tarafından desteklenmiştir.

Sınır ve kıyı ticareti, ticaretin serbestleştirilmesi, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler'in (KOBİ'ler) teşvik edilmesi, iş seyahatleri için vizelerin yumuşatılması gibi konular KEİ'nin gündeminde yer almaktadır.

Türkiye'nin KEİ ülkeleri ile olan ticareti tablo 3.2'de gösterilmektedir.

Tablo 3.2

Türkiye'nin KEİ Ülkeleri ile Dış Ticareti (Milyar ABD Doları)

YILLAR	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İhracat	770	957	1.007	1045	1.636	2.417	2.905	3.782	3.230	2.170	2.467
İthalat	1.612	1.513	1.744	2.766	2.167	3.998	3.867	4.468	4.329	4.295	6.746
YILLAR	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
İhracat	2.932	3.599	5.044	6.779	8.620	11.584	16.784	20.867	12.273	14.463	
İthalat	5.553	6.588	9.298	15.368	20.480	27.017	34.809	45.632	28.299	33.589	

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1990-2010, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

KEİ ülkeleri ile gerçekleştirilen dış ticaret incelendiğinde 1990 yılından 2008 yılına kadar ihracatın sürekli artış trendinde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde 1990

yılından 2008 yılına kadar KEİ ülkeleri ile olan ithalat artmış, ancak 2008 yılından sonra azalma trendine girmiştir. 1990 yılında KEİ ülkelere yapılan ihracat 770 milyon ABD Doları seviyesindeyken, 2010 yılında 14,5 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiş olup Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %12,7 seviyesine ulaşmıştır.

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere KEİ, Türkiye için gittikçe büyüyen bir pazar olma konumundadır. Çekim Modeli kapsamında, Türkiye'nin üyesi olduğu bu örgütün dış ticareti etkileme derecesi ölçülmek için modele değişken olarak eklenmiştir.

3.3.2. Ortak Sınır Değişkeni - Türkiye'nin Kara Sınırı Komşu Ülkeleriyle Ticari İlişkisinin İncelenmesi

Türkiye, sınırları çok uzun ve sınır komşuları çeşitli olan bir ülkedir. Türkiye'nin kara komşuları Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye'dir. Çekim Modeli çerçevesinde ticari bir ilişkinin bulunmamasından dolayı Ermenistan hariç tutulmuş, diğer sınır komşuları için bir değişken eklenmiştir. Bu "sınır komşuluğu" değişkeni komşu olmanın o ülke ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerindeki etkisini anlamak için kullanılmıştır.

Çekim modelinde "sınır komşuluğu" kukla değişkeni çalışma kapsamında önem taşıdığından Türkiye'nin sınır komşuları ile olan dış ticaretinin yapısı bu bölümde daha detaylı incelenecektir. Komşu ülkelerle olan dış ticaretin sayısal büyüklüğü Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine dayanarak düzenlenmiştir.

Şekil 3.2: Türkiye Haritası

Kaynak: United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), Turkey, http://www.unicef.org/turkey/ut/ut2_2010.html, (25.01.2012), s.1.

3.3.2.1. Azerbaycan (Nahçıvan)

Azerbaycan 1992 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte ekonomik, siyasi, hukuki bir altyapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, işgal sonucunda topraklarının %20'sinin kaybedilmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde hakimiyet zorlaşmıştır.

3.3.2.1.1. Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Azerbaycan ekonomisinin 2010 yılında ticaret yaptığı ülke sayısının 140'a ulaşması, ülkenin daha fazla dışa açılmakta olduğunun bir göstergesidir. Ticaret yapılan kalemler incelendiğinde enerji sektörünün yoğunluğunun daha fazla olduğu, petrol ve doğalgazın ise toplam ihracatta %90 payı olduğu görülmüştür. Ülkenin Dünya Ticaret Örgütü ile üyelik görüşmeleri devam ederken, bir yandan Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile serbest ticaret anlaşması imzalamış ve bu ülkeler ile ticaret

ilişkilerini geliştirmek yönünde adımlar atmıştır. Azerbaycan üzerinden geçen ve 2006 yılında tamamlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı Türkiye'nin doğalgaz ithalatında önemli bir yerde bulunmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) çerçevesinde Azerbaycan ve Türki Cumhuriyetler (Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan) ile olan ilişkilerde bu ülkelerin sahip oldukları zengin hammadde kaynağı rezervleri dile getirilmiş ve bu ülkelerden yapılacak olan ticaretin uluslararası pazarlara ulaşımı konusunda köprü vazifesi görmek için çeşitli adımlar atılması gerektiği belirtilmiştir. Bu amaca ulaşmak için atılması gereken adımlarda ise AB ile uyum sürecinin tamamlanması komşu ülkeler ile idari ve ticari ilişkileri geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin taraf olduğu İSEDAK, EİT, KEİ, D8 gibi oluşumlarda etkinliği artırmanın önemi vurgulanmıştır.⁵⁷

Bu durum dışındaki engeller de sıralanacak olursa, nakliyatla ilgili sorunlar, ticarete her alanda bürokratik engellerin olması, vize uygulamaları, gümrük uygulamaları sayılabilir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaretin yüksek gümrük vergisi oranları sebebiyle potansiyelinin çok altında olduğu görölmüştür.

⁵⁷Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, s.10.

Tablo 3.3**Yıllara Göre Türkiye'nin Azerbaycan ile Dış Ticareti (milyon ABD Doları)**

Yıl	TR ile İhracat	TR ile İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Toplam AZ İhracat	TR % Payı	Toplam AZ İthalat	TR % Payı
1996	239.903	39.165	279.068	200.738	769.185	5,09%	1.393.614	17,21%
1997	319.702	58.269	377.971	261.433	1.112.048	5,24%	1.508.127	21,20%
1998	327.166	50.344	377.510	276.822	925.333	5,44%	1.768.254	18,50%
1999	248.056	44.003	292.059	204.052	1.165.496	3,78%	1.511.796	16,41%
2000	230.375	95.615	325.990	134.760	1.979.444	4,83%	1.647.200	13,99%
2001	225.214	78.075	303.289	147.139	2.569.860	3,04%	2.081.254	10,82%
2002	231.431	64.625	296.057	166.806	2.488.253	2,60%	2.948.687	7,85%
2003	315.488	122.607	438.096	192.881	2.983.310	4,11%	4.653.323	6,78%
2004	403.942	135.537	539.480	268.405	4.068.880	3,33%	6.218.267	6,50%
2005	528.076	272.256	800.332	255.819	8.273.600	3,29%	6.974.951	7,57%
2006	695.287	340.481	1.035.768	354.807	13.856.125	2,46%	8.053.230	8,63%
2007	1.047.668	329.647	1.377.316	718.021	22.441.303	1,47%	9.369.505	11,18%
2008	1.667.469	928.421	2.595.890	739.048	32.040.345	2,90%	11.400.781	14,63%
2009	1.400.446	752.780	2.153.226	647.667	22.795.000	3,30%	9.843.000	14,23%
2010	1.551.104	865.131	2.416.235	685.972	28.493.000	3,04%	10.508.000	14,76%

Kaynak: World Trade Organization, Statistics Database, 1996-2010, Total Merchandise and Total Commercial Trade, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1., Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi ancak 2006 yılından sonra 1 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. 1996 yılından 2009 yılına kadar olan döneme bakıldığında Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ticaretinde hep dış ticaret fazlası verdiği, hiç dış ticaret açığı vermediği görülmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan ile 1996 yılından 2004 yılına kadar olan ihracatı 220 ila 300 milyon Dolar seviyelerindeyken 2004 yılından sonra ivme kazanmıştır ve 2009 yılında 3 katına ulaşmıştır. 2009 yılında Türkiye'nin Azerbaycan ihracatı 1,4 milyar Dolar olup Azerbaycan'ın toplam ithalatının %14'üne denk gelmektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret işlemlerinin ürün detayları ve tutarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.4

Türkiye'nin Azerbaycan ile Fasillara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri (milyon ABD Doları)

Fasıl adı	İhracat 2010	İthalat 2010	Dış Ticaret Dengesi
Kazan:makina ve cihazlar,aletler,parçaları	193.221.733	1.591.184	191.630.549
Plastik ve plastikten mamul eşya	161.705.376	27.450.493	134.254.883
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	146.117.643	59.171	146.058.472
Demir veya çelikten eşya	108.385.047	45.159	108.339.888
Mobilyalar,aydınlatma,reklam lambaları,prefabrik yapılar	105.628.213	14.353	105.613.860
Aluminyum ve aluminyum eşya	56.044.642	28.741.504	27.303.138
Kağıt ve karton:kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	53.293.801	939	53.292.862
Sabunlar,yüzey aktif organik maddeler,yıkama-yağlama madde.	49.860.044	0	49.860.044
Motorlu kara taşıtları,traktör,bisiklet,motosiklet ve diğer	40.277.618	248.962	40.028.656
Demir ve çelik	39.307.803	27.753	39.280.050
Seramik mamulleri	34.801.674	75.381	34.726.293
Taş,alçı,çimento,amyant,mika vb maddelerden eşya	33.086.791	34.718	33.052.073
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya:odun kömürü	33.015.478	117.679	32.897.799
Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa,boya,macun,sakızlar	27.799.894	0	27.799.894
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	24.874.132	31.556	24.842.576
Muhtelif kimyasal maddeler	21.498.290	733	21.497.557
Cam ve cam eşya	21.304.444	0	21.304.444
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	21.290.326	746.867.183	-725.576.857
Tuz,kükürt,toprak ve taşlar,alçılar ve çimento	20.687.651	4.166	20.683.485
Optik,fotoğraf,sinema,ölçü,kontrol,ayar cihazları,tıbbi alet.	20.150.355	247.276	19.903.079
Esasım hububat,un,nişasta,süt teşkil eden müstahzarlar	19.797.092	0	19.797.092
Adi metallere çeşitli eşya	18.578.300	716	18.577.584
Kauçuk ve kauçuktan eşya	18.139.630	0	18.139.630
Uçucu yağlar,rezinoitler,parfümeri,kozmetikler vb	15.364.700	69.750	15.294.950
Yenilen meyvalar,kabuklu yemişler,turuncgil ve kavun kabuğu	15.345.177	0	15.345.177
Mensucattan mamul diğer eşya,kullanılmış eşya,paçavralar	14.278.826	173	14.278.653
İnciler,kıymetli taş ve metal mamulleri,medenî paralar	14.006.966	417.767	13.589.199
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	13.836.070	0	13.836.070
Sebze,meyva,bitki parçaları,sert kabuklu yemiş konserveleeri	13.684.800	978.975	12.705.825
Eczacılık ürünleeri	13.502.679	0	13.502.679
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	13.486.352	8.679	13.477.673
Sentetik ve suni devamsız lifleer	11.894.362	0	11.894.362
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	11.148.870	3.666	11.145.204
Diğer	233.155.795	69.506.118	163.649.677
TOPLAM	1.551.212.540	865.131.286	686.081.254

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolara Veritabanı, Fasillara Göre İhracat-İthalat Rakamları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (25.11.2011)

Azerbaycan ile Türkiye'nin ihracat değerlerine bakıldığında öne çıkan ürünler kazan, makine ve cihazlar, aletler, parçalar (%11), plastik ve plastikten mamul eşya (%10), elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları (%9), demir veya çelikten eşyadır (%8).

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında en önemli payı (%86) mineral yakıtlar, mineral yağlar ve mumlar oluşturmaktadır. Diğer önemli ürünler ise alüminyum ve alüminyum eşya ile pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat oluşturmaktadır.

3.3.2.2. Bulgaristan

Bulgaristan'ın 2007 yılında Avrupa Birliği üyeliğiyle birlikte ekonomik performansının arttığı görülmektedir. Yine aynı dönemde ülkeye giren kredi ve sermaye miktarları ciddi bir şekilde yükselmiştir. 2008 yılı itibarıyla ülkeye giren sermaye miktarı GSYH'nin %30'unu aşmıştır.⁵⁸ Bulgaristan'ın AB üyeliğiyle birlikte ülkeye gelen sermaye miktarı rekabeti arttırarak yerli üreticinin üretim istahını azaltmıştır ve üretimde düşüşe sebep olmuştur. Bulgaristan'ın EFTA ülkeleri (Norveç, İzlanda, Lihtenşayn, İsviçre), İsrail, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ, Bosna-Hersek ile Serbest Ticaret Anlaşmaları bulunmaktadır.

3.3.2.2.1. Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Bulgaristan Merkez Bankası'nın verilerine göre 2008 yılı itibarı ile Türkiye'nin Bulgaristan'daki doğrudan yatırımları toplamda 356 milyon Avro seviyelerine ulaşmıştır. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki Sınır Ötesi İşbirliği Programı'na ilişkin önemli bir belge niteliği taşıyan Mutabakat Zaptı, Avrupa Birliği Genel Sekreteri Volkan Bozkır tarafından 11 Ekim 2010 tarihinde Ankara'da Genel Sekreterlik'te imzalanmıştır. Bu programın genel amacı sınır bölgelerindeki ekonomik ve sosyal kalkınmaya yönelik işbirliği ilişkisi yaratmaktır.

⁵⁸Tolga Taylan, Bulgaristan Ülke Profili, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2010, s.6.

Tablo 3.5**Yıllara Göre Türkiye'nin Bulgaristan ile Dış Ticareti (milyon ABD Doları)**

Yıl	TR ile İhracat	TR ile İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Toplam BL İhracat	TR % Payı	Toplam BL İthalat	TR % Payı
1996	156.906	362.771	519.677	-205.865	6.256.000	5,80%	6.320.900	2,48%
1997	175.887	408.852	584.739	-232.965	6.246.600	6,55%	6.086.700	2,89%
1998	213.316	367.420	580.736	-154.104	6.066.224	6,06%	6.346.783	3,36%
1999	233.595	295.573	529.168	-61.978	5.738.991	5,15%	6.950.655	3,36%
2000	252.934	465.408	718.342	-212.474	6.980.528	6,67%	8.203.908	3,08%
2001	299.415	393.516	692.931	-94.101	7.238.115	5,44%	9.173.461	3,26%
2002	380.332	508.449	888.781	-128.116	7.895.046	6,44%	9.693.692	3,92%
2003	621.685	689.462	1.311.147	-67.778	10.464.146	6,59%	13.295.615	4,68%
2004	894.326	959.471	1.853.797	-65.145	13.916.492	6,89%	17.666.158	5,06%
2005	1.179.313	1.190.079	2.369.392	-10.766	16.127.612	7,38%	21.544.532	5,47%
2006	1.568.006	1.663.425	3.231.431	-95.419	20.351.192	8,17%	27.366.402	5,73%
2007	2.060.171	1.951.656	4.011.827	108.514	25.350.772	7,70%	35.154.779	5,86%
2008	2.151.534	1.840.008	3.991.542	311.527	30.365.023	6,06%	42.853.851	5,02%
2009	1.385.544	1.116.902	2.502.446	268.643	23.144.000	4,83%	28.556.000	4,85%
2010	1.497.925	1.700.713	3.198.638	-202.788	27.465.000	6,19%	29.682.000	5,05%

Kaynak: World Trade Organization, Statistics Database, 1996-2010, Total Merchandise and Total Commercial Trade, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1., Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticarete yıllar itibariyle bakıldığında Türkiye'nin ihracatının 1996 yılından 2008 yılına sürekli olarak arttığı görülmektedir. 2008 yılında Türkiye'nin ihracatı 2 milyar ABD Doları seviyesine yükselerek Bulgaristan'ın toplam ithalatının %5'ine denk gelmiştir. Bulgaristan ile Türkiye'nin ticareti 1996 yılından 2006 yılına kadar dış ticaret açığı vermiş, ancak 2007 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği bir duruma dönmüştür. Türkiye Bulgaristan ile olan ticaretinde 2009 yılında 272 milyon ABD Doları fazla ihracat yapmıştır. Bulgaristan'dan yapılan ithalata bakıldığında ise aynı şekilde ihracat gibi artan bir trend izlediği söylenebilir. Türkiye, 2006 yılında Bulgaristan'ın toplam ihracatından %8,2 pay almış, bu şekilde 1996 yılından 2006 yılına kadar en yüksek paya ulaşmıştır. Türkiye'nin aldığı pay, 2009 yılında %4,8 oranına düşmüştür. 2010 yılında ise Türkiye'nin Bulgaristan'ın ihracatından aldığı pay %6,19 seviyelerine yükselmiştir.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dış ticaret işlemlerinin ürün detayları ve tutarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.6

Türkiye'nin Bulgaristan ile Fasillara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri (milyon ABD Doları)

Fasıl adı	İhracat 2010	İthalat 2010	Dış Ticaret Dengesi
Plastik ve plastikten mamul eşya	101.703.606	37.844.865	63.858.741
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	95.924.547	57.251.390	38.673.157
Kazan,makina ve cihazlar,aletler,parçaları	95.247.599	31.147.559	64.100.040
Metal cevherleri,cüruf ve kül	93.102.083	1.733.056	91.369.027
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	87.284.517	383.562	86.900.955
Yenilen meyvalar,kabuklu yemişler,turuncgöl ve kavun kabuğu	82.168.689	678.858	81.489.831
Örme eşya	76.780.249	2.145.136	74.635.113
Aluminyum ve alüminyum eşya	68.100.907	6.800.722	61.300.185
Bakır ve bakırdan eşya	63.017.426	453.539.553	-390.522.127
Sentetik ve suni devamsız lifler	56.399.765	10.823.680	45.576.085
Demir ve çelik	50.982.721	240.102.886	-189.120.165
Kağıt ve karton:kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	45.757.212	8.823.836	36.933.376
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	41.603.723	6.581.224	35.022.499
Motorlu kara taşıtları,tractör,bisiklet,motosiklet ve diğer	40.726.237	3.460.484	37.265.753
Demir veya çelikten eşya	40.364.744	3.778.570	36.586.174
Pamuk,pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	33.102.477	479.525	32.622.952
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	30.631.880	13.087.736	17.544.144
Tuz,kükürt,toprak ve taşlar,alçılar ve çimento	29.837.286	10.522.559	19.314.727
Kauçuk ve kauçuktan eşya	29.481.858	2.691.702	26.790.156
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	27.823.568	3.690.596	24.132.972
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	23.246.347	130.123.506	-106.877.159
Cam ve cam eşya	22.333.772	16.125.003	6.208.769
Sebze,meyva,bitki parçaları,sert kabuklu yemiş konserveleeri	20.458.194	13.737	20.444.457
Sabunlar,yüzey aktif organik maddeler,yıkama-yağlama madde.	18.319.507	1.306.578	17.012.929
Mobilyalar,aydılatma,reklam lambaları,prefabrik yapılar	16.206.988	5.563.313	10.643.675
Adi metallerden çeşitli eşya	14.992.847	3.088.681	11.904.166
Ayakkabılar,getrler,tozluklar vb eşya ve aksanı	12.584.779	445.689	12.139.090
Mensucattan mamul diğer eşya,kullanılmış eşya,paçavralar	11.335.920	1.259.075	10.076.845
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya:odun kömürü	11.227.599	91.410.472	-80.182.873
Diğer	157.085.363	557.540.890	-400.455.527
TOPLAM	1.497.832.410	1.702.444.443	-204.612.033

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolara Veritabanı, Fasillara Göre İhracat-İthalat Rakamları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (25.11.2011)

2010 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'a yaptığı ihracatın en büyük kalemi 119 milyon ABD Doları ile plastik ve plastikten mamul eşyadır . Sırasıyla bu kalemi takiben elektrikli makine ve cihazlar (95 milyon ABD Doları), kazan, makine ve cihazlar (95 milyon ABD Doları) takip etmektedir. Türkiye'nin Bulgaristan'dan yaptığı ithalata detaylı olarak bakıldığında ise ilk sırada 453 milyon ABD Doları ile bakır ve bakırdan eşya olduğu görülmektedir. Sadece bu kalem dikkate alındığında Türkiye 390 milyon ABD Doları dış ticaret açığı vermektedir Sırasıyla diğer kalemlere bakıldığında ise demir ve çelik ürünleri 240 milyon ABD Doları ve mineral yakıtlar ve yağlar 130 milyon ABD Dolar olduğu görülmektedir.

3.3.2.3. Gürcistan

Gürcistan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkeyi resmi olarak ilk tanıyan ülke Türkiye'dir. Bağımsızlık sonrasında Gürcistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler askeri işbirliğini de içine alacak şekilde gelişmiştir. Gürcistan'ın sınır komşuları Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve Rusya'dır. Gürcistan 1995 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmıştır. Aynı zamanda, GUUAM (Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova İşbirliği Paketi) ve Türkiye'nin de üyesi olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) üyesidir.⁵⁹

Gürcistan, 2000 yılının Temmuz ayında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) 137'inci üye olarak katılmıştır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde Kırgızistan, Letonya ve Estonya'nın ardından Dünya Ticaret Örgütü'ne katılan dördüncü ülkedir. DTÖ'ye üyelik, Gürcistan'ın global pazarlara tercihli tarife oranlarından girebilmesini sağlarken, ihracatını artıracak ve böylece gelecekte ekonomik büyümeyi tetikleyici etki yaratacaktır. Aynı şekilde DTÖ'ye üye olması Gürcistan'ın BDT dışı ülkeler ile olan ticaretini artırarak bu bölgeye ait krizlerden daha az etkilenmesini sağlamıştır. Ülkenin dış ticaret istatistiklerine bakıldığında ithalatının büyük oranda küçük ölçekli sınır ticaretinden kaynaklanması ve kayıt altına alınamaması gibi nedenlerle yeterli bilgi vermemektedir.

⁵⁹Hayrettin Yücel, Gürcistan Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Enstitüsü, 2010, s.2.

Gürcistan'da 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren Avrupa Gümrük Kanunu'na uygun yeni Gümrük Kanunu ve kanunla ilgili ikinci derece kanun yürürlüğe girmiştir. Yeni normlara göre talimatlar ve uygun sözleşmeler, gümrük kapılarında gümrük garantisinin sunulmasını öngörmektedir. Gürcistan 1 Eylül 2006 yılından itibaren yeni gümrük vergisi oranlarını yürürlüğe koymuştur. Bu oranlar ülkenin yeni ticaret açılımı çerçevesinde incelenerek düzenlenmiştir.

Türkiye ile Gürcistan arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasının 1 Kasım 2008 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ticaret tercihli bir şekilde ilerlemeye başlamıştır.

3.3.2.3.1. Türkiye ile Gürcistan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Türkiye ile Gürcistan arasında yapılan ithalat ve ihracat işlemlerinin Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'e göre detayları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.7**Yıllara Göre Türkiye'nin Gürcistan ile Dış Ticareti (milyon ABD Doları)**

Yıl	TR ile İhracat	TR ile İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Toplam GR İhracat	TR % Payı	Toplam GR İthalat	TR % Payı
1996	110.319	32.495	142.813	77.824	386.900	8,40%	935.900	11,79%
1997	173.510	65.934	239.444	107.576	593.600	11,11%	1.279.400	13,56%
1998	164.146	91.007	255.153	73.139	407.900	22,31%	1.111.000	14,77%
1999	114.200	93.289	207.490	20.911	444.400	20,99%	801.300	14,25%
2000	131.771	155.315	287.086	-23.545	622.400	24,95%	940.100	14,02%
2001	144.049	127.231	271.281	16.818	688.497	18,48%	1.076.473	13,38%
2002	103.221	137.873	241.093	-34.652	764.490	18,03%	1.150.961	8,97%
2003	155.070	273.917	428.986	-118.847	969.144	28,26%	1.580.683	9,81%
2004	199.699	306.669	506.368	-106.969	1.294.501	23,69%	2.429.453	8,22%
2005	271.828	302.902	574.730	-31.073	1.665.978	18,18%	3.177.110	8,56%
2006	407.962	344.813	752.775	63.148	1.912.247	18,03%	4.550.085	8,97%
2007	646.082	289.568	935.650	356.514	2.388.984	12,12%	6.369.243	10,14%
2008	997.844	525.041	1.522.885	472.804	2.714.052	19,35%	7.197.760	13,86%
2009	762.977	285.486	1.048.463	477.492	2.359.000	12,10%	5.275.785	14,46%
2010	769.441	290.725	1.060.167	478.716	3.088.000	9,41%	6.245.000	12,32%

Kaynak: World Trade Organization, Statistics Database, 1996-2010, Total Merchandise and Total Commercial Trade, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1., Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

Gürcistan ile Türkiye'nin dış ticareti yıllar içinde artan bir gelişim izlemektedir. Özellikle 2006 yılında Türkiye'nin Gürcistan'a yaptığı ihracat bir önceki yıla göre iki katına yaklaşarak 407 milyon ABD Doları seviyelerine gelmiştir, bu miktar Gürcistan'ın ithalatının %8,97'sine denk gelmektedir. Türkiye'nin Gürcistan'a yaptığı ihracatın Gürcistan'ın ithalatı içerisinde payı 1996'da %11,79 seviyelerindeyken, 1999 yılında en iyi değer olan %14,25'e ulaşmıştır. Bu artışı aynı dönemde 1998 yılında ulusal para Lari'nin devalüe edilmesinden sonra %19 seviyelerine çıkan enflasyonun sıkı para politikaları ile %5'e düşerek ticareti canlandırmasına bağlamak mümkündür. 2000 yılında Gürcistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıyla ticaret politikalarının belirgin hale gelmesi ve dış ticaretin artması ile Türkiye'nin Gürcistan'a olan ihracatı %14,02 seviyelerini korumuştur. Gürcistan'a ihracat 2002-2006 yılları arasında Türkiye

aleyhine biraz değişse de 2007 yılında yeniden önce %10,14, 2008 yılında %13,86 seviyelerine geri dönmüştür.

Gürcistan'dan gerçekleşen ithalat izlendiğinde ise 1996 yılından 2009 yılına artış gösterdiği görülmektedir. 2002 ile 2007 yılları arasında Gürcistan'dan gerçekleşen ithalat 300 milyon ABD Doları seviyelerine yükselmiştir ve bu Türkiye'nin 106 milyon ABD Doları seviyelerinde dış ticaret açığı vermesine neden olmuştur. Ancak bu durum 2006 yılından sonra değişmiş ve bu sefer Türkiye'nin dış ticaret fazlası önce 63 milyon ABD Doları, 2009 yılında ise 480 milyon ABD Doları seviyelerine yükselmiştir. Gürcistan ile gerçekleşen ticaret hacmine bakıldığında 1996 yılında 142 milyon ABD Doları olan ticaret hacmi 2010 yılında %86 düzeyinde artarak 1 milyar ABD Doları seviyesine ulaşmıştır.

Gürcistan ile olan ticaretin ithalat ve ihracat kalemlerinin detayları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.8**Türkiye'nin Gürcistan ile Fasıllara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri (milyon ABD Doları)**

Fasıl adı	İhracat 2010	İthalat 2010	Dış Ticaret Dengesi
Plastik ve plastikten mamul eşya	105.857.066	136.688	105.720.378
Kazan,makina ve cihazlar,aletler,parçaları	79.190.026	1.208.612	77.981.414
Demir veya çelikten eşya	58.847.405	8.307	58.839.098
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	48.642.018	82.557	48.559.461
Kağıt ve karton:kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	38.882.756	10.648	38.872.108
Demir ve çelik	38.232.055	164.648.084	-126.416.029
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya:odun kömürü	33.652.050	2.206.762	31.445.288
Aluminyum ve alüminyum eşya	29.102.012	10.707.233	18.394.779
Mobilyalar,aydınlatma,reklam lambaları,prefabrik yapılar	21.851.150	66.064	21.785.086
Debat ve boyacılıkta kullanılan hülasa,boya,macun,sakızlar	21.707.080	11.770	21.695.310
Sabunlar,yüzey aktif organik maddeler,yıkama-yağlama madde.	21.312.095	679	21.311.416
Tuz,kükürt,toprak ve taşlar,açıklar ve çimento	21.047.168	114	21.047.054
Seramik mamulleri	20.069.635	0	20.069.635
Motorlu kara taşıtları,tractör,bisiklet,motosiklet ve diğer	16.475.410	20.533	16.454.877
Adi metallere çeşitli eşya	14.577.366	0	14.577.366
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	13.208.650	45.378.901	-32.170.251
Cam ve cam eşya	13.200.474	981.602	12.218.872
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	10.778.220	0	10.778.220
Taş,açık,çimento,amyant,mika vb maddelerden eşya	9.152.534	71.080	9.081.454
Muhtelif kimyasal maddeler	8.669.263	0	8.669.263
Örme eşya	7.892.532	11.267	7.881.265
Yenilen meyvalar,kabuklu yemişler,turunçgil ve kavun kabuğu	7.825.212	0	7.825.212
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	7.672.701	1.664.941	6.007.760
Kauçuk ve kauçuktan eşya	7.642.193	153	7.642.040
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	7.129.664	10.356.292	-3.226.628
Sebze,meyva,bitki parçaları,sert kabuklu yemiş konserveleri	6.548.264	6.884	6.541.380
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	6.462.458	0	6.462.458
Eczacılık ürünleri	5.204.755	1.620	5.203.135
Kakao ve kakao müstahzarları	5.072.428	0	5.072.428
Diğer	83.536.517	53.144.690	30.391.827
TOPLAM	769.441.157	290.725.481	478.715.676

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar Veritabanı, Fasıllara Göre İhracat-İthalat Rakamları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (25.11.2011)

Türkiye'nin 2010 yılında Gürcistan'a yaptığı ihracatın en büyük kalemleri kazan, makine ve cihazlar ile plastik ve plastikten mamul eşyalardır. Ayrıntılı olarak

bakıldığında en büyük kalemler ile kazan, makine, cihaz ve aletler, plastik ve plastikten mamul eşya ve demir çeliğin Gürcistan'a gerçekleşen toplam ihracatın %32'sini oluşturduğu görülmektedir. Aynı şekilde Türkiye'nin Gürcistan'dan ithalatında sadece demir ve çeliğin 164 milyon ABD Doları olduğu ve bu kalemin Gürcistan'dan gerçekleşen ithalatın %57'sini oluşturduğu görülmektedir. Dış ticaret dengesi açısından bakıldığında demir ve çelik kaleminden Türkiye'nin 126 milyon ABD Doları açık verdiği görülmektedir. Türkiye'nin Gürcistan'dan gerçekleştirdiği ithalatın alt kalemlerine bakıldığında mineral yakıtlar, mineral yağlar, yağlı tohum ve meyveler ile sanayi bitkilerinin üst sıralarda yer aldığı görülmektedir.

3.3.2.4. Irak

1980 yılında İran-İrak savaşı, 1990'larda Kuveyt'in işgali üzerine başlayan askeri hareket ve ardından 2003 yılında Amerika'nın askeri müdahalesi ile birlikte Irak ekonomisi istikrarsız bir yapı sergilemiştir. Irak'ın yaşamakta olduğu siyasi karışıklık, güvenlik sorunları ve yolsuzluklar ekonomik idaresini de etkilemiştir. 2009 yılında petrolün varil fiyatı 30 ABD Dolarına düşmüş ve hükümeti zor bir duruma sokarak yeni yatırımların hayata geçmesini zorlaştırmıştır. Petrol fiyatlarının yeniden yükselmiş olması durumu tümüyle telafi etmemiştir.

1950'li yıllardan beri Irak'ın ihracatında petrol hâkim bir rol oynamaktadır. Bu durumun da etkisiyle petrole olan bağımlılık artmış ve petrol Irak için ana gelir kaynağı haline gelmiştir. Ham petrol ihracatı milli gelirin %60'ını kamu gelirlerinin %90'ını oluşturmuştur ve bu sebeple diğer sektörler ihmal edilmiştir. Irak'ın ödemeler dengesine bakıldığında dünyadaki değişimlerden ziyade petroldeki dalgalanmaların çok büyük bir etki yarattığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (UNSVCR) 1483 sayılı Kararı 2003 Mayıs ayında geçmiş ve Birleşmiş Milletler ambargolarının kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu sayede bu tarihten itibaren petrol dışındaki ürünlerin de ihracatına izin verilmiştir. Ülkenin ithalatı ise büyük değişkenlik göstermekte, yerli sanayi pek

gelişmediği için her türlü ürüne ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁰ Irak'ın ithalat yaparken öncelikle tercih ettiği ürünlerin en başında alt yapı yatırımları, inşaat, gıda ve tıbbi malzemeler gelmektedir.

3.3.2.4.1. Irak ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Irak'ın gerek kara sınır komşusu olması, gerek dil bariyerinin az olması sebebiyle Türkiye için ciddi bir ihracat yaratma potansiyeli vardır. Şu anda Irak içinde güvenliğin hala tam anlamıyla sağlanamaması sebebiyle Türkiye'nin coğrafi yakınlığından dolayı avantajlı konumda olduğu söylenebilir. Ayrıca ülkenin yakın zamanda savaş içinde olmasından dolayı inşaat yatırımları ciddi bir potansiyel oluşturmaktadır.

Tablo 3.9

Yıllara Göre Türkiye'nin Irak ile Dış Ticareti (milyon ABD Doları)

Yıl	TR ile İhracat	TR ile İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Toplam İK İhracat	TR % Payı	Toplam İK İthalat	TR % Payı
1996	0	31.788	31.788	-31.788	1.084.300	2,93%	5.979.900	0,00%
1997	268.753	456.282	725.036	-187.529	5.439.200	8,39%	8.741.100	3,07%
1998	309.044	308.002	617.046	1.042	7.239.416	4,25%	11.384.100	2,71%
1999	232.210	307.001	539.211	-74.791	13.543.000	2,27%	9.799.000	2,37%
2000	184.267	545.240	729.506	-360.973	21.621.000	2,52%	16.566.000	1,11%
2001	281.141	463.476	744.617	-182.334	14.252.000	3,25%	15.691.000	1,79%
2002	187.339	506.247	693.586	-318.908	13.196.000	3,84%	11.722.000	1,60%
2003	829.058	112.601	941.659	716.456	11.140.000	1,01%	12.095.000	6,85%
2004	1.820.802	467.588	2.288.390	1.353.214	20.067.000	2,33%	23.753.000	7,67%
2005	2.750.080	458.690	3.208.770	2.291.390	27.437.000	1,67%	28.913.000	9,51%
2006	2.589.352	375.937	2.965.289	2.213.416	33.729.880	1,11%	27.324.000	9,48%
2007	2.844.767	645.111	3.489.878	2.199.656	45.629.900	1,41%	31.246.000	9,10%
2008	3.916.685	1.320.923	5.237.608	2.595.762	67.212.000	1,97%	43.407.000	9,02%
2009	5.123.406	952.262	6.075.668	4.171.145	44.222.000	2,15%	45.283.000	11,31%
2010	6.041.773	1.354.510	7.396.284	4.687.263	52.483.000	2,58%	43.915.000	13,76%

Kaynak: World Trade Organization, Statistics Database, 1996-2010, Total Merchandise and Total Commercial Trade, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1., Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

⁶⁰Hasan Köse, Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2010, s.7.

Türkiye'nin Irak ile gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatından kaynaklanan dış ticaret dengesi 1996 yılından 2003 yılına kadar (1998 yılı hariç) Türkiye aleyhine açık vermektedir. Irak'a yönelik olarak 1991 yılından beri uygulanmakta olan Birleşmiş Milletler ambargosunun 2003 yılının Mayıs ayında kaldırılmasıyla Irak ve Türkiye arasındaki ticaret büyük bir hız kazanmıştır. Türkiye'nin 2003 yılında 941 milyon ABD Doları olan ticaret hacmi bir sene içerisinde yani 2004 yılında 1 milyar ABD Doları seviyelerine ulaşmıştır. 2004 yılındaki bu artış, 2009 yılında yaklaşık 3 katına çıkarak 6 milyar seviyesine ulaşmıştır ve bu durum büyük oranda Türkiye'nin ihracat miktarının yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye 2009 yılında Irak'ın toplam ithalatının %11'ini gerçekleştirirken, Irak'ın Türkiye'ye olan ihracatı Irak'ın toplam ihracatının %2'si kadardır.

Türkiye ile Irak arasındaki dış ticaret işlemlerinin ürün detayları ve tutarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.10

Türkiye'nin Irak ile Fasıllara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri (milyon ABD Doları)

Fasıl adı	İhracat 2010	İthalat 2010	Dış Ticaret Dengesi
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	504.916.758	699.986	504.216.772
Demir ve çelik	502.795.412	464.212	502.331.200
Demir veya çelikten eşya	486.504.174	313.517	486.190.657
Kazan,makina ve cihazlar,aletler,parçaları	416.068.381	453.106	415.615.275
Değirmencilik ürünleri,malt,nişasta,ınılin,buğday gluteni	328.010.858	7.032	328.003.826
Plastik ve plastikten mamul eşya	286.438.575	1.108.226	285.330.349
Tuz,kükürt,toprak ve taşlar,alçılar ve çimento	282.310.589	30.015	282.280.574
Mobilyalar,aydınlatma,reklam lambaları,prefabrik yapılar	249.357.562	155.342	249.202.220
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	228.717.240	1.306.847.462	-1.078.130.222
Kağıt ve karton:kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	174.891.351	166.085	174.725.266
Esasını hububat,un,nişasta,süt teşkil eden müstahzarlar	174.159.989	51.988	174.108.001
Yenilen meyvalar,kabuklu yemişler,turunçgil ve kavun kabuğu	167.104.124	62.836	167.041.288
Süt ve süt mamulleri,kuş ve kümes hay.yumurtaları,bal vb.	152.667.873	0	152.667.873
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	145.776.085	0	145.776.085
Motorlu kara taşıtları,traktör,bisiklet,motosiklet ve diğer	138.773.421	373.797	138.399.624
Aluminyum ve aluminyum eşya	125.411.999	70.340	125.341.659
Etler ve yenilen sakatat	120.366.750	66.103	120.300.647
Hahılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	109.762.041	22.725	109.739.316
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	103.173.241	79.378	103.093.863
Sebze,meyva,bitki parçaları,sert kabuklu yemiş konserveleri	100.323.182	281.197	100.041.985
Taş,alçı,çimento,amyant,mika vb maddelerden eşya	88.548.803	84.725	88.464.078
İnciler,kıymetli taş ve metal mamulleri,medenî paralar	85.776.873	35.552.339	50.224.534
Kakao ve kakao müstahzarları	76.421.657	8.578	76.413.079
Şeker ve şeker mamulleri	74.346.669	103.816	74.242.853
Uçucu yağlar,rezinoitler,parfümeri,kozmetikler vb	73.615.539	74.815	73.540.724
Sabunlar,yüzey aktif organik maddeler,yıkama-yağlama madde.	72.582.733	138.139	72.444.594
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	69.301.168	14.606	69.286.562
Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa,boya,macun,sakızlar	69.202.226	461.483	68.740.743
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	67.976.308	99.982	67.876.326
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya:odun kömürü	57.678.662	33.182	57.645.480
Ayakkabılar,getrler,tozluklar vb eşya ve aksamı	44.615.886	8.724	44.607.162
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	40.728.605	0	40.728.605
Meşrubat,alkollü içkiler ve sirke	40.444.623	101.199	40.343.424
Mensucattan mamul diğer eşya,kullanılmış eşya,paçavralar	34.432.946	8.386	34.424.560
Eczacılık ürünleri	34.206.301	20.037	34.186.264
Cam ve cam eşya	33.812.879	2.405	33.810.474
Seramik mamulleri	33.102.211	20.114	33.082.097
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	31.311.081	40.133	31.270.948
Adi metallere çeşitli eşya	26.396.964	8.807	26.388.157
Diğer	189.828.880	6.545.936	183.282.944
TOPLAM	6.041.860.619	1.354.580.753	4.687.279.866

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar Veritabanı, Fasıllara Göre İhracat-İthalat Rakamları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (25.11.2011)

Türkiye'den Irak'a gerçekleşen ihracat işlemleri incelendiğinde neredeyse her ürün kaleminin ihraç edildiği gözlemlenmektedir. 2010 yılında Türkiye'nin Irak'a ihraç ettiği belli başlı ürünler; demir ve çelik, elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları, demir veya çelikten eşya, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçalarıdır. Diğer ürünler içerisinde tuz, kükürt, toprak ve taşlar, değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, plastik ve plastikten mamul eşya bulunmaktadır. Irak'ın ise Türkiye'ye gerçekleştirdiği ithalatın %96'sını mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları yani ham petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. İthalatta diğer önemli maddeler ise inciler, kıymetli taş ve metal mamullerdir.

3.3.2.5. İran

İran ekonomisinin başlıca yapısal unsurları petrole dayalı endüstriyel gelişim ve ticaret, kırsal kesimlerde yoğunluğu artan tarım, küçük çaplı imalathaneler ve gelişmiş şirketler üzerindeki devlet mülkiyetidir. Hizmet sektörü çok hızlı bir büyüme göstermektedir.

Dünya kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin %11,5'ine sahip olan, dünyanın en büyük 3. petrol üreticisi olan İran, doğalgaz rezervleri açısından da Rusya'nın ardından 2. sırada yer almaktadır. İran'ın ihracat gelirlerinin %80 - 90'ı, bütçe gelirlerinin ise %40 - 50'si petrolden elde edilmektedir. Uluslararası ticarete yerli sanayiye korumaya yönelik ithal ikameci bir politika izleyen İran, mamul maddeden ziyade hammadde ve yarı-mamul madde ithalatını uzun süre ön planda tutmuştur. İran, ithalat rejiminde çok sayıda mal üzerindeki tarife dışı engelleri kaldırmış olup, ithalata Ticaret Bakanlığı'ndan ön izin alınması kaydıyla müsaade etmektedir. Tüm bunların yanında ithalatı yasak olan veya dinen sakıncalı bazı içecekler ve gıda maddeleri için İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olma hedefi doğrultusunda tarife dışı engellerin hemen hemen tamamı kaldırılmıştır. Bu uygulamaya karşın Gümrük Vergisi oranlarının yüksek tutulmasına devam edilmektedir.⁶¹ İran'ın 2009 ihracatını gerçekleştirdiği başlıca ülkeler Çin (%20), Hindistan (%16), Japonya (%14), G.Kore (%8), Türkiye (%5) ve

⁶¹Yusuf Türkoğlu, İran Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Enstitüsü, 2010, s.14.

İspanya (%4)'dir. Gerçekleştirilen ihracatın büyük kısmını ham petrol oluşturmaktadır.⁶²

İran'ın ithalatında en çok dikkat çeken kalemi ulaşım araçları, makine ve teçhizat oluşturmaktadır. Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar ile kimyasal ve tıbbi ürünler ise bunları izlemektedir.

3.3.2.5.1. İran ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Türkiye ile İran arasında yapılan ithalat ve ihracat işlemlerinin detayları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.11

Yıllara Göre Türkiye'nin İran ile Dış Ticareti (milyon ABD Doları)

Yıl	TR ile İhracat	TR ile İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Toplam IR İhracat	TR % Payı	Toplam IR İthalat	TR % Payı
1996	297.521	806.335	1.103.857	-508.814	29.181.000	2,76%	31.034.000	0,96%
1997	307.007	646.402	953.409	-339.394	25.666.000	2,52%	31.272.000	0,98%
1998	194.696	433.026	627.723	-238.330	14.658.000	2,95%	15.701.000	1,24%
1999	157.815	635.928	793.743	-478.113	18.472.000	3,44%	14.626.000	1,08%
2000	235.785	815.730	1.051.515	-579.945	30.161.000	2,70%	15.197.000	1,55%
2001	360.536	839.800	1.200.336	-479.264	27.104.000	3,10%	18.125.000	1,99%
2002	333.962	920.972	1.254.934	-587.010	25.920.000	3,55%	22.085.000	1,51%
2003	533.786	1.860.683	2.394.469	-1.326.897	35.316.000	5,27%	26.292.000	2,03%
2004	813.031	1.962.059	2.775.090	-1.149.027	43.044.000	4,56%	33.651.000	2,42%
2005	912.940	3.469.706	4.382.646	-2.556.766	57.433.000	6,04%	41.738.000	2,19%
2006	1.066.902	5.626.610	6.693.512	-4.559.709	79.355.100	7,09%	42.843.000	2,49%
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204	91.293.000	7,25%	47.216.000	3,05%
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929	116.317.000	7,05%	59.848.000	3,39%
2009	2.024.546	3.405.986	5.430.532	-1.381.439	86.300.000	3,95%	68.148.000	2,97%
2010	3.043.413	7.644.782	10.688.195	-4.601.368	108.055.000	7,07%	84.459.000	3,60%

Kaynak: World Trade Organization, Statistics Database, 1996-2010, Total Merchandise and Total Commercial Trade, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1., Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

⁶²Türkoğlu, İran Ülke Profili 2010, s.19.

Türkiye-İran ekonomik ilişkiler İran'ın izlediği ekonomik sistem ve buna bağlı olarak ithal ikameci politikası kaynaklı sınırlamalar sebebiyle gerçek potansiyelini yansıtmamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin İran ile gerçekleştirdiği dış ticarete İran lehine sürekli bir dengesizlik söz konusudur. İran'ın 1996 yılında Türkiye ile gerçekleştirmiş olduğu 1 milyar ABD Doları olan dış ticaret hacmi 2008 yılında 10 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. 2009 yılında ise küresel krizin de etkisiyle iki ülke ticaret hacmi 5,5 milyar ABD Dolarına gerilemiş, Türkiye aleyhine dış ticaret açığının önceki yıllara göre önemli oranda azaldığı görülmüştür. Türkiye'nin 2006 yılında İran'a yaptığı ihracat 1 milyar ABD Doları seviyelerine ulaşmıştır ve bu rakam İran'ın ithalatının %2,49 seviyesine denk gelmektedir. Buna karşın İran'ın Türkiye'ye yaptığı ithalat 2008 yılında 8 milyar ABD Doları seviyesindedir ve bu durum İran'ın 116 milyar ABD Dolarlık ihracatının yalnız %7'sini oluşturmaktadır. Dışa kapalı ekonomik yapısı, uyguladığı dış ticaret kontrolleri, yüksek gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, bankacılık ve ödemeye ilişkin sorunlar, iki ülke arasındaki ulaşım ağlarının yetersizliği ve sınır kapılarındaki sorunlar sebebiyle 2003 yılına dek İran ile ticari ilişkiler istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin İran ile ticari ilişkilerini geliştirmek için coğrafi ve kültürel bağlarını kullanarak İran piyasasındaki Türk malı imajını güçlendirmesi ve diğer ülkeler karşısında rekabet avantajına dönüştürmesi gerekmektedir. İran aynı zamanda Türkiye'nin Orta Asya pazarlarına açılımında da en kısa güzergâh olması sebebiyle önem taşımaktadır.⁶³

Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret işlemlerinin ürün detayları ve tutarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

⁶³Türkoğlu, İran Ülke Profili 2010, s.28.

Tablo 3.12

Türkiye'nin İran ile Fasillara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri (milyon ABD Doları)

Fasıl adı	İhracat 2010	İthalat 2010	Dış Ticaret Dengesi
Demir ve çelik	562.128.055	18.665.221	543.462.834
Kazan,makina ve cihazlar,aletler,parçaları	469.453.681	13.138.861	456.314.820
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	176.398.622	6.711.575.049	-6.535.176.427
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya:odun kömürü	173.094.954	89.261	173.005.693
Plastik ve plastikten mamul eşya	155.180.502	335.775.991	-180.595.489
Motorlu kara taşıtları,traktör,bisiklet,motosiklet ve diğer	134.900.138	23.222.034	111.678.104
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	134.310.743	1.455.936	132.854.807
Demir veya çelikten eşya	101.595.197	1.466.779	100.128.418
Mobilyalar,aydınlatma,reklam lambaları,prefabrik yapılar	96.389.005	240.304	96.148.701
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	90.233.394	3.026.120	87.207.274
İnciler,kıymetli taş ve metal mamulleri,medenî paralar	83.318.772	627.600	82.691.172
Sentetik ve suni devamsız lifler	68.241.096	833.121	67.407.975
Cam ve cam eşya	56.374.329	4.847.304	51.527.025
Kağıt ve karton:kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	50.704.217	314.002	50.390.215
Yenilen meyvalar,kabuklu yemişler,turuncgil ve kavun kabuğu	47.459.047	9.122.270	38.336.777
Mensucattan mamul diğer eşya,kullanılmış eşya,paçavralar	44.422.092	4.571.718	39.850.374
Kakao ve kakao müstahzarları	35.603.206	0	35.603.206
Debatat ve boyacılıkta kullanılan hülasa,boya,macun,sakızlar	34.990.945	1.016.853	33.974.092
Uçucu yağlar,rezinoitler,parfümeri,kozmetikler vb	34.980.848	223.961	34.756.887
Adi metallere çeşitli eşya	34.142.144	196.877	33.945.267
Aluminyum ve alüminyum eşya	33.211.898	26.957.619	6.254.279
Özel dokunmuş mensucat,dantela,duvar halıları,işlemeler	32.673.913	583.418	32.090.495
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	27.059.847	1.904.131	25.155.716
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	24.660.878	215.970	24.444.908
Kauçuk ve kauçuktan eşya	23.947.762	9.314.368	14.633.394
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	23.753.452	198.835	23.554.617
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	19.888.912	0	19.888.912
Albüminoid maddeler,tutkallar,enzimler vb	19.703.213	132.192	19.571.021
Sabunlar,yüzey aktif organik maddeler,yıkama-yağlama madde.	18.231.103	1.232.489	16.998.614
Optik,fotoğraf,sinema,ölçü,kontrol,ayar cihazları,tıbbî alet.	17.748.538	2.044.986	15.703.552
Pamuk,pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	17.305.908	416.566	16.889.342
Diğer	201.319.225	471.371.776	-270.052.551
TOPLAM	3.043.425.636	7.644.781.612	-4.601.355.976

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolara Veritabanı, Fasillara Göre İhracat-İthalat Rakamları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (25.11.2011)

Türkiye ile İran arasındaki ihracat tutarı 2010 yılında 3 milyar ABD Doları seviyesine ulaşmıştır ve bu ihracatın içinde en büyük ürün kalemlerinin kazan, makine

ve cihazlar, aletler, parçaları, demir ve çelik, ağaç ve ağaçtan yapılmamış eşya, odun kömürü, plastik ve plastikten mamul eşya, elektrikli makine ve cihazlardan oluştuğu görülmektedir. Sadece demir ve çelik ürünleri Türkiye'nin toplam ihracatının %18'ini oluşturmaktadır. Türkiye'nin İran'a ihracatının detayına bakıldığında bu ülkede dinamik olan inşaat sektörü ile bağlantılı ürünlerin Türkiye'nin ihracatında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Türkiye'nin 2009 yılında İran'dan gerçekleştirdiği ithalatın en önemli kalemini ise mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları yani petrol oluşturmaktadır. Türkiye tarafından ithal edilen petrolün büyüklüğü 6 milyar ABD Doları'dır ve toplam ithalatın %88'ini oluşturmaktadır.

3.3.2.6. Suriye

Suriye 2000 yılından itibaren serbest piyasa ekonomisine girmiştir ve ülkenin gelir kaynaklarına bakıldığında bölgenin de gücü sayılan petrol, dış ülkelerden alınan yardımlar, tarım ve yurtdışında çalışan işçilerin gelirleridir. 2001 yılında yayınlanan bir karar ile 1.100 ithal hammaddeye uygulanan vergiler %1'e indirilmiştir. Bu sayede ülkenin sanayi girdilerinin maliyetlerinin azaltılması ve yatırımcılar için cazip kılınması hedeflenmektedir.

Ekonomi politikalarına genel olarak bakıldığında kamu sektörünün ağırlığı azaltılarak özelleştirmelerin desteklendiği, devlete ait kuruluşların özerk sermayeli kuruluşlara dönüştürülmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. 2010 yılında KDV uygulamasına geçilmesi ile birlikte vergi gelirlerinin artırılması ve beklenen petrol fiyatlarındaki artışın gerçekleşmesi durumunda bütçe açığının gerilemesi beklenmektedir. Suriye'ye gelen malların menşei mutlaka üretilen ülke olmalıdır. Bu kurala istisna olarak 10 sayılı Yatırım Teşvik Yasası getirilerek bir takım vergi muafiyetleri ve belli ithal ürünlerini ithal etme hakları tanınmaktadır. Suriye hükümeti bazı durumlarda geçici ithalata izin vermektedir. Suriye'de proje yürütmekte olan firmalara söz konusu proje için gerekli olan makine ve ekipmanları için ithalat izni

verilmektedir. Söz konusu işler tamamlandıktan sonra bu makine ve ekipmanlar tekrar yurtdışına çıkarılabilmektedir.⁶⁴

Uzun yıllar petrole dayalı gelir elde etmeyi hedefleyen Suriye’de son yıllarda petrol üretiminin azalması nedeniyle hizmet sektörü, özellikle turizm ön plana çıkmıştır. Suriye, Ekim 2001’de Dünya Ticaret Örgütü’ne üyelik için başvuruda bulunmuştur. Orta Doğu ülkeleriyle bağlantıda kilit konumda olan Suriye, komşuları ve bölgedeki diğer İslam ülkeleriyle yakın işbirliği içerisindedir. 1 Ocak 2005 tarihinde yürürlüğe giren Arap ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması’na (GAFTA) taraf olan Suriye’nin 17 Arap ülkesi ile Serbest Ticaret Anlaşmaları Ermenistan ve Güney Kıbrıs ile Tercihli Ticaret Anlaşmaları, AB ile (19 Ekim 2004 tarihli) Ortaklık Anlaşması mevcuttur.⁶⁵

3.3.2.6.1. Türkiye ile Suriye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

5469 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması”⁶⁶ (STA), 2006/11044 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmıştır. Söz konusu anlaşma 1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

Türkiye ile Suriye arasında 1996 yılından 2010 yılına kadar ithalat ve ihracat işlemlerine ait tablo ekte incelenmektedir.

⁶⁴Mustafa Tan ve Fuat Altındal, Türkiye’de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2008, s.12-25

⁶⁵Oğuz Kuyumcu, Suriye Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2010, s.20.

⁶⁶06.11.2006 tarihli ve 26338 mükerrer sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

Tablo 3.13**Yıllara göre Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticareti (milyon ABD Doları)**

Yıl	TR ile İhracat	TR ile İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Toplam SR İhracat	TR % Payı	Toplam SR İthalat	TR % Payı
1996	307.778	311.459	619.237	-3.680	7.768.800	4,01%	8.506.500	3,62%
1997	268.753	456.282	725.036	-187.529	7.661.796	5,96%	6.991.278	3,84%
1998	309.044	308.002	617.046	1.042	15.817.000	1,95%	9.929.000	3,11%
1999	232.210	307.001	539.211	-74.791	22.702.000	1,35%	11.917.000	1,95%
2000	184.267	545.240	729.506	-360.973	27.838.000	1,96%	13.254.000	1,39%
2001	281.141	463.476	744.617	-182.334	21.478.000	2,16%	13.201.000	2,13%
2002	187.339	506.247	693.586	-318.908	25.803.363	1,96%	12.111.753	1,55%
2003	410.755	413.349	824.104	-2.594	20.814.663	1,99%	10.743.634	3,82%
2004	394.783	357.656	752.439	37.127	21.357.000	1,67%	13.939.096	2,83%
2005	551.627	272.180	823.807	279.448	26.617.000	1,02%	17.552.223	3,14%
2006	609.417	187.250	796.667	422.167	33.625.371	0,56%	20.676.279	2,95%
2007	797.766	376.959	1.174.725	420.807	37.995.710	0,99%	24.966.130	3,20%
2008	1.115.013	639.213	1.754.225	475.800	39.569.000	1,62%	28.889.000	3,86%
2009	1.421.637	327.846	1.749.483	1.093.791	15.438.000	2,12%	17.899.000	7,94%
2010	1.849.002	662.651	2.511.653	1.186.352	19.781.000	3,35%	20.844.000	8,87%

Kaynak: World Trade Organization, Statistics Database, 1996-2010, Total Merchandise and Total Commercial Trade, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1., Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

Suriye'nin dış ticareti 1996 ile 2004 yılları arasında Türkiye ile ithal ikameci bir politika izlemiştir, aynı yıllarda Türkiye, Suriye olan dış ticaretinde açık vermektedir. Türkiye ile Suriye arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması (STA) 1 Ocak 2007 yılında imzalandıktan sonra ticarete çok büyük artış yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'nin 2007 yılında 797 milyon ABD Doları olan ihracatı 2009 yılında iki katına çıkarak 1 milyar 425 milyon ABD Doları'na ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticarete Türkiye lehine olan dış ticaret fazlası bir önceki yıla kıyasla 2,3 katına çıkmıştır. 2009 yılında Türkiye'nin Suriye'nin toplam ihracatından aldığı pay %0,84 iken, toplam ithalatından aldığı pay %4,62'dir. 2010 yılında ise Türkiye'nin Suriye'nin toplam ihracatından aldığı pay %3,35'e yükselmiştir. Türkiye ile Suriye arasındaki dış ticaret işlemlerinin ürün detayları ve tutarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.14**Türkiye'nin Suriye ile Fasillara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri (milyon ABD Doları)**

Fasıl adı	İhracat 2010	İthalat 2010	Dış Ticaret Dengesi
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	587.876.288	300.746.504	287.129.784
Tuz,kükürt,toprak ve taşlar,alçılar ve çimento	189.565.608	22.810.889	166.754.719
Demir ve çelik	116.493.428	3.524.464	112.968.964
Kazan:makina ve cihazlar,aletler,parçaları	105.246.526	764.613	104.481.913
Demir veya çelikten eşya	90.704.664	171.155	90.533.509
Hububat	74.940.314	0	74.940.314
Plastik ve plastikten mamul eşya	64.356.630	10.737.593	53.619.037
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	51.141.171	1.962.439	49.178.732
Sentetik ve suni devamsız lifler	49.697.033	7.953.511	41.743.522
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	44.796.578	516.092	44.280.486
Motorlu kara taşıtları,traktör,bisiklet,motosiklet ve diğer	42.330.724	90.039	42.240.685
Süt ve süt mamulleri,kuş ve kümes hay.yumurtaları,bal vb.	35.035.717	1.040	35.034.677
Kağıt ve karton:kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	25.502.070	850.422	24.651.648
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	22.432.566	51.968.204	-29.535.638
Mobilyalar,aydınlatma,reklam lambaları,prefabrik yapılar	19.429.875	215.837	19.214.038
Aluminyum ve alüminyum eşya	18.734.393	15.038.938	3.695.455
Esasını hububat,un,nişasta,süt teşkil eden müstahzarlar	18.286.694	131.729	18.154.965
Gemiler,suda yüzen taşıt ve araçlar	18.044.480	1.628.824	16.415.656
Cam ve cam eşya	17.836.022	260.740	17.575.282
Kauçuk ve kauçuktan eşya	15.390.427	8.074	15.382.353
Pamuk,pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	13.314.068	188.344.790	-175.030.722
Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa,boya,macun,sakızlar	13.033.688	78.416	12.955.272
Örme eşya	12.596.817	1.269.222	11.327.595
Muhtelif kimyasal maddeler	12.064.100	700.501	11.363.599
İnorganik kimyasal müstahsallar,organik,inorganik bileşikler	11.957.984	3.249.160	8.708.824
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	11.299.556	2.144.752	9.154.804
Diğer	166.676.502	47.482.772	119.193.730
TOPLAM	1.848.783.923	662.650.720	1.186.133.203

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar Veritabanı, Fasillara Göre İhracat-İthalat Rakamları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (25.11.2011)

Türkiye'den Suriye'ye yapılan ihracat rakamlarına bakıldığında ihracata konu olan en büyük kalem mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallarıdır ve rakam toplam ihracatın %31'ine denk gelmektedir. Diğer büyük kalemler ise tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento, demir ve çelik, kazan, makine ve cihazlar gelmektedir.

2010 yılında Suriye'den ithal edilen ürünlerin %45'ini mineral yakıtlar, mineral yağlar yani petrol oluşturmaktadır. Bu üründen sonra en fazla ithalat yapılan ürün ise %28 ile pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucattır.

3.3.2.7. Yunanistan

Yunanistan'ın son derece küçük fakat açık bir ekonomisi vardır, Avrupa Birliği ülkeleri içinde Portekiz'den sonra en düşük milli gelire sahip olan ülkedir. Özelleştirme programlarına rağmen devlet ekonomide hala çok büyük bir etkiye sahiptir. Avrupa Birliği'ne katılma çerçevesinde ekonomide çok büyük bir düzelmeye izlenmiştir. 1996-2000 yılları arasında ortalama büyüme hızı %3,4 oranında gerçekleşmiştir bu büyüme gittikçe hızını artırarak 2001-2005 yılları arasında %4 seviyelerine gelmiştir. Aynı dönemde Euro bölgesinin büyüme oranı %1,4 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu büyüme oranları 2006 yılında %4,2 ve 2007 yılında %4 olarak devam etmiştir. 2008 yılında ABD'de başlayarak tüm Avrupa'yı da etkisine almış olan finansal kriz Yunanistan'ı ciddi bir biçimde etkilemiştir. Kriz ile birlikte işsizlik oranı yükselmiş, iç ve dış talepte daralma yaşanmaya başlanmış, kredi temininde de büyük sorunlar yaşanmıştır. Krizin etkileriyle 2009 yılında Yunanistan'ın yapısal sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Borç stoklarındaki yükseliş, bütçe açıkları, işgücü maliyetlerinin yükselmesi, kamu harcamalarındaki israf gittikçe kronikleşmeye başlamıştır. 2009 yılında bütçe dengesinin GSYH içindeki payı %13 gibi kritik bir orana yükselmiştir.⁶⁷ Yunanistan'ın 2008 yılında ihracatı 29,1 milyar ABD Doları, ithalat miktarı ise 93,9 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Yunanistan'ın dış ticaret hacmi 2005 yılından 2008 yılına kadar artan bir trend izlerken (2008 yılında 123 milyar ABD Doları), 2008 yılından sonra azalmaya başlamıştır.

3.3.2.7.1. Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Yunanistan pazarı ithalat kapasitesi büyük olan, Türkiye'nin ürünlerine ön yargı ile bakmayan, kara sınırı komşusu olması sebebiyle Türkiye'nin coğrafi üstünlüğünün olduğu bir pazardır. Yunanistan üretim kapasitesinin sınırlı olması sebebiyle %80 oranında dışa bağımlı bir pazar yapısına sahiptir. 4 Şubat 2000 tarihinde

⁶⁷Tolga Taylan, Yunanistan Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2000, s.5.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma 25 Kasım 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 08.05.2009 tarih ve 27222 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 2009/8 sayılı Genelge ile Türk-Yunan Karma Ekonomik Komisyonu Türk Tarafı Eşbaşkanı Devlet Bakanı Egemen Bağış’tır.

Tablo 3.15

Yıllara göre Türkiye’nin Yunanistan ile Dış Ticareti (milyon ABD Doları)

Yıl	TR ile İhracat	TR ile İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Toplam YU İhracat	TR % Payı	Toplam YU İthalat	TR % Payı
1996	236.464	284.959	521.423	-48.495	20.935.000	1,36%	32.434.000	0,73%
1997	298.237	430.780	729.017	-132.543	21.393.522	2,01%	31.895.395	0,94%
1998	370.039	319.751	689.790	50.288	27.331.636	1,17%	39.123.714	0,95%
1999	406.794	287.555	694.349	119.239	30.250.618	0,95%	41.447.414	0,98%
2000	437.725	430.813	868.538	6.912	31.134.272	1,38%	44.668.475	0,98%
2001	476.095	266.254	742.349	209.842	31.396.287	0,85%	41.458.015	1,15%
2002	590.382	312.462	902.844	277.919	34.616.184	0,90%	42.299.905	1,40%
2003	920.401	427.743	1.348.144	492.658	46.367.501	0,92%	58.411.851	1,58%
2004	1.171.203	594.351	1.765.554	576.852	49.114.169	1,21%	67.052.089	1,75%
2005	1.126.678	727.830	1.854.508	398.849	52.949.761	1,37%	70.335.270	1,60%
2006	1.602.590	1.045.328	2.647.917	557.262	63.733.601	1,64%	83.402.066	1,92%
2007	2.262.655	950.157	3.212.812	1.312.497	74.021.405	1,28%	100.705.691	2,25%
2008	2.429.968	1.150.715	3.580.683	1.279.253	63.384.378	1,82%	109.301.799	2,22%
2009	1.629.637	1.131.065	2.760.702	498.571	57.854.000	1,96%	88.889.000	1,83%
2010	1.456.193	1.541.599	2.997.793	-85.406	59.263.000	2,60%	83.762.000	1,74%

Kaynak: World Trade Organization, Statistics Database, 1996-2010, Total Merchandise and Total Commercial Trade, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1., Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.

Türkiye ile Yunanistan arasında 1996 yılından 2009 yılına kadar gerçekleşen ticaret incelendiğinde Türkiye’nin Yunanistan’a gerçekleştirdiği ihracat artan bir trend izlemektedir. 1996 yılında 236 milyon ABD Doları olan ihracat miktarı 2008 yılında neredeyse 10 katından fazla yükselerek 2 milyar 429 milyon ABD Doları’na ulaşmıştır. 2009 yılında bu rakam 1 milyar dolaylarına düşmüş olsa da bu durumun Türkiye ile olan ticari ilişkilerden ziyade Yunanistan’ın yaşadığı büyük finansal krize bağlanması

daha doğrudur. Bu duruma rağmen 2009 yılında Türkiye Yunanistan'ın toplam ithalatından %2,5 ile 1996 yılından beri en yüksek payı almıştır. Yunanistan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ithalat oranları incelendiğinde 2004 yılından itibaren artış trendi gözlemlenmektedir. 2004 yılında 594 milyon ABD Doları olan ithalat rakamı 2008 yılında 1 milyar 150 milyon ABD Doları'na ulaşmıştır. Yunanistan ile gerçekleşen toplam dış ticarete 1996 ve 1997 yılları haricinde Türkiye sürekli dış ticaret fazlası vermiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki dış ticaret işlemlerinin ürün detayları ve tutarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.16**Türkiye'nin Yunanistan ile Fasillara Göre İhracat ve İthalat İşlemleri (milyon ABD Doları)**

Fasıl adı	İhracat 2010	İthalat 2010	Dış Ticaret Dengesi
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	163.388.400	592.397.171	-429.008.771
Aluminyum ve aluminyum eşya	99.421.533	54.036.736	45.384.797
Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	90.104.943	33.393.768	56.711.175
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	87.044.873	1.197.326	85.847.547
Kazan, makina ve cihazlar, aletler, parçaları	82.080.084	29.090.265	52.989.819
Demir ve çelik	78.744.324	28.067.864	50.676.460
Plastik ve plastikten mamul eşya	76.929.681	186.170.707	-109.241.026
Kağıt ve karton, kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	63.411.568	14.616.950	48.794.618
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	55.236.182	2.822.789	52.413.393
Demir veya çelikten eşya	53.660.546	2.339.335	51.321.211
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	46.062.874	966.806	45.096.068
Örme eşya	43.083.172	1.310.272	41.772.900
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	42.920.206	4.208.735	38.711.471
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	27.859.562	352.583.549	-324.723.987
Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	27.537.169	496.672	27.040.497
Yenilen meyvalar, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	25.949.961	3.185.910	22.764.051
Bakır ve bakırdan eşya	24.001.909	28.672.908	-4.670.999
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar	22.757.966	1.979.764	20.778.202
Seramik mamulleri	22.391.214	154.256	22.236.958
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	21.992.426	1.651.823	20.340.603
Organik kimyasal müstahsallar	21.118.959	959.500	20.159.459
Kauçuk ve kauçuktan eşya	20.801.020	1.671.909	19.129.111
Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	20.576.816	8.170.565	12.406.251
Hahırlar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	18.626.808	91.831	18.534.977
Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	18.120.981	9.415.265	8.705.716
Sebzeler, meyva, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	17.286.911	9.019.015	8.267.896
Cam ve cam eşya	12.255.058	439.623	11.815.435
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	11.678.185	170.150	11.508.035
Diğer	161.168.633	172.318.027	-11.149.394
TOPLAM	1.456.211.964	1.541.599.491	-85.387.527

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Veritabanlarında Dinamik Sorgulama ve İstatistiksel Tablolar Veritabanı, Fasillara Göre İhracat-İthalat Rakamları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (25.11.2011)

2010 yılında Yunanistan'a gerçekleşen en büyük ihracat kalemini 163 milyon ABD Doları ile motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet gibi ürünler oluşturmaktadır. Sırasıyla bu kalemi aluminyum ve alunminyum eşya (99 milyon ABD

Doları), elektrikli makine ve cihazlar (90 milyon ABD Doları) takip etmektedir. 2009 yılında Türkiye'nin Yunanistan'dan gerçekleştirdiği ithalat kalemleri incelendiğinde ise ilk sırayı 592 milyon ABD Dolar ile yine motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet gelmektedir ve bu kalem toplam ithalatın %38'sini oluşturmaktadır. Sadece bu kalem izlendiğinde Türkiye 429 milyon ABD Doları dış ticaret açığı vermektedir. Bu kalemi sırasıyla pamuk ve pamuk ipliği (352 milyon ABD Doları) ile plastik ve plastikten eşya (186 milyon ABD Doları) izlemektedir.

3.3.3. Vize Uygulaması

Türk vatandaşları 25 Aralık 2011 itibariyle 65 ülkeye herhangi bir vize uygulamasına tabi olmadan girebilmektedir. Ek olarak 56 ülkeye ise diplomatik, hususi ve hizmet pasaportu sahipleri vize uygulaması olmadan girebilmektedir. Vizesiz giriş iki ülke ekonomisine katkıda bulunmakta ve yatırımlar daha kolay yapılmaktadır. Vize uygulaması hem para hem de zaman kayıplarına neden olmaktadır.

Çekim Modeli kapsamına alınan ülkeler içinde vize uygulamasının varlığı ülkeler arası ticareti doğrudan etkilediği düşünüldüğünden ülkeler arası vizenin varlığı veya yokluğu bir değişken olarak modele eklenmiştir.

3.4. Metodoloji ve Data

Çalışmanın bir önceki bölümünde, Çekim Modeli'nin tanımı ve tarihsel gelişimi incelenmiştir. Bu bölümde ise ticaret hacmi ile belirlenen değişkenler arasındaki ilişki incelenecektir. Bu ilişkinin varlığı panel veri analizi kullanılarak 1996 – 2010 dönemine ilişkin analiz edilmektedir. Ampirik analiz, Türkiye dahil 73 ülkeyi kapsamaktadır.⁶⁸ Bu çalışmada kullanılan panel regresyon analizi ve panel birim kök testleri teorik açıdan tanıtılmakta, çalışmanın veri seti ve modeli üzerinde yorumlanmaktadır.

3.5. Panel Regresyon Analizi

Ekonometri'de en çok kullanılan yöntem Regresyon Analizi'dir. Birincisi zaman serisi analizi, ikincisi ise yatay kesit analizidir. Zaman serisi analizi değişkenlerin bir zaman aralığı üzerindeki değerlerinin ve bu değerlerden farklı

⁶⁸World Bank, Worldbank Indicator, <http://data.worldbank.org/>, (31.11.2011)

değişkenlerin birbirleri ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Yatay kesit analizi ise tek bir zaman noktasında farklı değişkenlerin incelenmesine dayanır. Örneğin 1990 – 2000 yılları arasında ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki tek bir ülke için incelendiğinde zaman serisi analizi, 1995 yılı üzerinde farklı ülkelerin istihdam ve ekonomik büyüme rakamları incelendiğinde yatay kesit analizi yapılmış olur.⁶⁹

Ekonometrik analizlerde panel veri kullanımı, diğer veri türlerine göre çeşitli faydalar ve avantajlar getirmektedir. Bu faydalar ve avantajları detaylı olarak sıralanırsa,⁷⁰

1. Panel veri setleri, kapsadığı kesitlerin heterojen olduğu bilgisini içinde barındırmaktadır; böylece veri seti heterojenliğe karşı kontrol edilmektedir.
2. Panel veri analizi, zaman serisi ve kesit veri analizlerine göre daha çok değişkenlik gösterdiği için, bu verilerde çoklu bağlantı sorunuyla daha az karşılaşmaktadır. Buna ek olarak gözlem sayısının daha fazla olması nedeniyle, panel verilerle tahmin edilen modellerde serbestlik derecesi yüksek olmaktadır.⁷¹
3. Panel veriler, örneğin bir dönem uygulanan ekonomi politikalarının etkilerinin değerlendirilmesi gibi analizlerde değişim dinamiklerini daha iyi yansıtmaktadır.
4. Panel veriler, kısa zaman serisi ya da yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da analiz yapılmasına izin vermektedir.
5. Panel veri, ekonomik tahmin edicilerin etkinliğini arttırmaktadır.

⁶⁹Prof.Dr. Ahmet Kılıçbay, Ekonometrinin Temelleri, No:20, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1980.

⁷⁰Badi.H. Baltagi, Econometric Analysis of Panel Data, John Wiley and Sons Ltd. 2005, ss-25-47.

⁷¹Serbestlik Derecesi istatistik'te bir istatistiğin kesin hesaplanmasında kullanılan değerlerin sayısının ne kadar değişme serbestisi olduğunu sayısal olarak vermektedir. Kaynak: Lane, David M. Degrees of Freedom, Statistics Solutions'in HyperStat Online sitesindeki "Degrees of Freedom (serbestlik derecesi)" maddesi, <http://davidmlane.com/hyperstat/A42408.html>, (21.01.2012), s.1.

Panel veri setinin her yatay kesit için eşit uzunlukta zaman serisi içermesi durumu dengeli panel, zaman serisi uzunlukları yatay kesitten yatay kesite değişmesi durumu ise dengesiz panel olarak adlandırılmaktadır.⁷²

Sabit, eğim katsayısı ve hata terimi hakkında yapılan varsayımlara bağlı olarak panel veri regresyonunun farklı şekillerde tahmin edildiği görülmektedir. Sabit ve eğim katsayısının zaman ve yatay kesitler arasında sabit olduğu ve hata teriminin zaman ve yatay kesitler boyunca olan farklılıkları yakalayabildiği varsayılabilir. Bütün birimlerin verilerinin bir havuzda toplandığı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin analiz edildiği bu model Havuz (Pooled) Regresyon Modeli ya da Sabit Katsayılar Modeli olarak tanımlanmaktadır.⁷³

Panel veri ile yapılan çalışmalarda, birimlere veya birimler ve zamana göre belirlenen farklılıklardan kaynaklanan değişim “Sabit Etkili Modeller” ile incelenebileceği gibi “Tesadüfi Etkili Modeller” kullanılarak da bu değişim ölçülebilmektedir. Bunun sebebi sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybının önlenmek istenmiş olmasıdır.⁷⁴ Tesadüfi etkili modellerde önemli olan faktör birime veya birime ve zamana özel hata bileşenlerinin bulunmasıdır. Ayrıca bu modelde sadece belirlenen ölçekteki kesit, birimler ve zamana göre meydana gelen farklılıkların etkisini değil, örnek dışındaki etkiler de dikkate alınmaktadır.⁷⁵

Tesadüfi Etkiler Modeli’nde β_{1i} tesadüfi değişken olarak alınıp denklem (5) aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir,

$$\beta_{1i} = \beta_1 + \mu_i(5)$$

Şeklinde modellenir. β_1 ana kütle ortalama sabiti olup bilinmeyen bir parametredir ve μ_i , birey davranışlarındaki bireysel farklılıkları dikkate alan gözlenemeyen tesadüfi hatalardır. μ_i ’ler birbirlerinden ve e_{it} ’lerden bağımsızlardır. Modelde yerine konulursa,

⁷²Jeffrey Marc Woolridge, *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, Cambridge, The MIT Press, 2003.

⁷³Prof. Dr. Recep Kök ve Dr. Nevzat Şimşek, *Panel Veri Analizi*, <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/panel2.pdf>, 2009, S.3.

⁷⁴Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data*, 2005, s.25-47

⁷⁵William Greene, *Econometric Analysis*, New Jersey, Prentice Hall, 2003, S.

$$Y_{it} = (\beta_1 + \mu_i) + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_f X_{fit} + e_{it} \quad (6)$$

elde edilir. 6'daki ifade hata bileşen modelinin genel biçimidir. Hata bileşen ifadesi $e_{it} + \mu_i$ formülünden kaynaklanmaktadır. Bu terim iki bileşenin açıklamasından meydana gelmektedir. e_{it} , tüm hataları gösterirken, μ_{it} , bireysel "spesifik" meydana gelen bireysel farklılıkları ve sabit zamana göre bireyler arasındaki değişmeyi gösterir.

3.6. Model Seçimi

Birim kök testleri, zaman serileri analizlerinde araştırmacılar tarafından kullanılan yaygın testlerdir. Zaman Serisi modellerinde otoregresif bir ekonometrik modelde, $y_t = a + by_{t-1} + \varepsilon_t$ denklemi için $|b| \geq 1$ ise birim kökün varlığından söz edilir. Bu denklemde y_t , ilgili değişkenin t zamanındaki değerini ifade etmektedir. y_{t-1} , ise değişkenin bir önceki dönemde aldığı değeri ifade etmektedir. Denklemde a terimini ihmal ederek y_{t-1} içeren ifadeyi sol tarafa atarsak, $y_t - by_{t-1} = \varepsilon_t$ ifadesini elde ederiz. b'nin bir olduğu durumda değişkenin iki dönem arasındaki değeri sağ tarafta kalan rastgele bir terime eşit demektir. Bu ise birim kökün varlığı sebebiyle serinin rastgele bir sürecin etkisinde olduğunu ifade eder. Serinin dönemler arası değişimi tesadüfi olduğu için uzun dönemde varyansı kovaryansı ve ortalaması sabit olmayacaktır. Dolayısıyla birim kök içeren bir serinin durağan olmadığı söylenir.

Panel veri çalışmalarında kullanılan birim kök testlerini iki temel teori ile incelemek gerekir. Birinci grupta yer alan Im, Pesaran, Shin (2003) ve Fisher odaklı testler (ADF ve PP testleri gibi), bireysel birim kök testleri olarak adlandırılmaktadır. Levin, Lin, Chu (2002) Breitung (2000) ve Hadri (2000) birim kök testleri ise ortak birim kök testleri olarak anılmaktadır. 73 ülkeye uygulanacak Çekim Modeli kapsamında, değişkenlerin birim kök sorunu olup olmadığının belirlenmesi için Levin, Lin & Chu, Im, Pesaran and Shin W-stat, ADF - Fisher Chi-square testleri uygulanması gerekmektedir.

Im, Pesaran ve Shin, panel birim kök testinde, Dickey Fuller (ADF) test istatistiğini kullanıp paneldeki her bir birim için ADF hesaplayarak, ADF'lerin ortalama test istatistiğine bakmaktadır. Sonuçlar tablo 3.17' de verilmiştir.

Tablo 3.17**Panel Birim Kök Test Sonuçları**

Metod	İHR		İTH		NOGSYH		TİH/GSYH	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
Levin, Lin & Chu	-8.345	0,0000	-21.902	0,0000	-4.267	0,0001	-8,9434	0,0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-5.211	0,0122	-7.365	0,0167	-5.760	0,0000	-6,0071	0,0000
ADF - Fisher Chi-square	32.988	0,0156	43.009	0,0234	28.113	0,0000	34.442	0,0000

Metod	HBNGSYH		NÜFUS		MESAFE		TİCHACMİ	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
Levin, Lin & Chu	-6,0034	0,0000	-9,0031	0,0000	-8,0326	0,0000	-8,4221	0,0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-4,3730	0,0267	-7,4352	0,0000	-5,2110	0,0000	-7,3367	0,0000
ADF - Fisher Chi-square	45.203	0,0000	38.832	0,0023	-9,2394	0,0000	47.885	0,0187

Her üç test sonucunda değişkenlerin birinci mertebe farkı alındığında durağan olduğu belirlenerek birim kök olmadığını belirten H1 hipotezi kabul edilmiştir. Değişkenlerin birinci farkı alınarak regresyon tahminlemesi gerçekleşecektir.

Panel veri yöntemleri Badi H. Baltagi (2004)'de belirtildiği gibi, havuz (pooled), sabit ve tesadüfi etkilerle gerçekleştirilmektedir. Çalışmada, iki olası tahmin modeli arasında seçim yapabilmek için bazı istatistiksel testler gerçekleştirilmektedir. Modellerdeki tüm değişkenler ülkeler ve zamanlar arasında değişebildiği için temel soru, verinin ülkeler ve zamanlar arasında toplanıp toplanmayacağıdır (pool data). Ülke spesifik etkiler ile zaman spesifik etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için Chow testi kullanılmaktadır. Chow Testi, yapısal değişikliğin olup olmadığının araştırılmasında kullanılan bir testtir. Yapısal değişiklik olduğu düşünülen dönemden bölünerek ayrı ayrı dönemler ve tüm gözlemler için modeller tahmin edilerek artıkların

karelerinin toplamının karşılaştırılması esasına dayanır. Burada boş hipotez altında etkin tahmin edici “pool EKK” iken alternatif hipotez altında etkin tahminci ise “sabit etki” (fixed effect) modelidir.

H_0 : Pooled Model

H_1 : Fixed Effects Model

Tablo 3.18

F (Chow) Testi Sonuçları

Redundant Fixed Effects Tests			
Equation: Untitled			
Test cross-section and period fixed effects			
Effects Test	Statistic	d.f.	Prob.
Cross-section F	1,32431	(-6,78)	0,3453
Cross-section Chi-square	15,7436	6	0,2347
Period F	1,00987	(-6,78)	0,2671
Period Chi-square	6,36465	6	0,2785
Cross-Section/Period F	1,98922	(-15,78)	0,4679
Cross-Section/Period Chi-square	32,4566	15	0,132

Test sonuçlarından da görüldüğü üzere $p > 0,05$ olduğundan havuz (pooled) regresyon yapılması gerektiğini belirten H_0 hipotezi kabul edilir. Chow Testi sonuçları ile pooled model kullanılması belirlendiğinden sabit etki mi yoksa tesadüfi etki modelinin mi uygun olduğuna karar amacıyla kullanılan Hausman Spesifikasyon testinin uygulanmasına gerek kalmamıştır.

3.7. Model ve Veri Setinin Tanımlanması

Ticaret Hacmi ile GSYH, kişi başına GSYH, ihracat, ithalat, GSYH/Ticaret Hacmi ve diğer kukla değişkenleri de dikkate alınır, analiz için aşağıdaki gibi bir Regresyon Modeli kullanılmıştır:

$$Tic.Hacmi_{it} = \alpha + \beta_1 IHR_{it} + \beta_2 ITH_{it} + \beta_3 ME_{it} + \beta_4 GSMH_{it} + \beta_5 GSH_{it} + \beta_6 NU_{it} + \beta_7 TIC/GS_{it} + \beta_8 D_1 + \beta_9 D_2 + \beta_{10} D_3 + \beta_{11} D_4 + \beta_{12} D_5 + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Yukarıdaki 7 numaralı model Bütünleşik Regresyon Modeli seçilerek panel EGLS İki Yönlü Rastlantısal Etkiler (two way random effects) metodu ile tahmin edilmiş ve verilerin analizinde Eviews 7.1 ve Stata programı kullanılmıştır.

Modelde kullanılan değişkenler olası ticaret hacimlerini etkileyen değişkenler göz önünde bulundurularak belirtilmiş, seçim sırasında çekim modelinin ana gerekliliği olan GSYH ve Mesafe değişkenleri modele eklenmiştir.

Tablo 3.19

Çekim Modeli'nde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Tanım
Ticaret Hacmi	i ülkesinin t dönemindeki ihracat ve i ülkesinin t dönemindeki ithalat rakamlarının toplamı
IHR	i ülkesinin t dönemindeki ihracat rakamı - milyon ABD doları
ITH	i ülkesinin t dönemindeki ithalat rakamı - milyon ABD doları
ME	i ülkesinin j ülkesi ile arasındaki mesafesi - km cinsinden
GSMH	i ülkesinin t dönemindeki nominal GSMH'sı - milyon ABD doları
Kişi başı GSMH	i ülkesinin t dönemindeki nominal kişi başı GSMH'sı - milyon ABD doları
Nüfus	i ülkesinin t dönemindeki nüfusu
TC/GS	i ülkesinin t dönemindeki Ticaret Hacminin, GSMH'sına bölümü
D1	i ülkesinin t döneminde j ülkesi ile arasında vize uygulaması olup olmadığı
D2	i ülkesinin t döneminde Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye olup olmadığı
D3	i ülkesinin t döneminde İslam Konferansa Üyeliği'nin bulunup bulunmadığı
D4	i ülkesinin t döneminde AB üyesi olup olmadığı
D5	i ülkesinin j ülkesine ortak sınır paylaşımının olup olmadığı
ε_{it}	hata terimi

Kaynak: Çekim Modeli Veri Seti

Dış ticaret için uygulanan çekim modelinde belirleyici faktörler olan ekonomik büyüklük ve mesafe değişkenlerinin nasıl ölçüldüğünü açıklamak gereklidir. Ekonomik büyüklüğü en iyi ne ifade eder sorusunun cevabı uzun yıllardan beri süren bir tartışma konusudur. En uygun değişken Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'dır. Ancak GSYH'nın hesaplama şekli için cari döviz kurlu nominal GSYH, sabit fiyatlar üzerinden hesaplanmış GSYH ve potansiyel GSYH arasından seçim yapılmalıdır. Satın alma gücü

paritesine göre hesaplanmış GSYH'nın dış ticaret akımlarını açıklamada kullanılması mantıklı değildir, çünkü dış ticaretin uluslararası fiyatlarda gerçekleştiği varsayılmaktadır. Reel GSYH, nominal GSYH'nın tersine bir ülkenin sınırları içinde bir yılda üretilen malların miktarında zaman içinde meydana gelen değişimleri yansıttığı için bir çok çalışmada nominal GSYH seçilmiş ve para cinsi olarak ABD Doları kullanılmıştır.⁷⁶ Bu çalışmada da ekonomik büyüklüğün göstergesi olarak nominal GSYH ve kişi başı nominal GSYH kullanılmış, bu veriler ise Dünya Bankası Veritabanı⁷⁷ kullanılarak oluşturulmuştur.

Mesafe değişkenin ülkeler arasındaki fiziksel mesafeyi ölçmenin yanı sıra transfer maliyetlerini anlamada, ülkenin ticaret yapma tercihini belirlemede çok önemli bir etkisi vardır. Lojistik anlamda gelişmiş olan ülkeler, mesafe farkı olsa da diğer ülke ile ticaret yapmaya devam etmektedir. Bu durumda çalışma kapsamında iki ülke arasındaki mesafenin nasıl hesaplanacağı değerlendirilmelidir. Ticareti yapılan ürünler deniz, kara, hava ve tren yolu gibi farklı yollardan taşınabileceği için mesafe değişkeninin birimi olarak kilometre kullanılmıştır.

Çekim Modeli'nde kullanılan mesafe, ülkelerin başkentleri arasındaki mesafe dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Çekim literatüründe "büyük çember" ("great circle") olarak bilinen mesafe ölçme yöntemi kabul edilmektedir. Mesafesi ölçülmek istenen her ülkenin başkentinin ya da ekonomi merkezinin enlem ve boylam değerleri ile ilgili ülkeler arasında mesafe hesaplanmaktadır. Büyük çember yönteminin formülü 8 numaralı aşağıda ifade edilmiştir,

$$DİST_{ij}=3962.6*\arccos((\sin(Y_i)*\sin(Y_j))+(\cos(Y_i)*\cos(Y_j)*\cos(X_i-X_j)))(8)$$

Buradaki X, radyana dönüştürmek için 57,3 ile çarpılmış derece olarak ölçülmüş olan boylam; Y ise -57,3 ile çarpılmış enlem değeridir.⁷⁸ Büyük çember formülü kullanılarak ülkelerin başkentleri arasındaki mesafeler kilometre hesabı ile ölçülerek çekim modeline eklenmiştir.

⁷⁶E. Christie, Potential Trade in Southeast Europe, A. Gravity Model Approach, Viyana, Vienna Institute for International Economic Studies, 2002, s.14.

⁷⁷Worldbank Indicator, Washington D.C, www.worldbank.org/indicator, 5 Ekim 2010

⁷⁸Anna Golovko, Avrasya Ülkeleri için Çekim Modeli, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi İktisat Kongresi, 2009, http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Golovko_econanadolu2009.pdf, (10.06.2011), ss.6-7.

En basit anlamıyla çekim modeli dış ticaret akımlarını incelemektedir. Bazı çalışmalar bu ticaret akımlarını anlamada ihracat ya da ithalatı, bazı çalışmalar ise her ikisini birden kullanmaktadır. Yürütülen çalışmada hem ihracat hem de ithalat verileri kullanılmıştır. İhracat ve ithalat verileri alınırken uluslararası ticaret akımlarının ABD Doları üzerinden yapılması ve kaynaklarda bu şekilde kullanılıyor olması nedeniyle rakamlar ABD Doları olarak çalışmaya eklenmiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat hacimleri tek bir kaynaktan "Türkiye İstatistik Kurumu" verileri kullanılarak çalışmaya eklenmiştir.

Ülkelerin ticaret hacimlerini oluşturan unsurlar arasında ülke nüfusunun ihtiyaçları da yer almaktadır, bu sebepler "nüfus" da hesaba katılması gereken bir değişkendir. Ülkelerin ticaret hacimlerini anlamada "nüfus" değişkeninin etkisinin anlaşılması için ilgili yıllara ait nüfus verileri Dünya Bankası Veritabanı kullanılarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Ticaret Hacminin GSYH içindeki Payı ticaret hacminin büyüklüğünü açıklamada bir diğer önemli etkidir. Ticaret hacmi çalışmada ithalat rakamı ile ihracat rakamının toplamı olarak ifade edilmiştir. Bu oranın doğru şekilde ifade edilmesi için bu değişken de ayrıca eklenerek ülkenin toplam büyüklüğü içinde ticaretin payı hesaba katılmıştır.

Çalışmadaki kukla değişkenleri incelendiğinde D1 değişkeni ülkeler arasındaki vize uygulamalarını belirtmektedir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler incelendiğinde ülkede yerleşik bulunan esnaf veya işletmenin çalışanlarının diğer ülkeye vize gerekliliği olmadan ziyaret yaparak ticari fırsatları belirlemesinin, yapılacak ticaretin en önemli ön adımlarından biri olduğu varsayılmıştır. Türkiye de son yıllarda bu doğrultuda atılımlarda bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmada iki ülke arasında vize uygulaması olup olmadığı bir değişken olarak dikkate alınmıştır. İki ülke arasında vize muafiyeti var ise "1" vize uygulaması var ise "0" olarak belirtilmiştir.

Ülkeler ekonomik bakımdan üretim kapasitelerini genişleterek verimliliği arttırmak ve bunun neticesinde de toplumsal refah düzeyini yükseltmek amacıyla ekonomik entegrasyonlara girerler. Böylece ekonomik ve siyasi egemenliklerinden

kısmî olarak vazgeçmeleri karşısında toplumsal refahı arttırıcı garantiler alabilirler. Bunun bir sebebi de ülkelerin bölge dışı bloklara karşı daha büyük bir rekabet gücüne sahip olarak, politik alanda daha etkili hale gelmek istemeleri yani politik potansiyelin yükseltmek istenmesidir. Ekonomik entegrasyonların oluşma sebeplerinden biri de bölgesel olarak bir arada yaşamak durumunda olan komşu ülkelerin birbirleri ile çatışmaları yerine güçlerini bir araya getirerek çıkar çatışmalarını önlemektir. Uluslararası ticarete ekonomik birlik içindeki ülkelerin, birbirleri arasında yaptıkları ticareti dışarıda olan bir ülkeye göre tercih ettiği gözlemlenmiştir. Çalışma çerçevesinde ticarete ekonomik birliklerin önemi de Çekim Modeli yardımı ile test edilmektedir. Çalışmada Türkiye'nin 3 farklı ekonomik birlik içerisinde varlığı kukla değişken olarak çalışmaya eklenmiştir. Bu birlikler Karadeniz Ekonomik İşbirliği (D2), İslam İşbirliği Teşkilatı (D3) ve Avrupa Birliği (D4) olarak belirlenmiştir.

Türkiye jeopolitik açıdan Dünya üzerinde iki farklı kıtayı birbirine bağlayan çok önemli bir yeredir. Farklı ülkelere sınırların bulunması, çalışmada daha önce incelendiği gibi özel ticaret anlaşmalarını da beraberinde getirebilmektedir. Çekim modeline göre dış ticaret hacmi üzerinde böyle bir etkinin varlığı Ortak Sınır (D5) kukla değişkeninin çalışmaya eklenmesi ile sorgulanmaktadır.

72 ülkenin Türkiye ile dış ticaret ilişkileri incelenirken Çekim Modeli kapsamında kullanılacak veri seti 1996-2010 yılları arasındaki 15 sene için oluşturulmuştur. 15 senelik zaman aralığı aşağıdaki şartları sağlaması sebebiyle uygun bulunmuştur:

- Çekim Modeli için kullanılacak regresyon analizinde istatistiki açıdan istenilen sonuca ulaşabilmek için tüm değişkenleri analiz etmeye izin verecek yeterli derinlik ve çeşitlilikte veri gerekmektedir. Bu durum 15 senelik veri seti ile sağlanmıştır.
- 15 seneden daha uzun zaman aralıkları için gerçekleştirilen çalışmalar mesafe, birlik üyelikleri, komşuluk gibi unsurların uzun zaman önceki etkilerini hesaba katarak güncel olmayan çıkarımlara sebebiyet verme tehlikesi taşımaktadır.
- Kısa zaman aralıkları ise ülkelerin geçici politik veya ekonomik dalgalanmalar sebebiyle gerçek ticari potansiyellerinin hesaba katılmama riskini taşımaktadır.

3.8. Ampirik Bulgular

Çekim Modeli 1996–2010 yılları arasındaki 15 senelik dönem için Türkiye dahil 73 ülkenin verileri ile çalıştırılmıştır. Çekim Modeli kapsamında havuz regresyon modeli ile gerçekleştirilen analizin istatistikî sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 3.20**Çekim Modeli Sonuç Tablosu**

Dependent Variable: FY				
Method: Panel Least Squares				
Date: 03/01/12 Time: 23:21				
Sample (adjusted): 1996 - 2010				
Periods included: 14				
Cross-sections included: 73				
Total panel (unbalanced) observations: 1017				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
IHR	0,994574	0,001059	938,7942	0,0000
ITH	0,999389	0,000436	2293,639	0,0000
NGS	1.08E-05	3.53E-06	3,062286	0,0023
TC/GS	1.15E+09	13665557	83,83286	0,0000
NGSYH	409,5944	148,6241	2,755908	0,0060
NU	-0,007701	0,235410	-0,032714	0,9739
D1	-307753,0	1048475.	-0,293525	0,7692
D2	-104089,2	979645,9	-0,106252	0,9154
D3	1671281	849006,5	1,968514	0,0493
D4	1862445	915226,6	2,034955	0,0421
D5	1156540	1007562	1,147860	0,2513
ME	-134,4914	168,5591	-0,797888	0,4251
Sabit	-1609614	929260,2	-1,732145	0,0836
R-squared	0,999942	Mean dependent var	1.75E+08	
Adjusted R-squared	0,999941	S.D. dependent var	1.01E+09	
S.E. of regression	7769108	Akaike info criterion	34,58191	
Sum squared resid	6.06E+16	Schwarz criterion	34,64486	
Log likelihood	-17571,90	Hannan-Quinn criter.	34,60581	
F-statistic	1441596	Durbin-Watson stat	2.166.138	
Prob(F-statistic)	0,000000			

Modelde $p < 0,05$ olan değişkenler ticaret hacmi üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve önemlidir. Çalışmada R^2 değerinin 0,99 çıkması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişmeleri %99,9 oranında açıklayabildiğini, F istatistiği p değerinin $< 0,05$ olması ise modelin istatistik olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Ampirik sonuçlar, İhracat, İthalat, Nominal Gayrisafı Yurtiçi Hasıla, Ticaret Hacmi / GSYH, Kişi Başına Düşen Nominal Gayrisafı Yurtiçi Hasıla, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Birliği değişkenlerinin ticaret hacmi üzerinde pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin dış ticaretine olan etkiyi açıklamada belirlenen değişkenlerden Nüfus, Mesafe, Ortak Sınır, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyeliği ve Vize Uygulamalarının ise etkisiz olduğu ortaya çıkmıştır. Dünyada siyasi sınırların yeniden yapılanması, ticari blokların kurulması, ticaret anlaşmaları ve Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşu ile yeni tüketici pazarlarının açılması, ihracatçı şirketler ve kişiler için yeni fırsatlar yaratmıştır. Daha ucuz, daha hızlı ve daha kaliteli üretim yapmak için yarışan rekabetçi üreticilerin ortaya çıkmasını sağlayan teknolojiye Dünya genelinde ulaşılabilir olması Dünya ekonomisini olumlu yönde etkilemiş, böylece günümüz ekonomisinde küreselleşme en önemli başlıklardan biri haline gelmiştir. Aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı, ihracat hacmini artırmak, bir ülkenin büyümesi ve rekabet gücünü artırması bakımından önem taşımaktadır.

- Satışı ve karı artırmak,
- Dünya pazarlarından pay almak,
- Satışta iç pazara olan bağımlılığı azaltmak,
- Piyasa dalgalanmalarını dengede tutmak,
- Fazla üretim kapasitesini satmak,
- Rekabet gücünü artırmak,
- İstihdam yaratmak,
- Dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olmak.

İhracat aynı zamanda üretici firmalara pazar payını artırmak, iç pazarda atıl kalan kapasitelerin değerlendirilmesini sağlamak, iç pazara olan bağımlılığı azaltmak, dış pazarlara giriş yaparak rekabet olanaklarını genişletmek gibi olanaklar sağlayarak kalkınma yolunda çok önemli bir etki sağlamaktadır.

Mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük teorilerine göre uzmanlaşma, dış ticaret faaliyetine giren tarafların kazançlı çıkmasına neden olmaktadır. İhracatın özelinde belirtildiği şekilde ithalat da bir ülkenin sahip olmadığı veya uzmanlaşmadığı alanlarda ticaret yapabilmesine olanak sağlayarak, farklı endüstrilerin hammadde kaynağı ile gelişmesine katkı sağlarken, ülkenin kalkınmasında da önemli bir rol teşkil etmektedir. İhracatın karşıtıdır ve ithalat ile birlikte bir ülkenin dış ticaret dengesini oluşturur. Bu bağlamda ithalat bir ülkenin kalkınması açısından önemli bir etkidir.

Uygulanan modelde ülkelerin ticaret hacimleri ihracat ve ithalatın toplamı olarak hesaplanmıştır. Çekim Modeli kullanılarak yapılan çalışmada anlamlı olan değişkenler temelde ithalat ve/veya ihracat hacmini artırmaya olan etkileri sebebiyle anlamlıdır.

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla GSYH, bir ülke vatandaşlarının verilen bir yıl için ürettikleri toplam mal ve hizmetlerin, belirli bir para birimi karşılığında değeridir. GSYH, o ülkede faaliyet gösteren yabancı ülke yurttaşlarının ürettiği nihai mal ve hizmetleri de kapsar. Çekim Modeli kapsamında GSYH ve Kişi Başı GSYH Türkiye'nin dış ticaret hacmini açıklamada pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptirler. Bireylerin alım güçlerinin yüksek olduğu bir ülkede ticaretin de aynı doğrultuda gelişmesi beklenen bir gelişmedir. Türkiye'nin ülke olarak büyümesinin ve kişi başı GSYH'sını artırmasının ülkenin dış ticaret hacmini olumlu etkilemesi beklenmektedir.

Ticaret Hacmi / GSYH'ya oranı bir ülkenin genel üretim hacmi ve büyümesinde ülkenin gerçekleştirdiği dış ticaretin payını göstermektedir. Bu oran, iktisat literatüründe kalkınmayı belirlemede önemli bir etkiye sahiptir, ve çalıştırılan Çekim Modeli kapsamında da toplam ticaret hacmine olan etkisi pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Ülkenin GSYH'sı içinde ticaret hacminin büyük bir paya sahip olması, yani toplam dış ticaretin ülke ekonomisi içinde hali hazırda yüksek bir payının olması ülkenin ticaret potansiyelini daha da artırmaktadır.

Çekim Modeli, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin dış ticaret hacmini etkilemede pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu belirlemiştir. Bu durum ekonomik

entegrasyonların ülkelerin ticaretlerine olan pozitif etkilerine değerli bir örnek niteliğindedir.

Dünya ekonomisinde 1970'lerin başından itibaren istikrarlı büyüme sürecinden çıkılması, düşük büyüme hızı, işsizlik ve istikrarsız fiyatlar koruma politikalarına olan ilginin yeniden artmasına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucu olarak bazı alanlarda küreselleşme devam ederken bazı alanlarda da yeni bir akım olan bölgesel entegrasyon hareketleri (bölgeselleşme) hız kazanmıştır. Çok taraflı üretim, ticari ve mali ilişkilerin gelişmesi, küreselleşmeye hız kazandırdığı gibi, benzer özelliklere sahip, aynı coğrafi bölge içerisinde olan ülkeleri, güçlerini birleştirici yoğun ilişkiler içerisine de itmektedir. Ekonomik entegrasyon hareketleri gelecekteki küreselleşmeye, geniş çaplı ve serbest bir ticari ve mali bütünleşme ortamına geçişin bir aşaması olarak görülebilir. Fakat gelişmiş ülkeler, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşılaştıkları ölçüde içlerine kapanmakta, koruma politikalarına ağırlık vermekte ve aralarında oluşturdukları blok içerisindeki ilişkileri geliştirmeye öncelik tanımaktadırlar. Bloklamalar arttıkça blok içi ilişkiler önem kazanmakta, bloklar arası ilişkiler ile bloklar dışında kalan ülkelerle ilişkiler ikinci plana itilmektedir. Ekonomik entegrasyonların, çok taraflı serbestleşmeyi güçlendirebildikleri ve sürecin ileride genelleşmesini sağlayabildikleri ölçüde yararlı olabilecekleri gözlemlenmiştir.

Bir bölgesel ve ekonomik entegrasyon örneği olan Avrupa Birliği'nin dış ticarete etkisinin Çekim Modeli ile pozitif ve anlamlı çıkması önemli bir sonuçtur ve beraberinde yeni fırsatlara da işaret eder. Örneğin, Avrupa Birliği'ne üyelik görüşmelerini sonraki aşamaya taşımış ve üye olmuş bir Türkiye'nin ticaret hacmi üzerine etkileri nasıl olacaktır? Avrupa Birliği'nin ticari anlamda etkili olmasını sağlamış uygulamalar ve mekanizmalar hangileridir?

Benzer şekilde, başka bir ülkeler birliği olan İslam İşbirliği Teşkilatı'na üyelik de Türkiye'nin dış ticaret hacmini etkilemede pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Avrupa Birliği'nden farklı olarak çok daha zayıf bir siyasi ve sosyal entegrasyon modeli olsa da dış ticaretin artırılmasına olan ekonomik etkileri ilgi çekicidir.

Avrupa Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın dış ticarete etkilerine bakarak coğrafi, siyasi veya ekonomik yapılanmalara katılmanın Türkiye'nin dış ticaret performansını doğrudan etkilediği çıkarımı yapılabilir. Öte yandan daha dar bir coğrafi bölgede oluşan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Çekim Modeli'ne göre Türkiye'nin ticari performansı üzerinde etki sahibi değildir.

Leamor ve Levindson'un 1995 yılında gerçekleştirdikleri çalışmaya göre Çekim Modeli, coğrafi açıdan yakın ülkelerin birbirleri ile yakınlıklarına bağlı olarak ticari ilişkilerinin geliştini göstermektedir. Coğrafi yakınlığın aynı zamanda dil olarak yakınlık ve lojistik maliyetlerinde optimizasyon sağlaması nedeniyle ticareti artıran bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Leamor ve Levinson'un yaptıkları çalışmaların aksine Türkiye ve 72 ülke arasında uygulanan Çekim Modeli çalışması mesafe (coğrafi yakınlık) ve ortak sınır değişkenlerinin Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen faktörler arasında olmadığını ortaya koymuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu sebebiyle ortaya çıkması beklenen ticari etkinin Ortak Sınır olan ülkelerle gerçekleşmediği ve bununla bağlantılı olarak mesafe değişkeninin de önemsiz olduğu görülmüştür.

Çekim Modeli'ne göre Mesafe Türk ihracatçısı veya ithalatçısı için öncelikli bir etkiye sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Türk iş dünyası lojistik ile ilgili ihtiyaçlarını doğru bir şekilde yönetebilmekte, ürün ve hizmetleri Dünya'nın her bir yanına ulaştırabilmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olmaması ve vize uygulamaları son dönemde ekonomik işbirlikleri üzerindeki etkileri sebebiyle mercek altına alınan konulardır. Türkiye komşu ve yakın ülkeler ile "Sıfır Sorun Politikası" izlemekte ve vize uygulamalarını kaldırmaktadır. Çalışma kapsamında bu etkiyi değerlendirmek için vize uygulaması bir değerşken olarak Çekim Modeli'ne eklenmiştir. Ancak, vize uygulamasının Türk iş dünyasının 1996-2010 yılları arasındaki dış ticaret hacmini etkilemede önemli bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Çekim Modeli'nin yukarıdaki değerşkenler ile ticaret hacmini açıklamaktaki başarısı $R^2 = 0,99$ sonucuyla anlamlı bulunmuştur. Bunun yanısıra modelin işlerliğini

kanıtlamada gücünü ölçmek için Wooldridge Auto-correlation Test (Wooldridge Oto-Korelasyon Testi) ve Likelihood Ratio (Olabilirlik Oranı Testi) analizleri yapılmıştır.

Bu modelin varsayım testinde ilk olarak oto korelasyon için Wooldridge Testi uygulanmıştır. Çalışmada modellerin tahmini öncesinde değişen varyans ve oto korelasyon problemleri de incelenmektedir.

İlk olarak olasılık oranı (likelihood ratio, LR) testi güçlü bir biçimde hata varyanslarının ülkeler spesifik olduğunu öngören sabit varyanslılık (homoscedasticity) boş hipotezini kabul etmektedir.

Tablo 3.21

LR Test Sonuçları

LR Test	F değeri	Olasılık
2566.90	27,32	0.451

$p > 0.05$ olduğundan homoskedasite kabul edilmiştir.

Ho: Oto-Korelasyon yok

H1: Oto-Korelasyon var

Tablo 3.22

Wooldridge Oto-Korelasyon Test Sonuçları

Wooldridge Test	F değeri	Olasılık
267.009	32534	0,6422

$P > 0.05$ olduğundan Oto-Korelasyon olmadığı anlaşılmıştır. Wooldridge Oto-Korelasyon testi Stata programı kullanılarak yapılmıştır.

Model çıktılarında herhangi bir varsayım sapması ve/veya teknik bir problem çıkmadığı belirlenmiştir. Panel modellerde R^2 değeri %99 gibi çok yüksek bir değer

olduğunda bağımsız değişkenlerin tam içsel karakterde olmayıp aynı zamanda dışsal özellikler de taşıyabileceği, bu durumda modelin eş-anlı bir denklem sistemi üzerinden çözümlenmesi gerektiği Literatürde belirtilmiştir. Buradan hareketle, içsel değişkenlerin aynı zamanda dışsal karakter de taşımaları durumu için; her bir bağımsız değişken bağımlı olarak modele alınarak R^2 değerlerine bakılmış, anlamsız olan bağımsız değişkenler modelden çıkarılmış ve yüksek R^2 değerleri olmadığı görüldüğünden bağımsız değişkenlerin içsel karakter özelliği taşıdığı, feed-back (eş-anlı) bir bağlantının olmadığı anlaşılmıştır. Model deneme sonuçları EK 1’de verilmiştir.

Değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı için korelasyon matrisine bakılmıştır. Çoklu doğrusal bağlantı, bağımsız değişkenler arasında doğrusal (ya da doğrusala yakın) ilişki olmasıdır.

Tablo 3.23

Çoklu Doğrusal Değişken Test Sonuçları

	FX1	FX2	FX3	FX4	FX5	FX6	FY
FX1	1,000000	0,636812	0,491784	0,060073	0,363886	0,015669	0,808683
FX2	0,636812	1,000000	0,526215	0,045826	0,221280	0,106866	0,968223
FX3	0,491784	0,526215	1,000000	-0,000736	0,336543	0,399212	0,560127
FX4	0,060073	0,045826	-0,000736	1,000000	-0,019259	-0,005672	0,074429
FX5	0,363886	0,221280	0,336543	-0,01926	1,000000	-0,041888	0,286326
FX6	0,012669	0,106866	0,399212	-0,00567	-0,041888	1,000000	0,086542
FY	0,808683	0,968223	0,560127	0,074429	0,286326	0,086542	1,000000

Matristen görüleceği üzere modelin bağımsız değişkenleri arasında %70’i geçen ve çoklu bağlantı sinyali veren bir duruma rastlanmamıştır. Oto-Korelasyon ve Homosedastisite testleri olumlu sonuç vermiştir ve exogeneity problemi oluşmamıştır. Böylece model sağlam (robust) olabilmesi için bütün şartları yerine getirmiş ve varsayımları sağlamıştır. Tahmin sonuçları güvenilir biçimde yorumlanabilir.

4. SINIR TİCARETİ KAVRAMI VE SINIR TİCARETİNİN KALKINMAYA ETKİSİ

Ekonomik ve siyasal sınırların görünmez olduğu günümüz dünyasında ülkeler arası ticaret ülke gelişimlerinde ve ekonomik düzlemde çok önemli bir yere sahiptir. Ülkeler dış ticaret hacimlerinde hedeflenen gelişime ulaşabilmek için gerek bölgesel ve ekonomik entegrasyonlara üye olmak, gerekse ticaret anlaşmaları ve teşvikler ile ticarete olan ilgiyi artırmaya çalışmaktadırlar.

Bölgesel kalkınma perspektifinde, sınır ticareti ile iki ülkenin sınır illerinde yaşayan halkın kalkınması, ve buna bağlı olarak bölge ekonomisinin güçlenmesi ve bölge halkının ekonomik refaha ulaşması beklenmektedir. Ortak sınırın iki ülkeyi sosyal, siyasal ve ekonomik yapıların yanında dil yakınlığı sebebiyle de teşvik etmesi ve hem ülkeler arası toplam ticaret hacmini hem de ülkelerin sınır illerindeki ticareti olumlu yönde etkilemesi beklenir. Buna rağmen kalkınmanın dış ticaret ile olan ilişkisi, mesafe ve ortak sınır gibi değişkenler beşinci bölümde Çekim Modeli kullanılarak analiz edilmiş ve kara sınır komşuluğuyla ilgili önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre bir ülkenin Türkiye'ye komşu olmasının Türkiye ile gerçekleştirdiği toplam ticaret hacmine anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Çekim Modeli'nin sonuçları farklı şekillerde değerlendirilebilir. Ülkeler arasındaki coğrafik mesafenin önem kaybediyor olması ve yeni ekonomik düzende fiziki uzaklığın etkisinin azalması beklenen ve Çekim Modeli ile de teyit edilen bir gelişmedir. Bu bağlamda ortak sınır sahibi olmanın azalan etkisi de mesafenin azalan önemi ile paralel bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Öte yandan sınır paylaşan iki ülkenin bundan ticari anlamda kayda değer bir fayda elde etmeyeceği, herhangi iki ülkeye göre daha etkin bir ticari ilişki yürütmeyeceğini iddia etmek de gerçekçi olmayacaktır. Aksine, sınır ticareti bölgesel ekonomiyi kuvvetlendiren bir kaynaktır. O zaman Çekim Modeli neden Türkiye için ortak sınırın önemsiz olduğunu ortaya çıkarmıştır ve bu nasıl yorumlanmalıdır? Çekim Modeli çalışmasının sadece gerçekleşmiş olan geçmişe dönük veri seti ile yürütüldüğü akılda tutulmalıdır. Ortaya çıkan sonuç 1996-2010 yılları arasında ülkelerin Türkiye ile gerçekleşen toplam ticaret hacimleri incelendiğinde Türkiye'ye komşu olan ülkelerin daha avantajlı bir durumda

olmadığı, komşuluğun ticaret hacmi üzerinde etkili olmadığıdır. Bu durum belirtilen zaman aralığında Türkiye'nin yeterli düzeyde bir bölgesel entegrasyon oluşturamadığı veya komşu ülkelerle ticari ilişkilerini canlandırmaya destek olacak yatırımlar yapmadığı şeklinde de yorumlanabilir. Türkiye ortak sınır sahibi olduğu ülkelerle daha farklı bir ticari ilişki kurabilseydi Çekim Modeli kullanıldığında ortak sınır değişkeni anlamlı çıkar mıydı? Bu sorunun cevaplanabilmesi için sınır ülkeleri ile olan ticaretin incelenmesi, sınır ticaretinin güncel durumda işlevselliğinin sorgulanması ve işler hale gelmesi için fırsatların belirlenmesi önem taşımaktadır. Türkiye'nin birinci kuşak komşu ülkeler ile kurduğu ekonomik ve siyasal ilişkilerin ancak son 5 yılda ciddi bir aşama kaydetmesi Çekim modeli aracılığıyla kara sınırı varlığı ve fiziki yakınlığın Türkiye'nin dış ticaretine ve kalkınmasına ne ölçüde katkı sağladığının test edilmesini zorlaştıracaktır. Bu nedenle en az 2015 yılına kadar oluşacak verilerin ışığında söz konusu bağımsız değişkenlerin Çekim Modeli aracılığıyla etkinliğinin test edilmesi mümkün olabilecektir. Bu temel gerçekten hareketle 1996-2010 dönemi dikkate alındığında sınır komşuluğu ve sınır ticaretinden çok bölgesel ekonomik işbirliği süreçlerinin içinde olmak ve ekonomik açıdan daha güçlü ekonomiler ile dış ticaret ilişkisinin Türkiye'nin kalkınmasına daha fazla katkı sağladığı Çekim Modeli ile test edilmiştir. Ancak Türkiye'nin dış ticaret yapısında gözlenen eksen kayması önümüzdeki dönemde sınır ticaretinin ve Türkiye'nin kalkınmasının katkılarının istatistik olarak daha anlamlı bir hale gelmesini sağlayacaktır.

Bu bölümde sınır ticaretinin bugünkü durumu, potansiyeli ve doğru yapısal değişimler ve desteklerle ne şekilde gelişebileceği analiz edilecektir.

4.1. Sınır Ticareti Kavramının Tanımı

En geniş tanımıyla dış ticaret, uluslararası mal ve hizmet alışverişidir. Sınır ticareti, kara ve deniz sınırı bulunan ülkelerin aralarında gerçekleştirdikleri özel anlaşmalar ile tanımlanmış, Türkiye'de ise Bakanlar Kurulu kararları ile yetkilendirilmiş, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlığı tarafından yürütülen

özel bir ticaret şeklidir. Sınır ticareti, kıyı sınırlarını da dahil etmesi nedeniyle, bazen kıyı ticareti olarak anılmaktadır.⁷⁹

Sınır ticareti iki ülkenin ileride yaratabilecekleri dış ticaret için zemin hazırlamakta ve sınır bölgesinde yaşayan halkın ekonomik olarak güçlenmesini sağlamaktadır. Ülkeleri sınır ticaretine yönelten nedenlerin başında taşıma maliyetlerinin azalıyor olması, yakın komşuluk ilişkileri, dil bariyerinin daha düşük olması sayılabilir. İhracat ve ithalat işlemlerinde uygulanan bazı formalitelerin bu tür ticarete uygulanmaması da sınır ticaretinin yoğunluğunu artırmaktadır.⁸⁰

Sınır ticaretinin amaçlarını sıralayacak olursak,

1. Bölge ekonomisini canlandırmak ve bölgeye yatırım çekmek,
2. Bölge istihdamını artırmak,
3. Sınır şehirlerini yaşamak için çekici hale getirmek,
4. Dış ticaret için gerekli bazı prosedürleri kaldırarak yerli esnafın ticaret iştahını artırmak,
5. Sınır şehirlerinde yaşanan temel sorunlardan biri olan yasa dışı ticarete konu olabilecek faaliyetlerin önünü kesebilmek için yerli halkı ticarete teşvik edebilecek mekanizmalarının oluşturulmasını sağlayarak vergi kayıplarını engellenmek,
6. Bölge halkının taşıma maliyetlerinden kurtarılarak daha ucuza mal temin etmesini sağlamak.

Sınır ticareti yapma hakkı sadece ilgili ilde en az üç aydır faaliyette bulunan tüzel kişilere verilmiştir. Sınır ticaretinin amacına uygun olarak yürütülmesinde ilgili Valilikler sorumludur. Sınır ticareti işlemleri, Vali veya Vali Yardımcısı başkanlığında

⁷⁹Uğur Güllülü, Burcu Candan, Şükrü Yapraklı ve Kerem Karabulut, Gürbulak, Dilucu ve Türkgözü Sınır Kapılarından Geçiş Yapan Kişilerin, Bu Kapıdan Gerçekleştirilen Ticaretin Boyutu ile ilgili Bilgi Düşünce ve Tutum Araştırması, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Araştırma Projesi, s.388.

⁸⁰Mehmet Kara, Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'deki Sınır Ticaretinin Değerlendirilmesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2005, s.65.

toplanan ve oybirliğiyle karar alan İl Değerlendirme Kurulu'nca tanzim edilen Uygunluk Belgesi kapsamında gerçekleştirilmektedir. Ticaret yapma hakkı Valiliklerin kuracağı şirket, vakıf, vb. kurumlara yasaklanmıştır. İthal edilen ürünlerin il dışına çıkarılması halinde "belge iptali" gibi cezai şartlar uygulandığı gibi direkt ceza kesilmesi de mümkündür. 1.12.2008 tarihli ve 2008/14451 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile sınır ticareti yapmaya yetkili sınır illeri, sınır kapıları ve sınır ülkeleri tablodaki şekilde değiştirilmiştir. Bakanlar Kurulu'nca 1.12.2008 yılında verilen karardan farklı olarak sınır kapılarına İran'a Iğdır'dan açılan Gürbulak Kapısı eklenmiştir.

Tablo 4.24

Sınır Şehirleri ve Sınır Kapılarının Açıldığı Ülkeler

Yetkili Sınır İli	Yetkili Gümrük Kapısı	Ülke
Artvin	Sarp	Gürcistan
Ardahan	Türkgözü	Gürcistan
Iğdır	Dilucu	Nahçıvan
Iğdır	Gürbulak	İran
Ağrı	Gürbulak	İran
Van	Kapıköy	İran
Hakkari	Esendere	İran
Şırnak	Habur	Irak
Mardin	Nusaybin	Suriye
Şanlıurfa	Akçakale	Suriye
Gaziantep	Karkamış	Suriye
Kilis	Öncüpınar	Suriye
Hatay	Cilvegözü	Suriye

Kaynak: T.C Gümrük Müsteşarlığı, 2011

22.4.2010 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca verilen "Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar"ın yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığı'nın 5.4.2010 tarihli ve 13919 sayılı yazısı üzerine, 14.5.1964 tarihli ve 474 sayılı Kanunun 2'inci maddesi ile 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun 16'ncı ve 172'inci maddelerine göre,

1. İthalat değer limitleri 50 milyon ABD Doları'na kadar tarım ürünleri ve 50 milyon ABD Doları'na kadar sanayi ürünleri olmak üzere ülke bazında yıllık toplam tutarın azami 100 milyon Dolara kadar olması kaydıyla, söz konusu sektörel değerlerin ilgili sınır illerine paylaştırılması suretiyle tespit edilir. Bu kapsamda yapılacak ithalat değer limitlerinin tespitinde ilgili sınır illerinin nüfusu göz önünde bulundurulur.
2. Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından bildirilen ithalat kotaları veya ithalat değer limitleri, ilgili valiliklerce beş iş gün içinde ilgili meslek kuruluşları aracılığıyla esnaf ve tacire duyurulur.

Bakanlar Kurulu kararından da anlaşılacağı üzere sınır ticareti yapmaya yetkilendirilmiş şehirler ve gümrük kapıları önceden belirlenerek Resmi Gazete'de ilan edilmektedir. İthalat kotaları Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından belirlenerek, ilgili Valiliklere tebliğ edilir ve esnafa bildirilir.

4.2. Sınır İllerinin Genel Dış Ticaret Hacimlerinin İncelenmesi

Sınır illerinin 2010-2011 ve 2012 Mart tarihleri arasındaki ihracat hacimleri Tablo 4.25'de detaylı olarak incelenmiştir.

Tablo 4.25

Sınır İlleri Bazında İhracat Rakamları (milyon ABD Doları)

İl Bazında İhracat	2010	2011	2011 Ocak-Mart	2012 Ocak-Mart	2011 % Pay	2010-2011 Değişim	2011-2012 Değişim Ocak - Mart
İstanbul+Kocaeli	62.616.215	73.769.613	17.031.657	19.746.172	55,8%	17,8%	15,9%
İzmir	6.678.986	8.070.904	1.939.656	2.253.518	6,4%	20,8%	16,2%
Bursa	10.673.812	11.690.588	2.981.872	2.878.417	8,1%	9,5%	-3,5%
Sınır Şehirleri Toplam	7.250.019	9.360.136	2.126.349	2.400.143	6,8%	29,1%	12,9%
Gaziantep	3.517.993	4.760.095	1.009.140	1.315.375			
Hatay	1.697.293	2.049.588	558.945	488.396			
Şırnak	624.800	909.895	199.317	227.062			
Mardin	563.835	803.943	158.144	211.744			
Hakkari	308.794	339.081	80.690	69.286			
Şanlıurfa	173.072	147.375	43.038	27.950			
Edirne*	79.095	60.169	17.827	13.147			
İğdır	101.692	98.079	21.495	15.407			
Ağrı	76.904	77.609	15.209	9.500			
Artvin	61.115	62.035	11.560	14.370			
Kilis	23.296	30.546	5.799	3.583			
Van	18.824	20.126	4.555	4.025			
Ardahan	3.306	1.595	628	299			
TR Toplam Dış Ticaret	113.883.219	134.915.252	31.420.455	35.366.693	100,0%	18,5%	12,6%

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, İllere Göre Dış Ticaret, İllere Göre İhracat, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7173D4A4-D8D3-8566-452001910DD1747A>, (Nisan 2012)

Tablodan da görüleceği üzere 2010 – 2011 yıllarında Türkiye'nin toplam ihracatının %18,5 büyüdüğü yerde sınır şehirleri toplamının büyüme oranı %29,1 seviyesindedir. Ancak tüm sınır şehirlerinin 2011 yılı ihracatı Türkiye'nin toplam ihracatının toplam %6,8'ini oluştururken, bir sanayi şehri olan İzmir %6,4 pay almaktadır. Bu tip bir karşılaştırma sonucunda söylenebilir ki sermayenin tek şehre toplanmasına karşın (İzmir örneği), Türkiye'nin farklı bölgelerine de ulaşarak sınır şehirlerine dağılması ile sınır şehirleri toplam ihracatı önemli ölçüde artırma şansına sahiptir.

2010 yılından 2012 yılı Mart ayına Türkiye'nin gelişmiş şehirleri ile ve sınır şehirlerindeki firma sayıları aşağıdaki Tablo 4.26'da gösterilmiştir.

Tablo 4.26

Sınır İlleri Bazında İhracatçı Firma Sayısı

İl Bazında İhracatçı Firma Sayısı	2010	2011	2011 Ocak-Mart	2012 Ocak-Mart	2010 % Pay	2010-2011 Değişim	2011-2012 Değişim Ocak - Mart
İstanbul+Kocaeli	27.545	29.508	18.686	20.047	54,8%	7,1%	7,3%
İzmir	3.920	4.190	2.678	2.831	7,7%	6,9%	5,7%
Bursa	2.960	3.415	2.133	2.352	6,4%	15,4%	10,3%
Sınır Şehirleri Toplam	2.483	2.726	2.436	2.592	7,6%	9,8%	6,4%
Gaziantep	1.086	1.189	775	839			
Hatay	675	739	472	448			
Şırnak	220	236	170	154			
Mardin	207	232	142	160			
Hakkari	107	86	54	61			
Şanlıurfa	131	152	90	75			
Edirne*	81	68	40	35			
İğdır	102	115	80	75			
Ağrı	54	56	32	34			
Artvin	88	91	61	55			
Kilis	29	28	20	17			
Van	50	54	31	29			
Ardahan	3	3	2	2			
TR Toplam İhracatçı Firma Sayısı	50.379	54.562	34.071	36.568	100,0%	8,3%	7,3%

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, İllere Göre Dış Ticaret, İllere Göre İhracat, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7173D4A4-D8D3-8566-452001910DD1747A>, (Nisan 2012)

2010 yılı ile 2011 yılları arasındaki firma sayılarının değişimleri incelendiğinde sınır şehirleri toplamının %9,8 artış gösterdiği görülmektedir. Bu hızlı değişim aynı şekilde 2011 yılından 2012 yılının Mart ayına da %6,4 olarak gerçekleşmiştir. Sınır illerindeki ihracatçı firma sayılarının bir yükseliş trendinde olması ticaretin bu bölgelerde hızlandığına bir gösterge şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 4.27**Sınır İlleri Bazında Kişi Başı Mevduat Miktarı ve Açılan / Kapanan Şirket Sayıları
(milyon ABD Doları)**

İller	Kişi Başına Düşen Mevduat Miktarı 2011 / TL	Açılan Şirket Sayısındaki Değişim Oranı ((TA11-TA10)/TA10)*100	Kapanan Şirket Sayısındaki Değişim Oranı ((TK11-TK10)/TK10)*100
İstanbul	255.194.946	10,4%	55,0%
İzmir	33.120.539	8,4%	33,7%
Bursa	13.873.634	13,8%	2,7%
Ağrı	590.819	43,7%	57,7%
Artvin	515.682	6,5%	100%
Gaziantep	3.935.165	7,4%	8,3%
Hakkari	283.055	-9,4%	-82,7%
Hatay	4.806.950	34,1%	-13,4%
Mardin	672.011	18,7%	77,4%
Şanlıurfa	1.262.440	19,2%	9,6%
Van	877.856	24,3%	11,2%
Şırnak	348.288	14,2%	31,3%
Ardahan	204.952	10,9%	36,7%
Iğdır	324.152	10,6%	116,2%
Kilis	134.290	15,5%	-7,4%

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Banka ve Sektör Bilgileri- İstatistik Raporları, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Default.aspx, Türkiye İstatistik Kurumu, Resmi İstatistik Programı, www.tuik.gov.tr, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Bilgi Erişim Müdürlüğü, <http://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.aspx>

Kişi başına düşen mevduat miktarı tabloda ildeki mevduat rakamının, il nüfusuna bölümü ile elde edilmiştir. Bu bağlamda sınır şehirlerinin mevduattan aldıkları payların Türkiye'nin büyük şehirlerine oranla düşük kaldığı görülmektedir. Ancak ticaretteki hareketi ifade eden açılan / kapanan şirket sayılarındaki hareketliliğin, yine sınır şehirlerinde daha yoğun gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 4.28**Sınır İlleri Vergi, Kredi ve İhracat Değerleri (milyon ABD Doları)**

İller	Tahakkuk Eden Vergi Miktarı 2011	Kullanılan Kredi Miktarı 2011	İlin İhracat Hacmi 2011	İlde Gümrük Varlığı
İstanbul	5.381.294.069	194.993.982	61.464.725	1
İzmir	914.257.646	26.646.474	8.071.403	1
Bursa	592.473.353	13.821.280	11.691.922	1
Ağrı	4.373.321	397.377	77.609	1
Artvin	5.275.057	550.128	62.067	1
Gaziantep	196.587.911	7.647.895	4.761.033	1
Hakkari	2.394.246	167.446	339.081	1
Hatay	73.498.945	5.656.334	2.050.161	1
Mardin	29.636.824	900.550	804.153	1
Şanlıurfa	29.561.588	1.969.311	147.594	1
Van	18.435.533	1.012.314	20.126	1
Şırnak	10.229.637	324.210	909.984	1
Ardahan	732.964	202.418	1.595	1
Iğdır	3.329.257	306.687	98.089	1
Kilis	1.113.761	201.056	30.546	1

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, İstatistikler, www.bumko.gov.tr, Türkiye Bankalar Birliği, İstatistiki Raporlar, http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Tum_Raporlar.aspx, T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=index&CFID=1097524&CFTOKEN=71310495>, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, T.C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı, <http://www.gumrukticaret.gov.tr/>

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu'nun (URAK) yayınladığı İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010 çalışmasında onuncu sırada yer alan Gaziantep sınır ilinin 2011 yılında tahakkuk edilen vergi miktarına bakıldığında diğer sınır illerinden çok daha yüksek olduğunu, aynı şekilde İhracat ve Kullanılan kredi miktarının da benzer bir seyir gösterdiği görülmektedir. Bu noktada ticaret hacminin ilin kredi miktarı ve tahakkuk edilen vergi miktarını da etkilediği söylenebilir. Tüm sınır illerinin toplam ihracat hacmi toplamına bakıldığında 9.302.038 olduğu ve bu rakamın İzmir'in toplam ihracat rakamından fazla olduğu görülmektedir. İzmir'in Türkiye'nin gelişmiş ikinci şehri olduğu göz önünde bulundurulduğunda sınır illeri ihracat performansında

yapılacak olumlu yönde bir düzenlemenin sınır illeri hacimlerinde daha yüksek bir potansiyele ulaşmak için tetikleyebileceği görülmektedir. Benzer şekilde sınır şehirlerinin 2011 yılı toplam kredi miktarı 19.335.726 olduğu ve tahakkuk eden vergi miktarının ise 375.169.045 olduğu görülmektedir. Bu büyüklükler Türkiye'nin ortak sınır ülkeleri ile yarattığı ticaret potansiyelini daha da artırabilecek potansiyele sahip sınır şehirlerinin önemini göstermektedir.

4.3. Sınır Ticaretinin Ulusal ve Bölgesel Kalkınmaya Etkileri

Ülkelerin birbirlerine yakınlığı ve bu yakınlıktan doğabilecek ticari olanakların ve fırsatların varlığı, ülkeleri aralarında özel bir takım anlaşmalar ile ticaret yapmaya teşvik etmektedir. Bu özel anlaşma şekillerinden en küçüğü komşu ülke için belirlenen olanaklar ve ticareti kolaylaştırma mekanizmalarıdır. Bunlar sınır ticaretinin yapılabilmesine uygun yapısal değişiklikleri hayata geçirmek, kilit sektörlerde daha büyük montanlı ihracata yönelik teşvikleri canlandırmak, bir sonraki adımda ise ülkelerin bir araya gelerek ticari birlikler oluşturmaları ve serbest ticaret yapmaları olarak özetlenebilir. Türkiye'nin kalkınma tarihi incelendiğinde, kalkınma kavramının bölgesel bir eksene kaydığı daha önce de vurgulanmıştır. Sınır ticaretinin bu bölgesel kalkınmaya ve olası dış ticarete olan etkisini anlamak için Türkiye'de sınır ticareti denildiğinde nasıl bir tablo ortaya çıktığını iyi analiz etmek gereklidir.

Türkiye'de sınır ticaretinin temel hedefi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin daha az gelişmiş olmasının getirdiği olumsuzlukların giderilmesi ve sınır şehirlerinin kalkınmasıdır. Ancak bu bölgelerin üretim ve sanayi merkezlerine uzak oluşu, iklim şartlarının tarım için daha az elverişli olması, yeterince yatırım almıyor olması ve ulaşım şartlarının yetersiz oluşu, kalifiye elemanların bölgeye çekilmesinde yaşanan zorluklar bölgesel kalkınma önünde büyük engellerdir. Sayılan tüm bu şartlar çerçevesinde özel sektörün bölgeye olan ilgisi ancak sınırlı düzeydedir. Tüm bu etkenler göz önüne alındığında sınır ticaretini teşvik edecek mekanizmaların ortaya koyulması bölgesel kalkınma yolunda en önemli adımlardanıdır. Bu nedenle öncelikle, sınır komşusu ülkeler ile olan ticari yakınlığın gözden geçirilmesi gereklidir. Çünkü sınır komşusu ülkelerle dış ticaretin artırılması da yakın bölgelerin sınır şehirlerine olan ilgisini uyandırabilecek bir gelişmedir.

Türkiye'nin sınır komşuları ile gerçekleştirdiği sınır ticaretinin kapsamına bakıldığında geçtiğimiz yıllarda öne çıkan ürünlerin başında motorinin geldiği görülmektedir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda sınır ülkesinden motorini getirmek için devreye giren nakliye şirketlerinin bu durumdan yoğun olarak faydalandığı ve bunun diğer hizmet sektörlerini de devreye soktuğu anlaşılmıştır. Nakliye işi ile uğraşan şirketler, bu şirketlere hizmet veren yol üstü restoranları, kamyonu süren şoför ve muavin başta olmak üzere hizmet sektörü sınır ticaretinden fayda görmüştür. Gelişim ve ticaretin bölgeye olan etkisi zincirleme bir etkidir. Bunun sebebi sınır ticareti yapılan bölgede gerçekleşen ticaretin, standart ihracat işlemine göre bürokratik olarak daha kolay düzenlenmesidir. Örneğin, sınır ticareti yapmak için "sınır ticareti belgesi" gereklidir ve her ilin Valiliği'nden kolay bir şekilde temin edilebilmektedir. Ayrıca sınır ticaretinin desteklenmesi amacıyla uygun tarifeler ve vergi indirim teşvikleri sağlanmaktadır. Sektörlerin birbirlerini zincirleme etkilediği bu eksende sağlanan teşvik ve fırsatlar bölgenin kalkınması için çok önemli adımlardır.

Komşu ülkelerle ticaretin artırılması, yakın pazarların yanında yeni pazarların da ülkeye olan ilgisini uyandıran bir unsurdur. Ülkeler sınır ticareti yoluyla yeni pazarlara girdiklerinde bu durum kendi dış ticaretlerinin altyapısını kuvvetlendirdikleri anlamına da gelir. Bazen de Türkiye'nin başka bir yerinden taşıma maliyeti nedeniyle pahalı olabilecek ürünler sınır ticareti ile çok daha ucuza temin edilebilmektedir. Sınır Ticareti bölge insanının girişimciliğe olan ilgisini de artırmaktadır. Normal dış ticarete ancak belirli bir birikim seviyesine ulaşılabildiğinde gerçekleştirilebilen ticari faaliyet sınır ticareti ile yerel halka açılmaktadır. Girişimcinin gelir kazandığını gören diğer girişimciler de güven kazanarak yatırımlara başlamışlardır.⁸¹

Bölgesel sınırların yok olmaya başladığı günümüz dünyasında, ülkeler arası ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişiminde dış ticaretin çok büyük bir rolü vardır. Dış ticarete komşu ülkelerin paylarının artırılması, bu ülkelerin gelişmişliklerinden faydalanmak suretiyle bölge ekonomisinin kalkınmasında atılması zor ama büyük bir adım olacaktır. Ekonomik entegrasyonun yanı sıra bölgesel işbirliği ile de komşu

⁸¹Fuat Altundal ve Mustafa Tan, Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu, 2008-26, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s.47.

ülkelerle ticaret geliştirilebilir.⁸² Bölge ekonomisinin iyileşmesinin ülke ekonomisini de iyileştirmesi beklenmektedir.

Ancak ortak sınırın getirdiği fırsatların Türkiye için yeterli şekilde kullanılmadığı görülmektedir. Çekim Modeli çalışması sonuçlarında ortak sınır faktörünün Türkiye'nin 1996-2010 yılları arasındaki dış ticaret hacminin gelişmesine bir etki sağlayamıyor olduğunun görülmesi, sınır ticaretinin ve komşu olmanın getirdiği fırsatların yeterince değerlendirilemediğinin göstergesidir. Komşuluk ilişkisi nedeniyle dış ticaret gerçekleştirilen ülke ile sınır ticaretinin de artacağı varsayımlarının ışığında, arzu edilen düzeyde gerçekleşmeyen ticaret kaybedilen potansiyeli göstermektedir. Bu bağlamda sınır ticaretinin beraberinde getirdiği sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri incelenmelidir.

4.4. Sınır Ticaretine İlişkin Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Sınır Ticaretinin ilk uygulamaya koyulduğu ve özellikle akaryakıt ithalinin serbest olduğu dönemlerde, yurtdışından gelen ürünlerin il ihtiyaçlarına göre tespit edilmesi gerekirken, dış ülkelerden sınır ticareti yoluyla getirilen ürünler daha ucuz maliyetli olarak ülkeye sokulduğu tespit edilmiştir. Herhangi bir kısıtlamaya gidilmediği için bu ürünler normal ithalatın yerini almış ve imalatçı firmalar ve kurumlar aleyhine haksız rekabet oluşmuştur. Bu durum devletin vergi ve gelir kaybına neden olmuştur. İthal edilen bu ürünlerin sınır ilinden diğer şehirlere geçiyor olması da sorunun ülke çapında büyümesine neden olmuştur.

Bu durumun önüne geçebilmek için 2003/5408 sayılı Sınır Ticaret Merkezlerinin Kurulmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı ile sınır ticaretine kısıtlamalar getirilmiştir. Sınır ticaretine uygulanan desteklerin istenmeyen sonuçları arasında vergi gelirlerinin azalması yer almaktadır. 1997-1999 yılları arasında akaryakıt ürünleri ithalatında, normal ithalata göre vergi indirimleri verilmiş olmasından ötürü Maliye Bakanlığı 3,5 milyon ABD Doları kaybı olduğunu açıklamıştır.⁸³ Ayrıca sınır ticareti yoluyla gerçekleşen ithalat sırasında kalite kontrol problemleri ortaya çıkmaktadır. Irak ve İran'dan giren gümrüksüz motorinin kükürt ve asit oranlarının çok

⁸²Halit Hanoğlu, Sınır Ticaret Merkezleri, No: Gümrük Kontrolörler Birliği, 2008, s,102.

⁸³Altundal ve Tan, Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu 2008, s,50

yüksek olduğu, çevreyi kirlettiği, asfaltı bozduğu, motor çeperini, piston ve silindiri aşındırdığı, motor yağını kirlettiği, yakıt tüketimini artırdığı, çabuk parladığı için yangına neden olduğu uzmanlarca ifade edilmiştir.⁸⁴

Sınır ticaretinin güncel durumu incelendiğinde Türkiye'deki mevcut ihtiyacı karşılayamadığı, bölge ekonomisine ve halkına katkı sağlayacak düzeyde olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum karşısında 2010 yılında sınır illerinin Sanayi ve Ticaret Odaları tarafından çalışmalar yapılmış ve ilgili makamlara iletilmiştir.

Türkiye'de sınır ticaretinin kaldırılması yerine potansiyeli çok kuvvetli olan bu ticaret şeklinin kuvvetlendirilmesi ve bir takım idari ve yasal düzenlemeler ile işler hale getirilmesi Türkiye'nin çıkarları için en doğru çözüm olacaktır. Öne çıkan bazı sorunlar aşağıda listelenmiştir.

- Sınır ticaretinde uygulanan sistemler ve yetersiz kontroller nedeniyle sistem doğru bir şekilde işleyememektedir. Ticaret sırasında talep edilen rüşvet, ayakbastı parası, ek harcırah gibi bir takım yasal olmayan giderlerin mevcudiyeti sınır ticaretine kurumsal şirketlerin girmek istememesinin temel sebeplerindendir. Sınır ticareti sırasında bir takım göz yumulan maliyetlerin varlığının bir sebebi de sınır illerinin çoğunlukla gelişmemiş şehirler olması ve burada yaşayan halkın bu ticarettten kolay bir fayda sağlamaya çalışmasıdır. Sınır ticareti'nin daha cazip bir hale getirilmesi için söz konusu sistemlerin teknolojik altyapılarının doğru şekilde sağlanması ve kontrollerin sıklaştırılması gereklidir.
- Sınır Ticareti incelenirken Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği sahip olduğu kıyı ticareti imkanları gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye Karadeniz Havzası içinde yer alan çok önemli ülkelere kıyısı olan bir konumdadır. Bu imkanlar doğru şekilde analiz edilmeli ve planlanmalıdır.

⁸⁴Nazire Kalkan, Ucuz Motorin Pahalıya Patlıyor, Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/1999/01/15/yazar/kalkan.html>, 1999, İstanbul, (05.12.2011)

- Çalışma kapsamında elde edilen veriler ve gözlemler ışığında sınır illerinde, gümrük kapılarında yetersiz altyapı ve yetişmiş personel eksikliği olduğu belirlenmiştir. Bu durum sınır ticareti işlemlerinde eksik veya hatalı işlemlerin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Sınır illerinde çalışan personelin Dış Ticaret Müsteşarlığı veya Gümrük Bakanlığı tarafından eğitime tabi tutulmaları ve belirli kalifikasyona ulaşmaları zorunlu hale getirilmelidir.
- Sınır Ticaret Merkezleri vasıtasıyla ithal edilen ürünlerin il dışına çıkarılması durumunda alınması gerekli önlemlerin belirlenmesi önemli bir konudur. Söz konusu durumda, ithalat ürünlerinin il dışına çıkarılması ile uygunluk belgesinin iptal edilmesinin yeterince caydırıcı bir uygulama olmadığı görülmüştür. Bu durum karşısında cezai yaptırımların artırılması ve eksik ödenen vergilerin vergi katlarına göre cezaya tabii tutulması ve ceza sistemine açık olarak düzenlenmesi bu işlemlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi için ön koşuldur.
- Sınır ticareti kapsamında il ihtiyaç listeleri oluşturularak ithal edilecek ürünlerin detayları belirlenmektedir. Ancak bu konuda çalışmaların bölgenin yerli üretimine zarar vermeyerek, bölge ihtiyaçları değerlendirilerek planlanması gerekmektedir. Yurtiçi üretimin etkilenmemesi için bu tip ihtiyaçları il değerlendirme kurullarının detaylı araştırmalar yaparak karar vermesi gerekmektedir. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın yanında Gümrük Müsteşarlığı ve Gelir İdaresi Başkanlığı'nın ilgili birimlerinin de bu konuda karar sahibi olmaları, tespit ve değerlendirmeleri daha rasyonel hale getirebilecektir.⁸⁵ Sınır Ticaret Merkezleri kapsamında ithal edilecek ürün kotaları belirlenirken de benzer bir durum geçerlidir. Bu kotaların il ihtiyaçları dâhilinde olması ve yerli üretici zarara uğratılmadan yapılması hedeflenmelidir.

⁸⁵ Altundal ve Tan, Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu 2008, s.57.

- Sınır Ticareti kapsamında sınırlardaki denetim yetersizliğinden kaynaklı olarak ülkeye kaçak ürün sağlandığı gözlemlenmiştir. Gümrük Müsteşarlığı bu konu ile ilgili Kaçakçılık ile Mücadele Dairesi oluşturmuştur ve çalışmalarına yoğun olarak devam etmektedir. Avrupa Birliği İlerleme Raporu'nda da bu denetim yetersizlikleri dile getirilmiş ve bu konu ile ilgili önlem alınması gerekliliği belirtilmiştir. Ülkeye sınır ticareti kapsamında kalitesiz ve tüketici sağlığını göz ardı eden ürünler girmektedir. Standardı bu şekilde düşük olan malların ülkeye girişini engelleme kapsamında Dış Ticarete Standardizasyon Rejimi Kararı'nın sınır ticareti için de uygulanması gerekmektedir.

Özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sosyal hayatın devamlılığı ve ekonomik gelişmişlik seviyesi için sınır ticareti önem taşımaktadır. Sınır ticaretinin kapsamının yıllar itibariyle daraltılması, şartlarının ağırlaştırılması daha önce çok sayıda kişinin iştiğal ettiği bu ticaret türünü daha az tercih edilir hale getirmiştir. Sınır ticaretinde sağlıklı istatistiklerin tutulamaması, denetiminin yetersiz olması, il ihtiyaçlarının tam olarak belirlenememesi gibi nedenlerle, buradan iç piyasaya sürülen malların iç piyasayı bozucu, haksız rekabet yaratıcı etkisi olabilmektedir. Sınır ticaretini engelleyen sorunlar ve bu tür ticaretin neden olduğu olumsuzluklar ortadan kaldırılabildiği takdirde sınır illeri ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için olumlu bir etki yaratılacaktır. Ancak bu ticaret türünün olumsuzlukları ortadan kaldırılamazsa ve beklenen düzeye gelinemezse bu ticaret türüne alternatif olarak komşu ülke ile ticari ilişkilerde sınır ilinin öne çıkarıldığı ve normal dış ticaret rejimi kapsamında ithalat veya ihracatın destelendiği bir mekanizma uygulanmalıdır.

SONUÇ

Türkiye'nin kara sınırı komşuları ile olan ticaretinin ulusal ve bölgesel etkilerini inceleyebilmek için, öncelikle doğru bir analize izin verecek dış ticaret ve kalkınma teorilerini belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi irdelemek gerekmektedir. Bu noktada, Ülkenin beşeri, ekonomik yapısına uygun ve incelenen tarihsel dönemin gereklerini hesaba katabilen modellerin kullanılması yapılan araştırma ve analizlerin kullanışlı olması adına ön koşul niteliğindedir.

Uluslararası ticaretin incelenmesinde kullanılan Heckscher – Ohlin Faktör Donanımı Teorisi, üretim faktörlerinden emek ve sermaye üzerinde durarak ülkelerin dış ticaretini işgücü ve sermaye yoğunluğu ekseninde incelemektedir. Sermayesi güçlü ülkelerdeki emek-yoğun ihracatı örnek göstererek Faktör Donanımı Teorisi'ni zayıflatan Leontief Paradoksu Yaklaşımı tam olarak modellenip çözülmemiş olsa da Staffan Linder'in geliştirdiği alternatif bir teori ile açıklanması yolunda ilerleme kaydedilmiştir. Linder'e göre ülkelerin belirli hizmet ve ürünlere yönelik talepleri o ülkelerdeki ticaret eğiliminin de belirli yönde gelişmesine sebep olmaktadır. Ülkeler arası sektörel eğilim benzerliklerini göz önüne alan bu çalışma dış ticaret araştırmalarında "Linder Etkisi" olarak hesaba katılmaktadır.

Dengeli kalkınma modellerinden Lewis Kalkınma Modeli klasik bir seçenek olarak öne çıkmasına rağmen Türkiye üzerinde kullanılacak bir modelin ülkeye özel değişkenleri ve ülkenin makro ekonomik yapısını hesaba katabilmesi önemlidir. Bu sebeple sektörler arası dengeli bir büyümeyi vurgulayan dengeli kalkınma modellerinden, öne çıkan sektörlerdeki görece hızlı ilerlemeyi de hesaba katabilen dengesiz kalkınma modelleri incelenmelidir. Dengesiz kalkınma modelleri belirli koşullarda büyümeyi hızlandırmak için bazı dengesizliklerin göze alınabileceğini iddia eder. Bu modeller arasından öne çıkan Hirschman Kalkınma Modeli'ne göre devlet sürekli bir ekonomik kalkınma için dengesizlik yaratmalı ve yatırım yapılacak öncü sektörleri belirlemelidir. Dengesiz kalkınma modellerinden F.Perroux'un Kalkınma Kutupları da her ülkenin kalkınma sürecinde sanayileşmenin belirli şehirlerde toplanacağını ve sermayenin de etkin bir şekilde kullanılması için bölgesel kutuplaşmalara ihtiyaç duyulacağını öne sürmektedir.

Dış ticaret ile kalkınma bağlantısını güçlendirerek ticarete ekonomik büyüme hedeflerini destekleyecek şekilde yön vermek mümkündür. Örneğin, Hirschman Dengesiz Kalkınma Modeli kapsamında büyümeyi tetiklemek için seçilen ve büyük itişe ön ayak olacak büyüme sektörleri dış ticaret kullanılarak geliştirilebilir. Bunun için hedeflenen kalkınma adımları doğrultusunda desteklenmesi gereken doğru sektörlerin belirlenmesi ve bu sektörlerle ivme kazandıracak ülke ilişkilerinin geliştirilmesi gerekecektir. Kalkınma Kutupları kapsamında ise ülke içinde bölgesel ekonomik kutupların komşu ekonomilerle potansiyel ticaretten faydalanmasının sağlanması için sınır ülkeleri ile ekonomik ilişkilere yatırım yapılması değerlendirilebilir. Türkiye de jeopolitik konumu gereği çok sayıda sınır şehrine sahiptir ve bu şehirlerin komşu ekonomilerle sınır ticaretinde öne çıkmaları Türkiye'nin kendi bölgesel kalkınma kutuplarını oluşturmasında önemli bir potansiyel sunmaktadır. Özetle, Hirschman Kalkınma Modeli ve F.Perroux'un Kalkınma Kutupları bir arada ele alındığında Türkiye'nin kalkınma geçmişi, ülkenin önündeki seçenekler ve engeller incelenirken kapsamlı bir çerçeve sunabilmektedir.

Türkiye'nin kalkınma deneyimi incelendiğinde kalkınma stratejisinin zaman içinde bölgesel kalkınma eksenine oturduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple sınır ülkeleri ile olan ticari ilişkilerin de sınır bölgelerindeki büyümeye ve kalkınma çalışmalarına etki etmesi beklenmektedir. Bu etkiyi ortaya çıkarmak ve anlamak için kalkınma seviyesi, dış ticaret hacmi ve özellikle de ülkeler arası mesafe kavramını hesaba katan Çekim Modeli kullanılmıştır.

İlk olarak 1962 yılında Tinbergen tarafından kullanılmış olan Çekim Modeli, kütleleri birbirine çeken ve aralarındaki mesafe ile ters orantılı olan çekim kuvvetinin uluslararası ekonomi sistemine uyarlanması ile ortaya çıkmıştır. Bu model, iki ülke arasındaki ticaret hacmini incelenen ülkelerin ekonomik büyüklüklerine, yani GSYH'larına, ve bu iki ülke arasında olan uzaklığa göre tahmin etmeyi amaçlar. Fizik bilimindeki çekim mantığı ile benzer şekilde ekonomideki Çekim Modeli de iki ülke arasındaki ticaret hacminin ülkelerin GSYH'ları ile doğru orantılı olduğunu ve aralarındaki fiziksel uzaklık ile ters orantılı olduğunu belirtir. GSYH bir ülkenin gelişmişliği ve yaratabileceği ticaret hacminin aynasıdır. Ülkenin ekonomik olarak ne

kadar güçlü olduğunu gösterdiği için o ülkenin hangi pazarda ne kadar güçlü rekabet edebileceğinin de bir göstergesidir. Çekim modeli ortaya çıktıktan sonra teorik altyapısını kuvvetlendirmek için bir çok çalışma yapılmıştır. Modele GSYH ve mesafenin yanında ortak dil, ülkeler arası faktör dağılım farkını gösteren Linder Etkisi (Linder Effect), herhangi bir birliğe üye olup olmama faktörü (Avrupa Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, vb), serbest ticaret anlaşması, taşıma maliyetleri gibi bir çok faktör eklenebilmektedir.

Çalışmada Türkiye'nin 1996-2010 yılları arasında 72 ülke ile gerçekleştirdiği ticari ilişki Çekim Modeli kullanılarak incelenmiş, böylece Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve modellenmesi hedeflenmiştir. Çekim Modeli çalışmasında test edilen Türkiye'nin dış ticaretine etki edebilecek değişkenler olarak ihracat, ithalat, nominal GSYH, kişi başı nominal GSYH, ticaret hacmi, ticaret hacminin GSYH'ya oranı, nüfus, mesafe, vize uygulaması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyeliği, Avrupa Birliği üyeliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliği hesaba katılmıştır.

Panel regresyon analizi ile gerçekleştirilen analiz sonuçları R^2 değerinin 0,99 çıkması ve F istatistiği sonucunun %0 olması sebebiyle istatistiki olarak yüksek derecede tutarlı ve anlamlıdır. Oluşturulan modelin geçerli olduğunu kanıtlamak ve gücünü test etmek için Wooldridge Oto-korelasyon Testi, Olabilirlik Oranı Testi uygulanmış ve exogeneity kontrol edilmiştir. Uygulanan testler sonucunda elde olan değişkenlerin Türkiye dış ticaretine etkilerini belirlemek için oluşturulan Çekim Modeli'nin yeterli derecede geçerli ve güçlü olduğu kanıtlanmıştır.

Çekim Modeli çalışmasında ortaya çıkan ampirik sonuçlardan öne çıkanlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Uluslararası siyasi ve ekonomik yapılanmalara katılmak Türkiye'nin dış ticaret performansını doğrudan etkilemektedir. Çekim Modeli kapsamında herhangi bir ülkenin Avrupa Birliği üyesi olması veya İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliği Türkiye ile olan dış ticaret hacmini pozitif bir şekilde etkilemektedir. Bunun yanında yakın coğrafyada daha dar bir coğrafi kapsamda oluşturulan Karadeniz

Ekonomik İşbirliği üyeliği ülkelerin Türkiye ile olan ticaret hacmi üzerinde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip değildir. Bu da her uluslararası oluşum ve örgütün dış ticaret üzerinde aynı derece etkili olmadığını göstermektedir.

2. Türkiye ile ticaret yapacak ülke arasındaki mesafe yapılacak ticaretin büyüklüğünü belirlemede anlamlı bir etki oluşturmamaktadır. Çekim Modeli gibi mesafe konusuna odaklanarak ortaya çıkmış bir modelde mesafe değişkeninin etkisiz hale gelmesi dikkat çekici ve üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Tek başına coğrafi yakınlık şartı aranmadan Avrupa Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliklerinin Türkiye'nin dış ticaretini etkilemede çok daha güçlü bir etki yarattığı görülmektedir. Bu durum Türk şirketlerin lojistik ile ilgili ihtiyaçlarını doğru şekilde yönettikleri, ürün ve hizmetlerini mesafeden bağımsız olarak ilgili ülkeye ulaştırabildikleri çıkarımı yapılabilir. Öte yandan fiziksel mesafenin yeni ekonomik düzende gittikçe değerini yitirdiği ve ticareti etkileyen yeni bir “ekonomik mesafe” tanımlamasına ihtiyaç duyulduğu öne sürülebilir.
3. Türkiye'ye komşu olmanın, bir ülkenin Türkiye ile gerçekleştirdiği ticaret hacmine pozitif anlamda kayda değer bir etkisi yoktur. Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği komşu ülkelere olan yakınlığı, Çekim Modeli kapsamında “Ortak Sınır” değişkeni olarak ele alınmış ve dış ticaret hacmini belirlemede etkili olmadığı görülmüştür. Bu durum mesafe konusuna benzer bir şekilde ülkelerin fiziksel yakınlığının ticari anlamda öneminin azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan diğer olası bir çıkarım da veri setini oluşturan 1996-2010 yılları arasında Türkiye'nin komşu ülkelerle “ortak sınır” olmasını avantaja dönüştürememesi ve bu ülkelerle olan ticari yakınlığını yeterli ölçüde geliştirememiş olmasıdır.
4. Ticaret yapılan ülkenin GSYH'sının ticaret hacmi üzerinde pozitif etkisi vardır. Bu da ekonomik açıdan daha büyük ülkelerle daha geniş çapta ticaret yapılabileceğini göstermektedir.

5. Vize uygulamasının dış ticaret üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durum vizeleri kaldırmanın ticari ilişkilerde önemli bir fark yaratmadığı, çünkü iş adamlarının iş yapılan ülke ile ilişkilerini vize şartı olsa dahi sürdürebildikleri şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan kullanılan verinin 1996-2010 yılları arasındaki ticaret hacmine ait olduğu hatırlanmalıdır. Vizenin ticaret hacmi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmaması, Türkiye'nin ticaret hacmi az olan ülkelerle vize muafiyetinin olması veya vize muafiyeti konusunun üzerine ticari ilişkilerle paralel bir şekilde eğilmemesi şeklinde de açıklanabilir. Bu doğrultuda 2009 yılından itibaren çok sayıda ülke ile başlatılan vize muafiyet uygulamalarının uzun vadede ilgili ülkelerle gerçekleşen ticarete etkisini izlemek ilginç bir analiz fırsatı sunacaktır. Zaman serisi değiştirilerek 2005-2020 yıllarında tekrar aynı model uygulandığında farklı sonuçlar çıkacaktır.

Çekim modeli çalışmasından çıkan sonuçlar irdelendiğinde bir ülkenin Türkiye'ye komşu olmasının Türkiye ile gerçekleştirdiği toplam ticaret hacmine anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir. Ülkeler arasındaki mesafenin gittikçe önem kaybediyor olması ve yeni ekonomik düzende fiziki uzaklığın etkisinin azalması beklenen ve Çekim Modeli ile de teyit edilen bir gelişmedir. Bu bağlamda ortak sınır sahibi olmanın azalan etkisi de mesafenin azalan önemi ile paralel bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan sınır paylaşan iki ülkenin bundan ticari anlamda kayda değer bir fayda elde etmeyeceği, herhangi iki ülkeye göre daha etkin bir ticari ilişki yürütmeyeceğini iddia etmek gerçekçi olmayacaktır. Ortak sınırın iki ülkeyi sosyal, siyasal ve ekonomik yapıları yanında dil yakınlığı sebebiyle de teşvik etmesi ve en azından ülkelerin sınır illerindeki ticareti olumlu yönde etkilemesi beklenir. Bu yaklaşımla Çekim Modeli yorumlandığında belirtilen zaman aralığında Türkiye'nin yeterli düzeyde bir bölgesel entegrasyon oluşturamadığı veya komşu ülkelerle ticari ilişkilerini canlandırmaya destek olacak yatırımlar yapmadığı anlaşılabilir. Yani ortaya çıkan sonuç 1996-2010 yılları arasında ülkelerin Türkiye ile gerçekleşen toplam ticaret

hacimleri incelendiğinde, Türkiye'ye komşu olan ülkelerin daha avantajlı bir durumda olmadığı, bu zaman diliminde komşuluğun ticaret hacmi üzerinde etkili olmadığıdır. Çekim Modeli bu yaklaşımla yorumlandığı zaman ortaya çıkan soru ise Türkiye'nin ortak sınır sahibi olduğu ülkelerle daha yakın bir ticari ilişki kurmasının ortak sınır değişkenini anlamlı bir hale getirip getirmeyeceğidir. Bu sorunun cevaplanabilmesi için dördüncü bölümde sınır ticareti incelenmiş, neden işlemediği ve işler hale gelmesi için hangi yapısal değişimler ve destekler gerektiği analiz edilmiştir.

Sınır ticareti iki ülkenin gelecekte yaratabilecekleri dış ticaret için zemin hazırlayan ve sınır bölgesinde yaşayan halkın ekonomik olarak güçlenmesini sağlayan bir mekanizmadır. Türkiye'de de sınır ticaretinin temel hedefi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin daha az gelişmiş olmasının getirdiği olumsuzlukların giderilmesi ve sınır şehirlerinin kalkınmasıdır. Ancak bu bölgelerin üretim ve sanayi merkezlerine uzak oluşu, üretim ve sanayinin yetersizliği, ulaşım şartlarının yetersiz oluşu, kalifiye elemanların bölgeye çekilmesinde yaşanan zorluklar ve tüm bu sebeplerle bölgenin yeterli yatırım alamaması bölgesel kalkınma önünde büyük engellerdir. Bu sebeple sınır ticaretini teşvik edecek mekanizmaların hayata geçirilmesi bölgesel kalkınma yolunda önemli bir adımdır.

- Türkiye'nin komşu ülkeler ile ticaretinin geliştirilmesi amacıyla İl Sınır Merkezleri kurulmakta ve sınır ticareti için fırsatlar yaratılmaktadır. Bu tür teşviklerin ülkeler arası sınır ticaretini geliştirmede etkisi olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan sınır illerinde gerçekleşen ticaretin etkin bir hale getirilebilmesi ve sorunların giderilebilmesi için ticarete engel olan problemler daha yakından incelenerek çözümlenmelidir. Bu problemler şu şekilde özetlenebilir: Sınır ticaretinde kullanılan sistemler ve izlenen süreçlerin yetersiz oluşu kontrollerin doğru şekilde yapılamamasına sebep olmaktadır Ticaretin izlenebilir ve yönetilebilir bir hale getirilmesi için söz konusu sistemlerin teknik açıdan düzeltilmesi, kontrol ve benzeri denetim süreçlerinin işler hale getirilmesi gerekmektedir.
- Personel yetersizliği ve yetişmiş personel eksikliği de ticareti zorlaştıran, eksik ve hatalı işlemlere sebebiyet veren bir durumdur Sınır illerinde çalışan

personelin Dış Ticaret Müsteşarlığı veya Gümrük Bakanlığı tarafından eğitime tabi tutulmaları ve belirli kalifikasyon seviyesini yakalamaları gerekmektedir.

- Sınır Ticareti incelenirken Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği sahip olduğu kıyı ticareti imkanları gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye Karadeniz Havzası içinde yer alan çok önemli ülkelere kıyısı olan bir konumdadır. Bu imkanların doğru şekilde değerlendirilmesi önemlidir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ni ticari açıdan menfaat sağlar bir duruma getirmek için Avrupa Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı örnek alınmalı, bu birliklerin ticari faaliyetlere yönelik destek mekanizmaları incelenmelidir.
- Sınırlardaki denetim yetersizliği ülkeye kaçak ürün girişine sebep olmaktadır. Bu nedenle ülkeye sınır ticareti kapsamında kalitesiz ve tüketici sağlığını göz ardı eden ürünler girmektedir. Gümrük Müsteşarlığı bu konuyu çözmek için Kaçakçılık ile Mücadele Dairesi oluşturmuştur ve çalışmalarına devam etmektedir. Standardı düşük olan malların ülkeye girişini engelleme kapsamında Dış Ticarete Standardizasyon Rejimi Kararı'nın sınır ticareti için de uygulanması gerekmektedir.

Sınır ticareti her ne kadar denetim altına alınması zor bir yapıyı beraberinde getiriyor olsa da bölgesel kalkınma için çok önemli bir etkidir. Çalışma kapsamında sınır ticaretini geliştirmek için önerilen uygulamalar “yapı değişiklikleri” olarak sınıflandırılabilir. Bunlara ek olarak Hirschman Dengesiz Kalkınma Modeli doğrultusunda sınır ticaretini geliştirmek için etkili olacak büyüme sektörlerinin (ürün ve hizmetlerin) belirlenmesi ve teşvik edilmesi de ticaret hacmindeki genişlemeyi hızlandıracak bir uygulamadır.

Ortak sınırın dış politika uygulamaları ile desteklenmesi de sınır ülkeleri ile gerçekleşen ticari hacmi artıracak bir yaklaşımdır. Sınır ülkeleri ile dış politik sürecin normalleşmesi, vizelerin kalkması uzun vadede ekonomik aktifliğe yol açabilecek uygulamalardır. Çekim Modeli sonuçlarına bakıldığında komşu ülkeler ile ticareti

geliştirme potansiyeli olan dış politika uygulamaları arasında ilgili ülkeleri içine alan bölgesel ekonomik bir birlik oluşumu da sayılmalıdır. Avrupa Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi söz konusu uluslararası oluşumlara üyeliğin ticaret üzerindeki olumlu etkisi ve “komşuluk” unsurunun ticareti yeterli düzeyde etkileyememiş olması bir fırsata işaret etmektedir. Türkiye ve komşu ülkeleri içine alan, ticari açıdan etkisi yüksek yeni bir bölgesel birlik oluşumu değerlendirilmesi gereken seçenekler arasındadır.

Komşu ülkelerle olan dış ticaret hacminin sınır ticareti desteklenerek artırılması Türkiye'nin sınır illerinde bölgesel bir kalkınma etkisini de beraberinde getirecektir. Bu uygulamada ticaret hacimlerindeki büyüme ile öne çıkan iller dengesiz kalkınma modelleri arasında tanımlanan Kalkınma Kutupları'na örnek teşkil edecek ve çoğaltan-hızlandıran etkisiyle çevre illeri geliştirmek için de etkili bir hale gelecektir. Ancak sınır ticaretinin olumsuzlukları ortadan kaldırılamaz ve beklenen düzeye gelinemezse bu ticaret türüne alternatif olarak komşu ülke ile ticari ilişkilerde sınır ilinin öne çıkarıldığı, normal dış ticaret rejimi kapsamında ithalat veya ihracatın destelendiği bir mekanizma uygulanmalıdır. Türkiye'nin bu ve benzeri yolları kullanarak komşu ülkelerle olan ticari ilişkilerini derinleştirilmesi, ülkenin sınır illerinin gelişen bu ticari ilişkilerden faydalanmasını sağlayabilmek için de gerekli yapısal değişiklikleri hayata geçirmesi gerekmektedir.

72 ülkenin Türkiye ile 1996-2010 yılları arasında gerçekleştirdiği ticaret hacmini inceleyen Çekim Modeli çalışması Türkiye'nin üyesi olduğu ülke birlikleri ile ve sınır komşusu olan ülkeler ile ticari ilişkileri hakkında değerli sonuçlar çıkarılabilmesine izin vermiştir. Çalışmada hedeflenen amaca ulaşılmış, Türkiye'nin sınır komşusu ülkeler ile olan ticari ilişkilerini ve genel olarak dış ticaret hacmini etkileyen unsurlar belirlenmiş, daha sonra da her bir unsurun ticaret hacmi üzerindeki etkinliği ölçülmüştür. Ortaya çıkan sonuçlar kalkınma ve büyüme kapsamında dış ticareti geliştirmek için atılacak yeni adımları önceliklendirmede kullanılabilir. Ortak sınır ve mesafe unsurlarının şaşırtıcı bir şekilde etkisiz çıkması yorumlanmış ve ortak sınır unsurunun ileriye dönük etkili bir hale gelmesi için sınır ticareti ile bağlantılı gelişme fırsatları belirlenmiştir. Öte yandan gerçekleştirilen çalışma ve sonuçlar çok

sayıda yeni soruyu ve araştırma konusunu da gündeme getirmektedir. Çıkarılan sonuçlar arasından yeni araştırmalar için söz konusu konu örnekleri şu şekilde listelenebilir:

1. Çalışma sonucunda Türkiye'nin dış ticaret hacminin gelişmesinde ekonomik entegrasyonlara ve ülkeler arası birliklere önem vermesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Söz konusu birliklerin ticaret hacmini artırmak için ne şekilde fayda yarattıklarının araştırılması, üye olunan bir birliği diğerlerinden daha etkin hale getiren unsurların ortaya çıkarılması bu çalışma kapsamında ele alınmamıştır ve yeni bir araştırma konusu olarak değerlendirilmelidir. Örneğin, ülkelerin Avrupa Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi olmaları Türkiye ile ticaret hacimlerini olumlu yönde etkilerken Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyeliği gibi çok daha yakın bir coğrafyada oluşan bir gruba üyelik etkisiz görünmektedir. Bu durum bölgesel entegrasyonların ve ülkeler arası birliklerin doğru şekilde incelenerek daha etkin hale getirilmelerinin önemini göstermektedir. Benzer şekilde Türkiye'nin önünde başka ne tip birlik ve entegrasyon fırsatları olduğu da araştırılmaya değer bir konudur.
2. Ülkelerin Türkiye ile aralarında olan fiziksel mesafenin dış ticaret hacmini etkileyen bir durum olmaması çıkarımı da daha detaylı incelenmesi gereken bir konudur. Değişen ve küreselleşen ekonomik düzende mesafenin geri plana düştüğü ve önemsizleştiği bir gerçektir. Ancak bunun yerini alan yeni unsurların neler olduğu bu çalışma kapsamında ele alınmamıştır. Yeni ekonomik düzende “ülkeler arası mesafe” tanımı değişmeli midir? Örneğin teknoloji geliştirme potansiyeli ve teknik altyapı, nüfusun Internet erişimi, kalifiye ve eğitilmiş nüfusun toplam içindeki payı, sermayenin kolay yatırım yapabilmesi gibi unsurlar ülkeler arasındaki yeni “uzaklığı” ölçmek için kullanılabilir mi, ve bu yeni mesafe ticaret hacmi üzerinde etkili midir? Mesafe konsepti revize edilirse coğrafi yakınlığa dayalı ekonomik birliklerin yerini hangi tür birlikler alacaktır?
3. Uygulanan Çekim Modeli çalışması ortak sınır değişkenini tümüyle ekonomik ilişkiler ve toplam ticaret hacmi üzerinden ele almıştır. Halbuki belirli bir

bölgede yoğunlaşan politik ve sosyal hareketlenmenin aynı bölgedeki diğer ülkeleri etkilemeyeceğini iddia etmek gerçekçi değildir. Örneğin, Suriye ve Irak'ın politik ve sosyal açıdan karışık olduğu bir dönemde Türkiye de bu durumdan etkilenmiştir. Çekim Modeli sosyal ve politik bu etkenleri dışarıda tutarak sadece ekonomik değerler üzerine kurulduğundan bu tip etkenleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Örneğin komşu ülkelerle ilişkileri yönetirken bölgesel politik ve sosyal stabilizasyona yatırım yapmanın Türkiye'nin ticaret potansiyeline olumlu bir etkisi olacağı düşünülebilir. Bu etkileri içine alabilecek bir model çalışma kapsamında tespit edilememiştir, ancak bölgesel sosyal ve politik hareketliliğin ticarete olan etkisini ortaya çıkaran daha detaylı bir inceleme değerli olacaktır.

4. Sıfır Sorun Politikası kapsamında Türkiye yakın coğrafyadaki ülkeler ile vize uygulamalarının gevşetildiği veya kaldırıldığı bir döneme girmiştir. Vize uygulamalarının etkileri Çekim Modeli kapsamında ele alınmak amacıyla değişken modele eklenmiştir. Model kapsamında vize uygulamalarının 1996-2010 yılları arasında Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkili olmadığı ortaya konulmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere vizenin ticaret hacmi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmaması, Türkiye'nin belirtilen tarih aralığında ticaret hacmi az olan ülkelerle vize muafiyetinin olması veya vize muafiyeti konusunun üzerine ticari ilişkilerle paralel bir şekilde eğilmemesi şeklinde açıklanabilir. 2009 yılından itibaren Rusya, Ukrayna, Suriye, Irak, Lübnan, Libya gibi çok sayıda ülke ile gevşetilen veya kaldırılan vize uygulamalarının uzun vadede ilgili ülkelerle gerçekleşen ticarete etkisini izlemek yeni bir analiz fırsatı sunacaktır. Vize uygulamasının etkisini izlemek için model ileriki yıllarda tekrar çalıştırılarak söz konusu etkinin varlığı incelenmelidir.
5. Çekim Modeli ülkeler arasındaki ticari ilişkileri etkileyen unsurları anlamak amacıyla ekonomik büyüklükleri ve ülkelerle bağlantılı değişkenleri formülünde toplayabilen bir yapı olarak kurgulanmıştır. Çalışma kapsamında 72 ülke ve Türkiye'ye ait ihracat, ithalat, nominal GSYH, kişi başı nominal

GSYH, ticaret hacmi, ticaret hacmi / GSYH, nüfus, mesafe, vize uygulaması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyeliği, Avrupa Birliği üyeliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliği verileri toplanmıştır. İncelenen ülkeye ait bu tip değerler daha küçük bölgeler için de kullanılabilir niteliktedir. Çalışmanın daha yerel bir zemine çekilerek Türkiye'deki şehirler veya bölgeler için tekrarlanması değerli analiz ve çıkarımlara sonuç verebilecektir. Çeşitli yatırım kararlarının alınması ve bölgesel kalkınma için doğru adımları atmak için bu tür bir çalışma büyük önem teşkil edebilecektir. Söz konusu çalışmanın gerçekleştirilmesinin önündeki en büyük zorluk hesaba katılacak değişkenler için doğru veri setinin oluşturulmasıdır. Bölgesel bazda bir veri setinin toplanabilmesi durumunda ilgili bölgenin hem diğer ülkeler ile hem de ülkenin diğer bölgeleri ile ticaret hacmi detaylı olarak değerlendirilebilir.

EKLER

EK 1.

İhracat değişkeninin bağımlı olduğu model

Dependent Variable: FX1
Method: Panel Least Squares
Date: 05/31/12 Time: 23:30
Sample (adjusted): 1997 2010
Periods included: 14
Cross-sections included: 73
Total panel (unbalanced) observations: 1017

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FX2	-1.002877	0.001312	-764.1110	0.0000
FX3	-7.32E-06	3.01E-06	-2.432274	0.0152
FX4	-1.15E+09	13836778	-82.96554	0.0000
FX5	-417.9154	144.0328	-2.901529	0.0038
FY	1.003797	0.001037	968.2279	0.0000
C	463156.7	255776.2	1.810789	0.0705

R-squared	0.499435	Mean dependent var	68155018
Adjusted R-squared	0.499433	S.D. dependent var	3.28E+08
S.E. of regression	7803835.	Akaike info criterion	34.58401
Sum squared resid	6.16E+16	Schwarz criterion	34.61306
Log likelihood	-17579.97	Hannan-Quinn criter.	34.59504
F-statistic	357918.3	Durbin-Watson stat	2.156535
Prob(F-statistic)	0.000000		

Wooldridge Test	F değeri	Olasılık
345.68	25.98	0,321

LR Test	F değeri	Olasılık
1998,4	18,5	0.220

İthalat değişkeninin bağımlı olduğu model

Dependent Variable: FX2
Method: Panel Least Squares
Date: 05/31/12 Time: 23:32
Sample (adjusted): 1997 2010
Periods included: 14
Cross-sections included: 73
Total panel (unbalanced) observations: 1017

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FX1	-0.995335	0.001304	-763.0479	0.0000
FX3	-7.71E-06	3.01E-06	-2.559932	0.0106
FX4	-1.15E+09	13686926	-83.66142	0.0000
FX5	-422.0361	147.5745	-2.859818	0.0043
FY	1.000491	0.000433	2308.565	0.0000
D4	-604841.6	571036.0	-1.059201	0.2898
C	588377.2	290205.2	2.027452	0.0429

R-squared	0.461899	Mean dependent var	1.07E+08
Adjusted R-squared	0.446899	S.D. dependent var	7.73E+08
S.E. of regression	7774247.	Akaike info criterion	34.57739
Sum squared resid	6.10E+16	Schwarz criterion	34.61129
Log likelihood	-17575.60	Hannan-Quinn criter.	34.59026
F-statistic	1673727.	Durbin-Watson stat	2.156344
Prob(F-statistic)	0.000000		

Wooldridge Test	F değeri	Olasılık
520.43	36.42	0,384

LR Test	F değeri	Olasılık
2001.3	22.78	0.336

GSYH değişkeninin bağımlı olduğu model

Dependent Variable: FX3

Method: Panel Least Squares

Date: 05/31/12 Time: 23:34

Sample (adjusted): 1997 2010

Periods included: 14

Cross-sections included: 73

Total panel (unbalanced) observations: 1017

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FX1	-729.9862	282.0108	-2.588504	0.0098
FX2	-769.6835	283.0563	-2.719188	0.0067
FX4	-1.06E+12	3.46E+11	-3.047263	0.0024
FX5	10117297	1306631.	7.743042	0.0000
FX6	28304.31	1869.882	15.13695	0.0000
FY	805.3821	283.1162	2.844705	0.0045
D3	-5.67E+10	6.79E+09	-8.351505	0.0000
D4	-4.74E+10	7.69E+09	-6.168913	0.0000
C	4.12E+10	6.42E+09	6.413732	0.0000
R-squared	0.420973	Mean dependent var		2.24E+10
Adjusted R-squared	0.417171	S.D. dependent var		1.01E+11
S.E. of regression	7.01E+10	Akaike info criterion		52.79278
Sum squared resid	4.95E+24	Schwarz criterion		52.83636
Log likelihood	-26836.13	Hannan-Quinn criter.		52.80933
F-statistic	137.0329	Durbin-Watson stat		0.590721
Prob(F-statistic)	0.000000			

Wooldridge Test	F değeri	Olasılık
287.4	29,42	0,375

LR Test	F değeri	Olasılık
1856,79	25,20	0.341

Ticaret hacmi/GSYH değişkeninin bağımlı olduğu model

Dependent Variable: FX4
Method: Panel Least Squares
Date: 05/31/12 Time: 23:35
Sample (adjusted): 1997 2010
Periods included: 14
Cross-sections included: 73
Total panel (unbalanced) observations: 1017

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FX1	-7.60E-10	9.15E-12	-82.96554	0.0000
FX2	-7.63E-10	9.12E-12	-83.64967	0.0000
FX3	-6.86E-15	2.45E-15	-2.804503	0.0051
FX5	-3.95E-07	1.17E-07	-3.375286	0.0008
FY	7.64E-10	9.12E-12	83.77857	0.0000
C	0.000387	0.000208	1.861139	0.0630
R-squared	0.874929	Mean dependent var		0.000397
Adjusted R-squared	0.874311	S.D. dependent var		0.017905
S.E. of regression	0.006348	Akaike info criterion		-7.275564
Sum squared resid	0.040737	Schwarz criterion		-7.246510
Log likelihood	3705.624	Hannan-Quinn criter.		-7.264531
F-statistic	1414.487	Durbin-Watson stat		2.287868
Prob(F-statistic)	0.000000			

Wooldridge Test	F değeri	Olasılık
360,81	30,09	0,283

LR Test	F değeri	Olasılık
2162,30	30.07	0.271

Hane başına düşen GSYH değişkeninin bağımlı olduğu model

Dependent Variable: FX5
Method: Panel Least Squares
Date: 05/31/12 Time: 23:37
Sample (adjusted): 1997 2010
Periods included: 14
Cross-sections included: 73
Total panel (unbalanced) observations: 1017

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FX1	-1.69E-05	6.59E-06	-2.559849	0.0106
FX2	-1.86E-05	6.62E-06	-2.817814	0.0049
FX3	5.47E-09	6.92E-10	7.911030	0.0000
FX4	-23999.67	8099.487	-2.963109	0.0031
FX6	-0.000178	4.82E-05	-3.685483	0.0002
FY	1.84E-05	6.62E-06	2.782982	0.0055
D4	807.7235	119.8738	6.738117	0.0000
C	160.0924	67.00451	2.389278	0.0171
R-squared	0.234934	Mean dependent var		481.7286
Adjusted R-squared	0.229626	S.D. dependent var		1869.372
S.E. of regression	1640.766	Akaike info criterion		17.65155
Sum squared resid	2.72E+09	Schwarz criterion		17.69029
Log likelihood	-8967.813	Hannan-Quinn criter.		17.66626
F-statistic	44.26283	Durbin-Watson stat		1.341067
Prob(F-statistic)	0.000000			

Wooldridge Test	F değeri	Olasılık
274,42	34,76	0,351

LR Test	F değeri	Olasılık
2245,06	25,01	0.260

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Cohen, G.A. **Karl A. Marks Theory of History A Defence**, United States Princeton University Press, 1960, Seventh Printing 2001, ss.297-322
- Dinler, Prof.Dr.Zeynel. **Bölgesel İktisat**, Cilt:51, Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1991, S.23
- İlkin, Prof.Dr. Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, Cilt 453, İstanbul, İstanbul Üniversitesi – İktisat Fakültesi Yayınları, 1988 s.453.
- Jeffrey Frankel and Andrew Rose, An Estimate of the Effect of Common Currencies on Trade and Income, *The Quarterly Journal of Economics* , Vol. 117, No. 2 (May, 2002),The Oxford University Press, ss, 437-466
- Manisalı, Prof.Dr. Erol. **Gelişme Ekonomisi**, Cilt 417, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayınları, 1978
- Hatiboğlu, Prof.Dr. Zeyyat. **Gelişme İktisadı**, Ankara, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş, 2000, ss.42-44.
- Kılıçbay, Prof.Dr. Ahmet. **Ekonometrinin Temelleri**, No:20, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1980, s.xx.
- Kim, Soyong, Yong-Wha Lee ve Kwanho Shin. “Regional and Global Financial Integration in East Asia”, Barry Eichengreen, Charles Wyplosz ve Yung C. Park (Ed). China, Asia, and the New World Economy içinde. New York: Oxford University Press, 2008, ss.168-200.
- Krugman, Paul. “**Lessons of Massachusetts for EMU**”, Francesco Giavazzi ve Francisco Torres (Ed.). The Transition to Economic and Monetary Union in Europe içinde. New York: Cambridge University Press, 1993, ss.244-266.
- Ragnar Nurkse, Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries and patterns of Trade and Development, The Oxford University Press, 1966, s,55
- Seyidoğlu, Prof.Dr. Halil. **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**. No:22. İstanbul. Güzem Can yayınları. 2007, s.80.
- Seyidoğlu, Prof.Dr. Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 16.Baskı, İstanbul 2007, s.3.

Seyidoğlu, Prof.Dr. Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 16.Baskı, İstanbul 2007, s.505.

Schumpeter, J.A. **The theory of economic development : an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle**, translated from the German by Redvers Opie (1961) New York, (10.6.2011), ss.12-48.

Walt Whitman Rostow, **Ekonomik Gelişme ve İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, Ötüken Yayınları, 1999, ss.48-52

Woolridge, Jeffrey Marc, **Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data**, Cambridge, The MIT Press, 2003, s.25.

W.W. Rostow, **The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto**, Cambridge: Cambridge University Press, 1960, Chapter 2, "The Five Stages of Growth--A Summary," ss. 4-16

Sürekli Yayınlar

- Akgül, Dr. Birol. **Odaklı Yerel Kalkınma Modeli ve Planlaması**, Kayseri, Kayseri Üniversitesi, 2008, ss.41-42
- Anderson, Michael A. and Ferrantino Michael J. **Monte Carlos Appraisals of Gravity Model Specifications**, Office of Economics Working Paper, No. 2004-05-A U.S. International Trade Commission, May 2004, http://www.usitc.gov/publications/332/working_papers/ec200405a.pdf, 15.04.2011.
- Altundal, Fuat ve Tan, Mustafa. **Türkiye’de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu**, 2008-26, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s,47.
- Antonucci, Daniele and Manzocchi, Stefano, **Does Turkey Have A Special Relation With The EU? A Gravity Model Approach**, Elsevier Economic Systems 30 (2006), 24 October 2005, ss.157-169
- ARSLAN, Kahraman. **Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:4 Sayı:7 Bahar 2005/1 s.275-294
- Baldwin, Robert E. **Trade Policies in Developed Countries**, Handbook of International Economics, Volume 1, Ronald W. Jones and Peter B.Kenen, eds., North-Holland (1984), ss. 571-619.
- Baltagi, Badi.H., **Econometric Analysis of Panel Data**, John Wiley and Sons Ltd. 2005, ss.45-75.
- Bilen, Ömer. **Bölgesel / Yerel Kalkınmada Kullanılabilecek Finansal Sistemler, Aracı Kurumlar ve Türkiye için Önermeler**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 2003, s. 6.
- Bulut, Yrd.Doç.Dr Yakup. **Türkiye’de Bölge Yönetimi Arayışları**, Cilt:35, Ankara, Amme İdaresi Dergisi, 2002, s.25.
- Christie, E., **Potential Trade in Southeast Europe**, A. Gravity Model Approach, Vienna, Vienna Institute for International Economic Studies, 2002, s.14.
- Cyrus, Teresa L., **Economics and Finance, Income in The Gravity Model of Bilateral Trade: Does Endogeneity Matter?**, The International Trade Journal, Vol. 1, No. 1, June, 2010, s,81.

- Deardorff, Alan.V. **Determinants Of Bilateral Trade: Does Gravity Work In A Neoclassical World**, Working Paper 5377, Nber Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, December 1995, http://www.nber.org/papers/w5377.pdf?new_window=1, (11.02.2012), ss. 3-9
- Golovko, Anna. **Avrasya Ülkeleri için Çekim Modeli**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi İktisat Kongresi, 2009, s.6-7.
- Greene, William, **Econometric Analysis**, New Jersey, Prentice Hall, 2003, s.7-28.
- Güllülü, Uğur, Candan, Burcu, Yapraklı, Şükrü ve Karabulut, Kerem. **Gürbulak, Dilucu ve Türkgözü Sınır Kapılarından Geçiş Yapan Kişilerin, Bu Kapıdan Gerçekleştirilen Ticaretin Boyutu ile ilgili Bilgi Düşünce ve Tutum Araştırması**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Araştırma Projesi, s.388.
- Genç, Murat Can ve Berber, Metin. **Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (22) 2011/2:84-110, http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi22/Genc_Berber.pdf, (05.02.2012) ss.97-101
- Ghemawat, Pankaj. **Distance Still Matters**, The Hard Reality of Global Expansion, No: R0108K Boston, Harvard Business Review, Ekim 2001, s.138. International Journal of Trade, Economics and Finance, Vol. 1, No. 1, June, 2010, s,81.
- Hanoğlu, Halit. **Sınır Ticaret Merkezleri**, No: Gümrük Kontrolörler Birliği, 2008, s.102.
- Hasanoğlu, Dr. Mürteza ve Aliyev Ziya, **Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları**, Cilt:60, Ankara, Sayıştay Dergisi.
- Hirsch, Seev., Hashai, Niron, **Crisis Moderates The Expansion Of Israeli Multinationals**, Working Paper No 15/2010, December 2010, Tel Aviv University, http://reanati.tau.ac.il/Eng/Uploads/dbsAttachedFiles/WP_15-2010_Hirsch.pdf, (10.03.2012), ss,12-20.
- Im, Kyung So; Hashem Pesaran & Yongcheol Shin. **“Testing For Unit Roots in Heterogeneous Panel”s**, Journal of Econometrics, 115, 2003, 53- 74.
- Kara, Mehmet. **Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’deki Sınır Ticaretinin Değerlendirilmesi**, Sosyal Bilimler Dergisi, 2005, s.65.
- Kepaptsoglou, Konstantinos ve G. Karlaftis, Matthew and Tsamboulas, Dimitrios, **The Gravity Model Specification for Modeling International Trade Flows and Free Trade Agreement Effects: A 10-Year Review of Empirical Studies**, The Open Economics Journal, 2010

<http://www.benthamscience.com/open/toeconsj/articles/V003/1TOECONSJ.pdf>,
(05.03.2012), ss. 1-13

- Kök, Prof. Dr. Recep ve Şimşek, Dr. Nevzat, **Panel Veri Analizi**,
<http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/panel2.pdf>, 2009, S.3.
- Köse, Hasan, **Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2010, S.7.
- Kuyumcu, Oğuz, **Suriye Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2010, s.20.
- Neary, J.Peter. **The Stolper Samuelson Theorem**, University College Dublin and CEPR, Prepared for Encyclopedia of World Trade Since 1450, J.J. McCusker et al., New York: Macmillan Reference, February 6, 2004, <http://www.economics.ox.ac.uk/members/peter.neary/papers/pdf/stolpers.pdf>, (04.02.2012), ss.1-4.
- Rosenstein, Prof. Dr. Rodan, **Undustrialization of Earstern Only South Eastern Europe**, The Economic Journal, 1943.
- Perroux, François. **L'economie du Xxeme siede**, No: 322, Paris, University of Lion, 1961
- Salvatore, Dominick. **International Economics**, No:12, Newyork Prentice Hall, s.332.
- Serap Kayasü ve Diğerleri, **Yerel / Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması**, Cilt:8, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, s.123.
- Şen, Zelal, **Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylığı ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirmesi**, Ankara, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ekonomik ve Mali Konular Dairesi Başkanlığı, Mayıs 2004, s.9.
- Tan, Mustafa ve Altındal, Fuat. **Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2008, S.
- Taylan, Tolga, **Bulgaristan Ülke Profili**, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2010, s.6.
- Taylan, Tolga, **Yunanistan Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2000, s.5.
- Türkoğlu, Yusuf, **İran Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Enstitüsü, 2010, S.14.

- Uçal, Halit. **Avrupa Birliği Sürecinde Kıbrıs Meselesi**, İzmir, Adnan Menderes Üniversitesi, 2006, ss.27-42.
- Yücel, Hayrettin. **Gürcistan Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Enstitüsü, 2010, S.2.
- Wall, Howard. J.. **Using the Gravity Model to Estimate the Costs of Protection**, Review Journal, Federal Reserve Bank of Saint Louis, January-February 1999, <http://research.stlouisfed.org/publications/review/99/01/9901hw.pdf>, (10.02.2012), ss.36-39.

Diğer Yayınlar

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Türkiye'nin Katılım Süreci İçin Avrupa Birliği Stratejisi**, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, Ocak 2010, http://www.abgs.gov.tr/files/strateji/yabs_tr1.pdf, 15.02.2012, ss. 1-3.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: 2174, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf> , 30.03.2012, ss.29-318.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**, T.C. Başbakanlık ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1985, Yayın No: 1974, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>, (30.01.2012), ss.31-161.

Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Resmi Gazete, 1 Temmuz 2006, Sayı:26215, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, 30.12.2011, s.1.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 1664, Ankara, Nisan 1979, <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/13739/plan4.pdf>, 29.01.2012, s.72

Devlet Planlama Teşkilatı, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Yeni Strateji ve Kalkınma Planı**, , Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf>, (21.01.2012), s.127.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Bölgesel Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1977, s.523.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 2001, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>, (21.01.2012) s.23.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 18.07.1985, Karar No:374, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf>, (20.01.2012), ss.77-87.

İslam İşbirliği Teşkilatı, **İslam Konferansı Örgütü**, T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2011, <http://www.mfa.gov.tr/islam-konferansi-orgutu.tr.mfa>, (24 Nisan 2011), s.1.

Organisation of Islamic Cooperation, **Ten Year Programme of Action**, http://www.oic-oci.org/page_detail.asp?p_id=228, (15.10.2011), ss.1-8.

- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, **İslam Konferansı Örgütü**, 2012
<http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>, (27 Nisan 2012), s.1.
- The World Bank, **Worldbank Indicator**, Washington D.C,
www.worldbank.org/indicator, 5 Ekim 2010, 31 Kasım 2011
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, **Ülke Gruplarına Göre Ticaret**,
<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50> (31.12.2010), s.1.
- Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Sorgulama, Yıllara Göre Dış Ticaret**, 1996-2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 10.04.2012, s.1.
- United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), Turkey,
http://www.unicef.org/turkey/ut/ut2_2010.html, (25.01.2012), s.1.
- World Trade Organization, **Statistics Database, 1996-2010**, Total Merchandise and Total Commercial Trade,
<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, 10.04.2012, s.1.,
- World Bank, **What is Development**, Power Point Presentation
http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/beyondco/beg_01.pdf, (24.11.2011), ss.7-11.
- WTO. **“The Challenges of Trade Financing”**, 2009. par.1-13.
http://www.wto.org/english/thewto_e/coher_e/challenges_e.htm (10 Nisan 2010).
- WTO. Statistics Database. March 2011.
<http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E> (14 Nisan 2011, 13-27 Mayıs 2011).
- WTO. International Trade Statistics 2008. Geneva: World Trade Organization, 23 September 2010.